

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

**ver
sek
éve** **19
76**

1976
December

H Í D
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XL. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, [Gál László],
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sröder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József

Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János

Szerkesztő: Bordás Győző

Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

VERSEK ÉVE 1976. 1381

Ács Károly, Bálint Béla, Bosnyák István, Böndör Pál, Brasnyó
István, Csányi Erzsébet, Csorba Béla, Danyi Magdolna, Deák
Ferenc, Dezső János, Domonkos István, Fenyvesi Ottó, Fülöp
Gábor, Gulyás József, Holti Mária, Jung Károly, Koliger Ká-
roly, Konz István, Kopeczky Csaba, Kopeczky László, Kósa
Jenő, Kovács Nándor, Ladik Katalin, Molnár Cs. Attila, Pap
József, Cs. Simon István, Sinkovits Péter, Sziveri János, Szom-
bathy Bálint, Szunyogh Sándor, Szűcs Imre, Szügyi Zoltán,
Tari István, Tolnai Ottó, Torok Csaba, Tóth Ferenc, Urbán
János, Utsi Csaba, Utsi Mária, Vankó Gergely, Vass Éva,
Veszteg Ferenc, Zákány Antal versei

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Gerold László: Színházi változatok a kiszolgáltatottságra, avagy
Ljubimov, Wilson, Brook és a többiek 1467

Bálint István: A szegények és a gazdagok szocializmusa 1480

HÍD

XL. évfolyam, 12. szám
1976.
december

VERSEK ÉVE 1976

JUGOSZLÁVIAI
MAGYAR KÖLTŐK
MŰHELYE

ÖSSZEÁLLÍTOTTA
PAP JÓZSEF
TOLNAI OTTÓ

DEZSÓ JÁNOS

KIS BUTA VERS

kár
hogy nem bánt az
hogy mindenben igazad van

kár
hogy nem bántasz
bár mindenben igazam van

SEMMITTEVÉS

gondoljunk a szóra
amely elhangzott
gondoljunk
asztalrakönyöklő délutánokra
mállott zománkra
az edények alján

MADÁR

könnyeim közt
ül egy madár
vidám kedvű
csapodár

zöld a szárnya
kék a lába
madár

kurvababbal etetem
ha megunom
elkergetem

CSÁNYI ERZSÉBET

HA-MONDAT

még akkor is
ölnék egymást
és magukat mérgeznék
csöndjeink.

NAPONTA

ahogy múlik
a világ,
csak a fényrázta,
domborodó ég.

HONFOGLALÁS

hogy kidőlnék
a hangok
ajtónyitásonként
és
megszállják,
ellepik a
kockás udvarokat.

ITT

ez egyetlen pont
honnan lemérhető a világ
e befűthetetlen tér
a föld éji magánya
ez egyetlen pont
hol megmozdulnak a fák

némafekete elégiái
 a kihasadt ködtubusok
 megalvadt levegőtömbjeink
 itt
 ez egyetlen pont
 hol ki-be leng
 az ég

VASS ÉVA

ÖRÖKKÉVALÓSÁG

B. szemében
 kék nyulakat húz az idő
 melegvörös sajtgurigát
 szempillánkon
 piros szelek
 etetik az úti fákat
 kék nyulakat húz az idő

ÚGY LENGJ A SZÉLBEN

úgy lengj a szélben

érett dió huppanása
 lépteidnek horpadása

úgy lengj a szélben

sárrajzok a lábad előtt
 szemedben egy nyárhegy ledőlt

úgy lengj a szélben

esők ülnek a szemedbe
patakok futnak kezedre

úgy lengj a szélben

halvány szilfaerezettel
sűrűn hulló levelekkel

úgy lengj a szélben

KOPECZKY CSABA

TERÍTEKEN

Chanson Angelának

Pánsípoddal vajon merre jársz?!

Fésűfogakként merednek itt a fák,
sok kitépett gubancos szál:
a fennakadt máló szín, és csillogás.
Látóterembe ferdén ível egy ág,
kettéhasít minden összetartozást.
Ormótlan fúrófej forog bambán
sárba morzsolva a rothadás szagát.
Eső kígyózik, mint nő testén a ránc . . .
korhadt törzs mögül, hosszú célzás után
fejbőlő egy görnyedt orvvadász.

FENYVESI OTTÓ

A TENGERNÉL

Egész nap, egész éjjel
ülök a parton háttal a fellegeknek,
a zordon rengetegnek.
Órákon át köveket hintek
az éjszakába, annak sötét szellemébe

Nyavalyás, nehéz csomagokkal érkeztlél
akkor este a tengerparti kisvárosba,
barna, csöpögős gondokkal, álmokkal;
aztán egész napokat, egész éjjeleket
ültél háttal a szikláknak, a házaknak.
Órákon át érezted a hullámokat,
szeretted volna rendbe jönni magaddal,
a világgal, mert egyszer talán mindenki
rendbe jön kétségbeesésében vagy éppen
boldogságának csömörében. Fárasztó
gondolatok csak nyaggatják az embert,
a fanyar mosolyokban néha-néha az
almakukac bukkan fel cilinderrel a fején,
hogy pislogó-villogó kekszreklámokat,
cégtáblákat pingáljon, pisilő szobrokat
csináljon; és a budapesti Jehova-tanú
sem megy ki a fejedből tudományoskodó
beszédjével. A kékülő, pirosodó, sárguló
intercellurális valóság metabolizmusa és
cirkuláció tételei átszóve a fajok harcával,
szaporodásával. Igen, csak beszélt és beszélt,
és közben mosolygott, mint az impotens, ki
áttekint a szomszédos asztalnál ülő
lányok meztelen combjára. Hát ilyen nyavalyás
dolgok . . . Jehova, reklámok, szobrok stb. stb.
Itt kék-fehér kockás abroszok, kávé, alma,
sok-sok vitamin, és nem beszél senki.

A parton ülsz. Közben lehetne orrt piszkálni és egyéb hasznos dolgot csinálni, meggondolni.
Talán egész életed elpazarlod jelszavakra, üres okoskodásokban, szenzációkra, vezényszavakban, neveltetésed üszkös hordalékaiban.

Este érkeztl a tengerparti városba, és siettél találkozni a tengerrel, és leültél hozzá, és talán titokban elsirattál mindent. Éjjel sokáig nem tudtál aludni.

A tengert hallgattad:
magasztos és nyugodt — énekelték izületeid.
És akkor már tudtad, hogy most este aludni kellene és nem kell semmire/senkire sem gondolni, hisz
oda érkeztl,
hova nem érhet/tél.

SZIVERI JÁNOS

VILÁGUNK KELETKEZÉSE

Úgy hullajtom rád harmatom,
mint enyhe rongyot nedves homlokodra.
Ahogy bennünk a világ keletkezett
az ősi szobrászkéz alatt.

Mint széttépett hám, ám a fájdalomtól
felállni nem tudó ló duzzadt
nyakán: óriás, de észrevétlen.
Nehéz, ha van, nehezebb, ha nincsen.
Úgy, minden koppanás frappáns roppanás

Lám, én így szereztetek. Lám, én így [koponyádon.
[szerettelek.

Jelen vagy. Rezgő szederág, tekergő inda
 agyad peremén. Az éltető szeletek,
 akár a fekete, fodros buggyanás a levelek
 alatt. Mint a teremtő akarát.
 Akár repedt kenyéren a dér.
 Hullik lassan már a vér, feszesre motozlak.

ÚJ ISMERETLENEK

Leírhattam volna már,
 bár írhatnám ezután is. Megvívja
 minden örökkön ősi harcát,
 keménnyel a lágy, nehézzel a könnyű . . .

Anatómiai preparátumok. Élő organizmusok.
 Szívjuk, szívjuk a nedvet.
 Annyit tudunk és annyit ismerünk már,
 hol abbahagyni? Hol abbahagyni?

Felfeslik az ósdi felület, fölsejlik a nyers.
 Új tartalom duzzasztja immár a formát.
 De, ha rejtett aklod nyitva felejtet, bomló bokor
 lesz az ész. És minden újra ismeretlen.

ÁTVÁLTOZÁSOK

„chaos, így hívták: csak nyers kusza halmaz;”
 (Ovidius)

— Átváltoztam, mint soha még.
 Egyszerűen: az lettem, ami voltam.
 Önmagammá alakultam. Most
 már *vagyok*, mert tudom:
 lenni, nem hasonlítani akarok.

Ruhám, mint a bibliaiaknak,
 teveszőr, bőrvő derekamon,
 derekam körül. Tekintetem

tapadó, eleségem pedig sáska
és erdei méz. — Újrateremteni lettem
állatot és embert. Újrateremni
a magot. A levegőt és a semmit.
Élőt, élettelen. Világot a világtalanoknak.

— Fölszámolni a káoszt.
(Látni tanítani.) Fájjon a teremtő,
és fájjanak a teremtmények. A sorban
elsorvadó manó fajok. A fölösleges
jelzők és hasonlatok. Csöndben
visszaváltozok azzá, ami vagyok.
— Azt sem tudom, kinek,
semhogy tudnám, minek, vagyok.

SZÜGYI ZOLTÁN

ÉG

Örök. Végtelen.
Itt-ott foltos.
Minden ég.
Kegyetlen.

KÖVEK

Hátukon tátongó sebek.
Viaticum.
Vízi hadsereg.
Csendes halálfejek.

HARCTÉR

Vacogó lovacsák.
Nincs más.
Csak lovacsák.
Vacogók.

TARI ISTVÁN

HÚS SÜL

a jugo
föllobbantja majd
az örökzöldben is
tűztilalmat jelző
táblákat
azokért az illatokért
utaznak egyesek
napokon
heteken és hónapokon
fél életen
át

nap
kő
só

kartonlappal
kezükből kiülnek
kőházaik elé
az öregasszonyok

engem legyezgetnek
a maroknyi parazsat
élesztgetik

az alvók elől
a hálószobába menekülsz
a vitrin
óriáslevelén heverésző
porcelánhölgyhöz
fölkötte
a kispadláson sonkák
sederegnek
szalonnák csöpögnek
— cseppkőbarlangok felkiáltó
jelei —

a plüsstertővel letakart
kifogástalanul megigazított
ágy szélén
az éjjeliszekrény közelében
a csipkéről
füledhez szorítod
a megkopott tüskéjű
súlyos
csigát

s a mélytengeri halak
félúton szétpukkadnak

BÁLINT BÉLA

FOLTOKBAN A TÁJ

V. Kandinszkij: *Der blaue Reiter*

sebezhetetlen
barlangtorokból
éjjel vörösen izzó
kinincseppek

fedélfoltok közt
a kazlak
mint jegesmedvekarmok
okker

kígyógarat
résekre hasad a látóhatár
az ágaskodó
toronyszárazakon huszár
a kupola

összetettségéből
kibogozhatatlan
a táj

ÉLET

Edward Habbas: *Life*

kőzetbe-égett kagylóhéjak
korallszőnyeg
arrébb
mosolyok

csípő
mell
hajfürtök

kimozdíthatatlan ívekbe
botlanak a szirmok

valami pörög
mozog
majd imbolyogva
vetületével azonosul
a forgás

KÓSA JENŐ

MILY KÜLÖNÖS

hogy ennyi év után
olykor ha gondolok rád
csillagízű teknőc-nyálként
nyugtalan homokon
elszenesedni vágyok újra
s amint feleszmélnék
hűtlen tükörképeim
már hátukat fordítják

IDŐÁRNYÉK

önnön létformáim
szólásra bírtak
de minden amit mondok
merő hallgatás

CSORBA BÉLA

ÁRBOCFA TETEJÉN

(Mészöly Miklósnak)

1. (mint ki árvizet szabadít)
2. megtérnek homlokkal
napnyugatnak
felborzolt szőrük
tövén elül
a végső remegés is
3. hátra ha nézel
senki de senki
fölöttünk csattog
robosztus saru

GÁZEL (No. 1)

Nyarak rezéből fölcsapó madárraj.
Töprengve töltött éjszakák: hiper-
bolikussá dagadt lepény-kételyek!
Játszani: alkalmas idő. Fehér
vitorláival integet . . . ki tudja,
mi? talán a csend is. Kötelesség-
tudó módszeres hazugságunk ekként
idvezül.

ÖNÁLTATÓ

kiszáradunk
mint a tambura
mintázom meg nem írt
zsolozsmám

az ablakon megsárgult
magyar szó politika
a hasadékon át
látni
talpig veresben
jóel
mondod álmodban
hétszer szólított
neveden
kezdődjék el itt
ez a vers

DANYI MAGDOLNA

ÉNEKEK ÉNEKE

És két kezemben férne el az arcom.

HOGY E CIRMOS, BORÍZÚ ALMÁK! BELÜL MIND-MIND FÉRGES LEGYEN...

Miféle riadalom, harangzúgás ez szemedben?
Tolvaj, ha járt a kertben, megérteném,
átkozódva, hogy futnál, kezem emelve
az önfeledten játszó gyerekhadra is,
de így! Rossz kertész az,
kit fái szemérmatlensége megzavar.

ÉJSZAKAI ÁRUSOK

Sáfrány Imrének szeretettel

„S utóbb dobszó is hallaték,
 Komor, nyugodt — és fennen hangzó, éber trombita,
 Köröztünk zengett-zúgott már a lég
 S a fák . . . S hiába esdekeltem én
 S az ór hiába ordita, —”

(Füst Milán: Levél az ifjúságról)

Az éjjel a hídon részeg árusokat láttunk
 táncolni kosaraik fölött, hogy jöttünk hazafelé
 kis csoportba verődve, magunk is pityókásan
 a kora téli fagytól. És az italtól is.
 A szőlőt a hegyről, kézben, míg lehozták,
 az alvó város előtt, lehet, inukba szállt
 a bátorság, tovább menniök nem akaródzhatott.

Most gondold el: e csöppet sem túlvilági árnyak,
 kart karba öltve, mint akik zsinórra járnak,
 hajladoztak, — hogy szállt a köpönyegük!
 Hiszed-e, nem-e, még énekeltek is — ha mondom —,
 lábbal a taktust verve, zengő, öblös hangon
 rikkantgatták: Jó üzlet a holnap! Jó üzlet
 a holnap! S két marékkal szórták a szőlőt a vízbe.

FÜLÖP GÁBOR

MUTATVÁNY

esőbe csomagolt fejjel
 egyensúlyozol a párkányokon
 alattad kavics-párnákon guruló cseppek
 fölötted drótokkal kuszált ég

SZEKRÉNY

Eltűnnek fölüled a holdak.
Kávéházakban kutatsz utánuk
üvegek, poharak alján.
Kifordítod a zsebeidet —
aprópénz csörren a koptatott járdán,
selyemhernyó kúszik a holdsugáron.
Ne törd kettébe térdeden:
kösd kérébe a sugarakat.
Víz-áztatta falaid mögött nyiss szekrényt —
a fájdalommat oda zárd.

SZOMBATHY BÁLINT

VIZUÁLIS KÖLTEMÉNYEK

1
 RAT TAT TLAC(K) ZVIZZ
 kataklang
 B ZZZ snap
 KHCK!! snap
 L_INK! LUNCH! lap
 lap

2

UMPA
 UMPA
 UW LAH LAH
 toot
 tarazum TK TAK
 TAK

3

KOVÁCS NÁNDOR

FEGYVEREM KÉSZENLÉTBEN

A fegyverem készenlétben.
Várok és figyelek.
Figyelem az idegek rezdülését,
a gondolat lüktetését is figyelem:
mit árult el magáról
a világ,
a test,
vagy akár a fémek korróziója.
Várok és figyelek.
A tüdő zörgése jut fel
agyamig, a vér morajlása
tölti ki a csöndöt,
a formát, mi köröttem él.

Furcsa. Egész délelőtt
az írásra gondoltam,
és vers-hullámokat jelzett
idegradarom is, aztán —
elaludtam. Most várok.
Fegyverem készenlétben.
Figyelem az idegek rezdülését,
ám minden nyugodt,
csak a tüdő bolyhai zörögnek
és a vér zubog
egyre erősebben.

A LÉPCSŐN MEGPIHENVE

A szó lehült s lehült az idő is.
Ki hallgat már a szóra bizakodva?
Stílusba fojtják el a lényegét:
mindegy, kiért s miért szállunk síkra,
nagy fákból laknak a seregélyek.

A szó lehűlt s lehűlt az idő is.
Sötétkamrákban nagyítólencsék fénye.
Dárius kincsét most a némák bírják
vagy azok se.

A szó lehűlt s lehűlt az idő is.
Óvatosan szárad a barackmag.
Összehordtunk hetet-havat szépen,
akár egy költeményt,
és csendesen várunk önmagunkra,
magunkkal lépést tartó korra
a múlt idő kopott küszöbén.

VANKÓ GERGELY

JEGENYÉK

Körömből a jegenyék
kinőttek ím:
száraz karók már
az üvegdarás égen.
Kiértékelvén a tájat,
megállapíthatjuk:
a jegenyék gyökerében
nedvet fújnak a békák
s a korona sudarában
előbb-utóbb felzaborog
az ér.

MENEDÉKHÁZ

Menedékházban gyűltünk össze
a hegyvonulaton.
Gerendákból összerótt

ideiglenes tartózkodási helyen.
 Az esti teázás után
 meghallottuk a lavinát.
 Gondoltuk: a gerendák
 tán csak elbírják a nyomást.
 Akkor roppantak össze,
 mikoron a zaj már
 egészen elült.

BÖNDÖR PÁL

NYITVATARTÁSI IDŐ

1. Redőnyhúzó kampósbot

Ránk szabott köpenyekben, idegesen és szótlán.
 Mint a színészek a bemutató kezdete előtt.
 És végre felhúzzák a vasredőnyöket!
 De miért éppen ma? Kétségekkel tele
 álmatlanul hánykolódtam ágyamban az éjszaka.
 És mit árulok én
 ahogy illik, a vevőkre mosolyogva?

2. Ebédszünet

Bentről, az üzlethelyiségből nézem
 azokat, kik megállnak a kirakat előtt.
 Nem láthatnak engem, de ha látnának is:
 azt nézik, ami kell nekik,
 amire esetleg szükségük lehet
 azt, amire reménytelen sóvárognak.
 Úgy tűnik, egyforma érdeklődéssel nézik
 azt, amire szükségük van
 és azt, ami nem kell nekik.
 Megnéznek mindent, alaposan szemügyre veszik

a tervszerűen szétdobált árut.
 Nem szűnök nézni őket.
 Köztünk a felhalmozott áru.
 Rejtekhelyem nem tesz különbözővé.
 De alighanem
 csupán én nem tudom
 mit is akarok voltaképpen.
 Se mást, se ugyanazt.
 Miért nézem őket?
 Ebédszünet van, nem lephet meg
 nem léphet be senki.

3. Záróra

Még néhány mondat abból a fajtából
 mely nem változtathat kedvünkön.
 Valamint fémkarikán súlyos kulcstömeg.
 Se viszontlátásra, se soha többé.
 A vödör a szürke vízzel, a mindenkori záróra
 a törlőrongyok szerteszét az éjszakában.
 Gondosan eltüntetjük magunk mögött a nyomokat
 a hátsó kijáraton szétszéledünk.
 Az elébb még ugyanazok a falak
 egyetlen lépés után mennyire mások a határaink!
 S most futólépésben hazáig!
 Vagy lassan, elgondolkodva a leghosszabb úton.
 Vagy a gomblyukak kicsik, vagy a gombok voltak
[nagyok
 nem sikerült bekapcsolni a kabátom.
 Reménytelen arányok.
 Összehúztam kabátom, összehúzódtam magam is.
 S amit összehúznom nem sikerült?

SINKOVITS PÉTER

A KIKÖTŐBEN

korábban kijöttünk
a hajó
mindig valamivel tíz óra előtt érkezett
a szigetre
ilyenkor
megteltek a parti kávézók
többen a sétány padjain ültek
a pálmafák alatt
s ekkor
a hirtelen besikló motorcsónakból
valakit kiemeltek
a felfújható gumimatrac két-két végét
[összefogva
csak az elszíneződött talp látszott ki
valaki a posta irányából rohant
a csónak felé
a vízben érte a szívroham
bizonyára
mondogatták az emberek
közben megjött a hajó
szépen hozzásimulva a parthoz
lármás targoncák
kenyér tej ásványvíz hús
no persze
az újság is megérkezett
s már izgatottan olvastuk
mi történik a nagyvilágban

POHÁRKÖSZÖNTŐ

1.
mily kevés okom és kedvem
a vigasságra
megriadva látom
hogyan nyomulnak előre
az árny-percek
hívatlanul és rútul átszínezve
aranybarna fényét a rendnek
hol minden rovás már a helyén
minden szó
alázatosan
tárna-helyére huppanva
minden mozdulat többszörösen előkészítve
de a kinagyított pillanatok
is mintha érvényüket vesztenék
s úgy tűnik
a sok anyag-irat-feladat
közt elkallódott
személyazonosságim . . .
kitömött madárként
a lázadás-honvágy

lencsétlen tekintet
és kifeszített Csontváry-ágak
a szemközi tisztáson

2.
kifutván a személyes időrendből
immár hajléktalanul

3.
leszámítva a tétova telefonbeszélgetéseket
közöltél te már valaha valamit?

4.
úgy is mondhanám
visszavonulásaim felbecsülhetelen értékűek

nem élve a győzelem lehetőségeivel
elkerülve minden vereség

VESZTEG FERENC

TAROTBAN

Hetvennyolc érzéki billenés.
Vizuális Hogy Vagy.
Ismeret-sigma. Más-
okkal
kiszámíthatatlan
egymásutánban.
Egy levegőrom,
semmi-tény kiszínezett helyén.
Ógörög mágusok
lekéssett önmagában.

HILLIKÓNBAN

Ha megyek, ha maradok.
Ismert helyek, A-kihez szólok.
Ha kitöröl, ha megismétel.
Máris itthon vagyok.

VESZTEGZÁRBAN

Mert valójában csend van.
Kora őszi este.
Pedig sem csend, sem kora őszi este.
Monád.

JUNG KÁROLY

VÁZLAT EGY GYÁSZMISE FORGATÓKÖNYÉHEZ

I. tétel: A narrátor hangja

„A két obi-ugor nyelv: a vogul vagy manysi és az osztják vagy chanti. Az előbbit 7700 (52,4%), az utóbbit 21 000 (68,9%) vallja nemzetiségének. Ez a két kis nép Nyugat-Szibériában, az Ob középső és alsó folyása mentén elterülő Hanti-Manszi Nemzetiségi Körzetben lakik, a vogulok az Alsó-Ob és az Urál-hegység között, az osztjakok pedig tőlük valamelyest keletebbre, az Alsó- és Középső-Ob (valamint mellékfolyói) mentén.”

Hajdu Péter: A rokonság nyelvi háttere. In: *Uráli népek*, Corvina 1975.

II. tétel: Recitativo

„Ha például egy nyelvet csak öt-tízezer ember beszél, egy más nyelvű, nagyobb társadalmi közösségen belül, akkor annak a nyelvnek valóban sorsszerű az elsatnyulása. Ez a helyzetük, mondjuk, a Szovjetunióban elszórtan élő kis finnugor szigeteknek. Az illetékes szovjet hatóságok hiába követnek el mindent — anyanyelvű könyvkiadással, szakemberképzéssel, iskolázással — például a ma már mindössze ötezer főnyi vogul (manysi) nép nyelvének megmentéséért: biztosra vehető, hogy egy-két évtizeden belül kihal. Az orosz ma még csak közvetítő nyelv számára, később már nemcsak az . . .”

Egy interjúból: Amíg az a kincs megvan. *Magyar Szó*, 1976. október 31.

III. tétel: Crescendo

„A déli szamojedság közé tartoznak még a Szaján-hegységben beszélt kisebb törzsi nyelvek: a kamassz, karagassz, kojbál, motori, szojot, tagjai. Ezek a szajáni szamojéd törzsek jobbadán még a múlt

század elején-derekán asszimilálódtak a szomszédos szibériai török nyelvekhez (kisebb részük elmongolosodott vagy eloroszosodott). Legtovább a kamassz nyelv tartotta magát: ez gyakorlatilag napjainkban halt ki.”

Hajdu Péter: Idézett mű, 12. lap

IV. tétel: Halotti induló

„Öbügeler öbügeler
Derij öble Vadrécés tó
lakottam-föld szülöttem-föld
a Nagy-havas a Szív-havas
fölmegek rá fölhágok rá
szellemtanya szellemtanya
zúg a botom zsenge fenyő
Alan kámuk ős-eleit
nem láttad-e ős-anyáit
kuk-kuk-kuk-ku — —

Birekej-fi legkisebbik
új alakban megszületett
csuda-erős úgy született
én anyáim én anyáim
félkoponyás Csagán apó
jól van jól van elég immár
hazatérünk hazatérünk
szálas-vállas felöltözik
én gazdáim szebbnél szebbek
uu uu u -----”

Ak Szyepán szojot sámán énekéből. In: Diószegi Vilmos: *Sámánok nyomában Szibéria földjén*, Magvető, 1960. 201—202. lap.

V. tétel: *Könnyű orgonamuzsika távozás előtt*

„Veggio senza occhi, e non ho lingua e grido”
(Nézek vakon és nyelv nélkül beszélek)

Petrarca: *Dalok Laura életében*, XIX.
Sárközi György fordítása

Nézek vakon és nyelv nélkül beszélek,
Mint ravatalon nyugvó, kiből a lélek
Elszállt, de úgy, hogy vissza nem tér;
Száraz lókoponya hiába integet. Nem kér

Alamizsnát a koldus! Kezén a pokolvar —
A középső ujján — már úgyis biztos jel,
Minek akkor az obulus?! Mert ha felel
A kérdő szóra, ringó pocsolját kavar

Föl, s az iszap nyúlós csápjai elfedik
Az aranykacsát — a bukókacsát? —,
Az obszidián szilánkokat, tűket! — achát

Díszeket az asszonyok nyakán! Csöndesedik,
Majd elhal a dobszó. Alig koppanó hant
A gyékénytakarón. Morituri te salutant!

Ismeretlen költő szonettje valamelyik nyugati finn-
ugor nyelven. Lelőhelye: *Híd*, 1976. december

BRASNYÓ ISTVÁN

VERSEK ELALVÁS ELŐTT

1. *Ars poetica*

Egyelőre még nem tudom
 pontosan megmagyarázni,
 hogyan is gondolom —
 évek nehéz munkája
 képzelhető mögé (ún.
 intellektuális erőfeszítés,
 fülelés belső hangra),
 hogy a megrozsdásodott kacatokkal,
 az összetört (természetesen
 önmaguktól) edényekkel,
 és így tovább:
 az egész világot
 kidobni a szemétre (?), azaz
 csillagrendszerek szélvédett
 árnyékába (?), vagyis
 egységes nyelvi megoldását
 adni összetett műveletünknek,
 kifejezni belőle valamit a
 lehetőségekhez mérten
 a lehető legkevesebb
 szótagszámmal (1—15); adott
 esetben lehet
 létra vagy fal (meg cipő is)
 (nagyság nem döntő, mindkét lábra,
 ha van) (fél láb kevés, a létra
 miatt) felmenni rajta.

2. *Ólmos eső*

Kérges lelkemre
 ólmos eső esik,
 páncélingként csörög a bőrömön.

De odalenn
megvadultak mind a népek,
öregasszonyok sikongatnak,
a síkos úton gyászruhában
verik magukat a földhöz!

Fehérben a gyászhuszárok
és ripsz-ropsz
rohannának a hordággyal,
hanem a talaj csúszós igazában,
hiába: az idő már
késő ősz.

És felröppennek — két fehér gólya —,
fel, fel, a tetők fölé,
fehér kendőt lengetek utánuk:
ég veletek, drága vándorok!

3. Emlékezet

Visszaülök egy percre
meghányni-vetni magamban:
mi is jutott eszembe tegnap?

Úgy ebéd előtt,
amikor ismételten
elhagytam a házat
(búcsúzkodtunk, örökre,
no, mindegy
— Megyek, járok egyet —
mondtam).

És akkor
az a pillanat,
még kitalálni is akartam,
mert megláttam valakit
bezárva a postaládába

(vagy postagalambbal küldték
vissza a postát?) — de utána
rögtön eszembe jutott valami:

Hiszen itt már 11-kor harangoznak,
bim-bam, bim-bam,
az 1716. aug. 4-i nagy
győzelem emlékére
minden nap kikergetik
a csókákat a templomtoronyból.

4. *Különben*

1957. június—szeptember:
tehénpásztor voltam
egy vizenyős, szétfutó lapályon;
ez aztán az egyszerű munka!
Nincs okoskodás,
meg huzavona sincs,
nem kell minduntalan
az ég áramlásait figyelni
(pedig dús fehér folyók
hömpölyögnek át, már ősz felé)
(az ördögcérnán piros bogyók nőnek,
a botanikai összkép hirtelen kitágul)
(ami így is van rendjén,
állíthatom) —
különben
nem észleltem semmi
rendelleneset,
a jövődőt illetően nem történt
semmi említésre méltó.

5. *A tihanyi echóhoz*

Állunk a révben.
A túlparton.
Mindig és mindenkor.

Túlpárt. Alapgáz.
Minimum este nyolc.
Vaksötét. Mint a zsákban.
Eső is. Mintha csak
veríték
ütne ki a kövön.
A vason. A fényforrások
eldugulnak, fokról fokra.
Csupa külföldi. Kétszeresen
az. Nohát:
Hol fogunk ma éjjel aludni,
Csokonai Vitéz Mihály?

6. *Húsvéti nyuszi*

Hoz-e nekem is valamit
a nyuszi? Vagy legalább
hozna a gyerekeknek.

Ezért is rohangálok,
nyitogatom ötpercenként
az ajtót, hallgatózom:

Csönd van, leszámítva,
hogy egy őrült sópröget
valahol a lépcsőházban
szintekkel lejjebb
sötét éjszaka.

MOLNÁR CS. ATTILA

A PILLANAT SZERKEZETE

Az ember, az árnyékcárcú most felém lép óvatosan és meghunyászkodva. Elém tálalja szemeit, a málytűzűeket, akár két varázsgömb-lencsét. Olvassak belőle kedvemre, használjam tükörként a lelkiösméret homorú, pattanékony hártájaként.

Van fekete kutyája, most gyenge mellének veti erős két mancsát. Öklöm bunkócskáitól óvna talán gazdáját?

Az árnyékcárcú egyre közelebb ér, orron csap a mellébe ragaszkodó dög földöntúli bűze.

Akkor egyszerre két fehérséges, lepkeszárnyként kitárulkozó ujjakat látok rácsimpaszkodni horpadozó mellén.

Ó istenem, ezek már csontvillanású női kacsók — gondolom réműlettel.

És a szemközti arc — mintha tükörben látnám — megnyúlik, az orr előrecsusszan, a fül lekonyul réműletes biztonsággal, maga a test, a csenevész-férgesfa-féle emberhús zsugorodik-fonnyad.

Most kutyapózba olvad széjjel az árnyékcárcút tartó gerincoszlop, a fekete bűdösség asszonnyá lényegül. Ez utóbbi hátal áll, nem tudhatom, kicsoda.

Mezítelen is mellé, csak füstsztín-segge-vágányát láthatom már. S ekkor — összebújva-fonyódva-folyva elhagyják méltósággal hálószobám lepedőnyi tükrének belső, tágasságos rétteit.

Hová erednek el vajon?

HANGSZEREK ÖSSZEESKÜVÉSE

Az otthagyt hangszerek akár a naftalin-húsú kabátok — lógnak a falon.

A hegedűhúr félelmében megzendül

a hernyóharmonika megnyikkan kéjmámortól átítatva a bőgő jóllakott-mód böffent nagyot.

Megjönnek a zenészek, ki-ki kiszabadítja csigaház-tokjából
hangszerét, ki-ki hangjegyek csermelyét szeretné kisajtolni
belőlük.

Ám a hangszerek némák maradnak, egyetlen húr vagy síp sem
zendül meg többé

Halálán van a prímás lánya — gondolják a zenészek szorongás-
sal.

UTASI MÁRIA

TESTAMENTUM

Hamis a te örökkévalóságod
álnokságod rút
átkaidat befogom

Iszonyatot hozok rád
tüzes szigonyhoz hasonlót
undokságban büvöst

se morhád se más jövad
ne legyen

MADONNA

Még kinyithattuk a kiskaput.
A távolból
lassan;
lidérces rózsákkal
közeledett
Filipi Lippi asszonya.
Szeméből könny helyett
messzi-messzi
gregoriánus-dal fakadt.

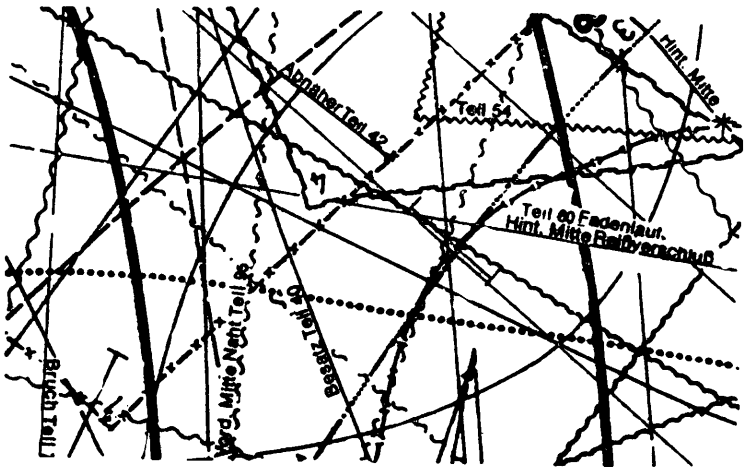
MÉRLEG

Vajdaság hiú értékrendszerében
látvány és mutatvány
mérceje dönt.
Itt zéró vagyok.
Pedig igazában csak rejtőzködöm . . .
Konok szavaim
borzongva széjjelszórni készülök
éppen a téiben.

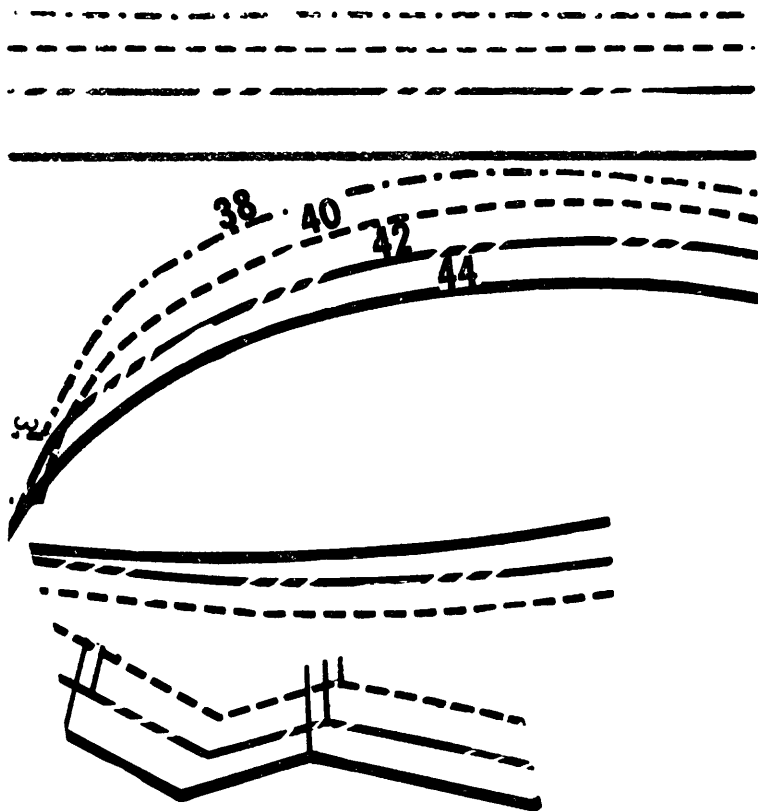
LADIK KATALIN

NÉGY VIZUÁLIS KÖLTEMÉNY

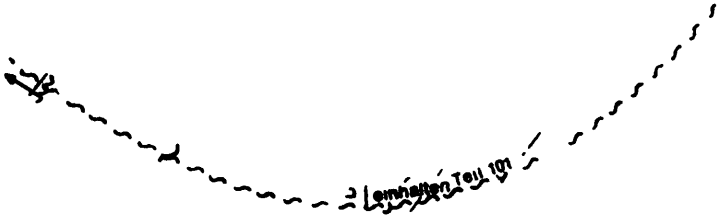
Virágos mező

Szonett

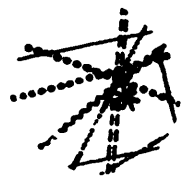
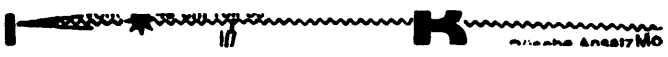

Hang

Naplemente

1
2
schnittzahlen jeweils senkrecht über den Suchzahlen. 6A
6 **4** **2** ← **ZAHLENSUCHER**

CS. SIMON ISTVÁN

BÁNSÁGI TÁJ

Délibáb-halmokon
füvek időtlenségén
lebzsel a nyár

A csönd szitakötőszárnyon száll
berkeiben
moccanástalan
a vízmosás
(újabbán az éj se
bontja már ki
a besenyő Seruzád haját)

Görcsös gyökérujjak közt
szívárog
a sánc

mögötte a szittyós hajlat
vállán
szétlótt szájú
szú-színű
b u n k e r áll
lőrésait gaz lepi
és e folyton újuló álca alatt
veszett vicsorítással
a növekvő enyészetbe harap

ÁRVERÉS

(Részlet)

.....
harangszóra a falut eladták

Elsimultak a falak
a harang elnémult
s mint a népdalban
fölszántották a nagyutcát

Enyészetet horzsol azóta
a gledícsia karja
jeltelen minden éjszakája
vakbarázdát vont az idő
a falum felé vezető
utolsó útra

l e l t á r

behegedt temető
kiapadt kút
roggyant harangláb
szeméttárolóvá vált sánc
és néhány be nem hegedt árok
visszhangozzák
a láthatárra növő
enyészetben
visszhangtalanságát

SZUNYOGH SÁNDOR

A LENDVA-HEGY VESZTE

A Lendva-hegy
csúcsos mellbimbói
ringatódzva izzanak
az augusztusi napsütésben.
Valamire készül ez a szűzi táj!
„Ne szólj szám . . .”,
a vége úgyis az lesz:
megmásszák,
de nem gyalog,
sem zörgő szekerekkel,
hanem robogó autókkal

Szegény szűzi táj,
lám, hová jutottál?

TV-SZERELEM

három tv-antenna
a szomszéd lakótömb tetején
a minap összeölelkezett
senki sem tudja
hogy történhetett
így akarták-e?
vagy pedig a szél vette rá őket
még ma is úgy vannak
görcsösen ölelkezve
várják a szerelőket

UTASI CSABA

EPRES NAGY LÉNIÁK

Ólommal bélelt nyílveszőkön
Törtünk az eperfák fölé
S hasztalan rúgta égnek
Sárrágta lábát a katona
Háborúzni lett volna jó

Aztán
Besuvadtak lassan
Kint is bent is
Az epres nagy léniák

VONULNI HA ILLŐN

Vonulni ha illőn
Meg nem tanulhattál
Csak kergetni
Kopott ábrándokat
Hajítsd el kelevézed
És lessed
Kihűlt istenek szemében
Lessed haláloedat

TÚL

ácsos manírban, vidáman, frissen

Ha hittem is olykor
Megváltó képletekben
Ma már fölöttébb tudom

Ha hittem is olykor
A végesség szálán se pont
Se egérút nincsen

Ha hittem is olykor
Meváltó képletekben

BOSNYÁK ISTVÁN

LEHETETLEN LEHETŐSÉG

ha tudnád
hogy most itt melletted
mereven hanyatt
verset mormolok a sötétben
ellened

tán gondolkodás nélkül
a torkomhoz kapnál

PARAFRÁZIS, NÉMI SZKEPSZISSEL

Dolgozni csak pontosan, szépen,
Ahogy a Szójuz meg az Apolló
Szédeleg az égen
A kopár csillagok felé.

TÖRTÉNELMIETLEN AGGÁLY

már olyan jó lesz végül minden
idekinti s odabenti
egyszeriben nem lesz miről
verset írni

de nem lett belőlem bíboros
 agyam látótelepe azóta poros
 bíborpalástra hímzett szívem (herold)
 lüktető tadijanović-karneol
 karmonádli
 kamásni
 fásli
 ásni

harangozz vers (piha)
 demokratizálódj vén emigráns

 porrongyban jár a lelkem
 tengelye ferde
 a széle perge
 csöpög lapos
 kiszúrták ezüstporos csillagok

szúrnak-e Isten a csillagok
 (legyen csak minden a maga helyén
 vörösbegy a havas háztetőn
 vérhólyag a tenyérben)
 a kicserepesedett tenyérben lüktető vörösbegy?

Malmö C
 Trelleborg
 Sassnitz
 Berlin Ostbf.
 Praha
 Bratislava
 Šturovo
 Komárom
 Budapest
 Kelebia
 Szabadka
 Újvidék

fogamzásgátlót szed a világ
 méhében
 hervadt szó-ondó

zdravo Dragane
 ja ti sedim brate
 u ovoj mojoj takozvanoj pesničkoj radionici
 umoran k'o kučka
 pesmu pišem
 a pitam se komu zašto
 kad sam i sam prestao da čitam pesme mene je
 osvojila skroz elektronika
 pa s večeri satima slušam
 Net King Kola

ide figyelj
 ha az a pesti színész
 aki a Dominó előtt
 mindannyiótok füle hallatára
 kijelentette hogy én Domi
 érted
 nem tudok magyarul
 nos ha ismét lejön Újvidékre
 megbunyózzátok
 nekem kellett volna ezt megtennem
 ott helyben de nem tehettem
 mert igaza volt

porrongy potrongy potronty poronty

„a vers sorsa a regényé a kultúráé
 hivalkodó nyárspolgári aggódás
 nyakunkban a munkanélküliség
 az infláció”

tudomásom szerint, írta Vincent van Gogh,
 [világszerte egyetlen akadémiát
 [sem

találunk, ahol egy kapáló vagy ásó embert
[tanítának megrajzolni

vagy lefesteni.
az ő művészete nem a levágott fülről szól
a patetikus elszigeteltségről
az örültség tüneteiről
hanem a munkában meggörnyedt hátról
a szerszámokról
az erőfeszítésről a nyomor mágnesez terében

elfajulás eltorzulás elszegényesítés
pepper
papper
mint az International Legue Aginst Epilepsy
[levelező tagja

petit mal
szeretnék mindent Galilei szemével látni
valamit illik azért szeretni
forrón mint Jesenjin a selyemingeit
lerakta négyszáz tojását (vagyis klimaktériumos)
úgy hallom hogy csak a hónap végén jöttek

ha leveszik a lakásomat
ismét albérlő leszek
nem tudom hogy az albérleti
szobák után vágyom-e
vagy a bennük szertehányt ifjúságom . . . plutty . . .
[plutty (két könnycsepp)

Olaszország—Anglia 2:0

ni ova slama nije moja
nit ove daske spavaće
nit hoklica ova
pa ni metla

ráncok az arcon: az élet kifutópályái

seggpaszta
 szúnyogszaft
 pizsamabogár
 tranzistorlepké
 pálmazsaft
 sirálypárázás

szutyokvárnak királya
 meghívott egy piára
 megkérdezte hány órá
 jár-e még a váróra (Dudi)
 kacs kürt körte körte mák
 kanalak szív hó ragok
 dinár korona márka
 anyasági járulék
 anyanyelvünk tisztaságáért

„Kövéér homály, zsíros, csendes”

fogamzástáglót szed a világ
 méhében
 hervadt szó-ondó

70004 tel.

Ravintola Kosmos Kalevankatu 3
 Priobalni Bulevar 26 21000 Újvidék
 renyhe lomha rest
 comparable total music power 90 Watts at
 [8 Ohms

Albinoni: Adagio
 csonkolás
 társadalmi mobilitás
 horizontális mobilitás: ugyanazon azon a szinten
 [álló csoportra való átmenet
 vertikális mobilitás: kapaszkodás
 apád azt mondja nem fáj semmije
 délelőtt fekszik
 délután a kocsiban ül
 már megszoktam

smirgli
svargli

J. S. Bach: Air auf der g-seite
miért nem írsz
miért nem írsz
miért nem írsz
ti könnyebben bírnál
nekünk már nehezebb írni
nem is látunk meg a kezünk is reszket
(Peter Weiss: Az ellenállás esztétikája)
tudatom veled
ha még nem írta meg senki
a legnagyobb újságot
pista sógor meghalt
február másodikán
az egri bácsi meg hetedikén
pista sógor zomborban a kórházban
az egri bácsi meg Kamenicán
egymás mellé is vannak temetve
muszáj abbahagynom az írást
mert nagyon összemennek a betűk

autoru pripada 15 besplatnih primeraka

de mit tudtam én pesti gyerek hogy mi az a
[szandolin

megkérdeztem Kecskés bácsitól
junó régi magyar hangszer
ájmin junó nem is az olyan kalocsniféle izé
szandál

megfenyegette a csillagokat:
lennétek csak közelebb!

minden levél megrémít
gyászszalag
ismét egy háború
aztán ismét béke.

erkölcsfilozófiánk különbözik
akkor fel is út le is út

csak hajtatok mint az idióták
Erik Satie
Márquez: El otoño del patriarca (1975)
A pátriárka ősze

Tad Jones/Mel Lewis: New Life

aggkori csontlágulás csontritkulás
hatesztendős ló verőere
herék mikroszkopikus vizsgálata

szellemhal

tekintési görcsök ásító görcs nyelési görcs
[halbőrűség]

erre nagy csapást érzett a bal felén
mintha valaki párnával fejbe vágta volna
ekkor elhatároztam hogy táviratozok

különben minden a régi

fogamzástáglót szed a világ
méhében
hervadt szó-ondó

Stb. Stb.

Jóska, Töfe
nem látom értelmét az egésznek
tizenhat éve írok verset

Stb.

TOLNAI OTTÓ

RÉSZLETEK A *VIRÁG UTCA* 3-BÓL

Söprögetek az udvarban és a kertben. Milyen rég söpörtem már a földet! Nézem, vizsgálom a szemetet, melyben minden új számomra és tiszta.

Sok a toll. Szokatlanul sok a madárszárny: az észrevétlenül legombolt terepszín mellény. Milyen finoman, virtuózan esztergályozott csontforgók!

Hová lettek tulajdonosaik, a madarak? Hová lettek?

Kékké lettek.

Simogatom a lapát fényes nyelét. Az erős napba nézek, könnyezek. Kékké lettek. Kékké, és evezőiket aláejtették.

Sárga, piros szárny egy sincs. A nemesebb énekesek könnyebben oldódnak — öncsonkítás nélkül — a semmibe.

Kékké lettek a szürkek. Nekik sem kell immáron igyekezniök. (Künn már a belső kényszer...)

Rakásra gereblyézem a szárnyakat, s alájuk gyújtok. Füstjük a vágott hercegovinai dohányé.

Egy fehér szírom hull a pohárba. Majd könyvemre, könyvembe is. Össze csapom hirtelen, mint amikor klasszikusokkal káposztalepkére vadászom. Hullik mindenfelé. Mi ez, mi történt, nézek kérdőleg a ferde mennyezetre (pillantásomban valóban benne volt a *menny* is). Igen: künn jártunk. Fáink (körte, alma, meggy, mandula) között bujdosunk. Bujdosunk, mint az első emberpár az úr röntgenkészüléke előtt.

Szeretem kis padlásszobámat. Szeretem. Mert nyáron meleg, forró, mint a galambdúc, mert télen hideg, mint egy huzatos egérlyuk. És mert mennyezete srég.

Meg azért is szeretem, mert itt van velem két-három kedves képem, könyvem. Előrehagyott kézirataim.

Gumibot-ér, mondom mindig, ha az egyik képre pillantok. Ez a *gumibot-ér* kezd verni, ütlegelni, ha olvasni kezdem például Panoniust, ki menekült.

S itt van velem még valaki, itt a srég mennyezet felett. Róla mondja tán az Ó-Breton ének, hogy gondolatától szép lesz

a hosszú halászat a lila tengeren.

Látom, az éjjel itt haladt el ezüstpántlika-pályán e két rózsatövis között a meztelen csiga, és nem tudta, én sem tudom, hiszen nyoma nincs a hasalj-vasalta pántlikán, mit asszonyom s lányom hájába kötnék, ha hosszabb hajuk lenne épp, nem tudhatta, nem döfnek-e, döfnek-e, egyszerre döfnek-e. Haladt tovább puhán. Közben az esthajnalcsillag is döfhetette útjának bármely állomásán, döfhetette a művét fércelő isten tüje, döfhetette, döfhetette, döfhetette. Csak haladt tovább. Angyali gyalu, mi önnön puhányságából szeletel át-tetsző jeges fémekeket. Haladt. A gyöngyvessző alá összefűzni ezüstszállal, a széthullott legyezőt, a macskacsontocskákat. Haladt kéken rezgő virághúsba harapva olykor jobbról, olykor balról, istentelenül kényelmes, ám mégis roppant határozott, nehéz, romboló ritmusban. Haladt, s a csalán előtt csillanó útkereszteződéstől már tán nem is az én kis meztelenségem után kúszok kutatva. Szép csavart házikót cipelt úgylehet az emésztőgödör födelén át, de hová? A finoman szétszórt dögök s az emésztőgödör-büffenések nagyban hozzájárulnak e kertnek nevezett illatszergyár explózió határán történő működéséhez. Merre? A vaskerítés holdköszörülte szuronyosorán át nem, bár képzeletem képernyőjén látok egy ínyenc olasz-falatocskákat felmutató köszörült sort. Átvágva a kapucsenegő vezetékét — senki sem jöhet már hozzám, senki sem —, párhuzamosan futott egy másik csigával. Ezüstsín pár immár, min meztelen vonatok futkosnak majdhogynem egy helyben állva a holdvilágban. Mit beszélgettek? Volt-e idejük kicserélni küldeményeik zsákocskáit e pórésegeknek a mályva alatt? Aztán ismét egyedül haladt. Egyedül a puha massa. A takony-tigris. Puhán radirozva a fekete földet (mely alant olyannyira tiszta, hogy ki ne kívánna benne tért nyugovóra?!), kikerülte a künn felejtett kapát, majd körülrajzolta ezüstvesszőjével az alvó kutyát, vagy annak álmát. Körülrajzolta anélkül, hogy csak meg is rezzenet volna az éber eb. Bár látni, a kutyaálom láthatatlan foltja s a meztelencsiga-nyom egy ponton összeért már-már, de haladt tovább éberebb ólak felé a hajnalicska-allén kifordulva. Akárha halinacsizmában futna valaki az elföldelt

fekete kiskutyák fölött, szűz havon. Haladt, mint egy közösülésben megzavart nehéz kan, csorgatva eltört lázmérőjének higanyát, a garázs körüli lila salakon. Muslincák ragadtak a friss nyálkapántlikára — szikratávíró-jelek. Haladt, s akkor visszaért ide: e két tövis közé, hol térdelek, *meztelen*, s a tövisek, mint szénrudak kigyultak, már-már összeérve a napban, és kezdődött előlről, csak színesben, ugyanaz, ugyanaz a film. Döfnek-e, döfnek-e, egyszerre döfnek-e?

Egykor itt (száz méterre házamtól) vezetett a Zágráb—Zombor vasútvonal.

Zágrábból utaztam Kanizsára, s néztem a kis telepi házakat — mit, mit is gondoltam?

Emlékszem, egyszer egy lánnyal zárkóztunk be a toalettbé, s míg ott rázkódtunk, lehajtott feje fölött én a telepi virágoskertek zöld, sárga, piros kaptárait bámultam, és arra gondoltam, hogy itt, igen, itt élni is lehetne tán . . .

A hátsó udvarban egy rothadt bőrröndöt találtam. Tulajdonképpen már csak rozsdás fémkerete és füle volt meg.

Kezembe veszem, gondoltam, és lábamon a fehérbetétes cipővel, mit szintén a szemétdombból bányásztam, észrevétlenül kislisszanok a kapun, ki, el — végre, valóban! — a nagyvilágba.

Ki! El!

Istenem, nem bírok mozdulni, térdre rogyok, összeesem (mint gyerekkoromban a patkányfarkokkal teli dóznival kezemben) e nem létező súly alatt.

TÓTH FERENC

APÁM ÉS A FÖLD

Dióbél-szemedről hámlani kezdett a szigor,
helyében csöppnyi kancsókbán az öröm halni tért.
Fogyott a karod, a véred is,

kaszád elől a rendek;
 az ablakon kitaszított nap mögött
 redőny zuhant,
 fejedből a lezárt erek mögül
 kiüzetett a világosság.

Anyám udvara azóta sötét.
 Arcának baromfinyomos, négy ujjú gödreiben
 megáll, remeg, megfagy a víz.
 A deszkakerítés résein átjár a szél,
 anyám ráncain a bánat,
 ujjai között a fejedet hiába kereső,
 megtorpant simogatás.

Ahova minden reggel benyúlt érted a nap:
 most tanyacsonkok közé betévedt bodzafa.
 Fölszántott és bevetett földed fölött
 most lefelé domboruló ég;
 vöröstre rágott, tüzes bimbóján függ
 szájával a gyermek: a zöld szemű búzaföld. —
 Mindez a végleges helycsere után, apám,
 amikor már te vagy lent, és a föld van idefönt.

TEMETŐBEN

Csend! Csak néhány évtizedet beszélgethettek szabadon. Ha átléptek ezt a határt, szavaitok akkor csak befelé zuhoghatnak, s ti magatok lesztek a sírjaik. Persze, különben is sírok vagytok: cipelitek magatokban a halált, égnek meredő szőrszálaitek bármely pillanatban készek rátok szorítani a fedelet, s miközben azt hiszitek, hogy életet adtok, akkor is csak a sírt nyitjátok meg egy pillanatra.

Öröklött bűneink! A szeretet, az óvás kívül maradt a kerítéseken, s ide a virágok közé csak az álnok féltés meg a magány jutott be velünk. Anyád, ha élne, nem ismerne fel: szemed hajdani zöldje hámlásra fölkészült halott kígyóbőr... Talán ezért loptam el valamikor az unokatestvérem labdáját. Nagy piros labda volt, ott lihegett a puffadt délutánban az udvaron. Besurrantam a kapun, fel-

kaptam, s a következő pillanatban már a szívem alatt lüktetett, ugrált a gyomrom meg a torkom között. Amikor észrevettem, hogy figyelik játékaimat, megállt bennem a labda. Hiába vettem új labdát, nagyot, keményet, hiába kerestem szilárd talajt, nem akart felugrani.

Abban a pillanatban, amikor megláttalak, egy sirály jutott az eszembe. Fehér és füstsziürke sirály. Olyan üvegkalitkában, hogy le kell hajolnia, ha nem akar tudomást venni a feje és az ég közt feszülő üvegről. Aztán, hogy belém tört a nyárnak a lombja, elindultam. Nem is tudom, mi adott erőt. Azt hiszem, maga az út. Mindvégig reménykedtem, hogy egyszer eljutok oda, ahol a madaraknak is le kell hajolniuk, hogy elférjenek az ég alatt és inni tudjanak. Persze, nemigen tudtam elképzelni, hogyan hajolnak le a madarak, még azt sem, hogy lehajolnak.

Most a vadgesztenyehullás után is rád gondolok. Meg arra, hogy sok-sok erőt érzel a lábaidban, ugrani készülsz, lendületet veszel, már-már azt hiszed: mögöttes vannak a méterek, s egyszerre csak rádöbbsz, hogy el sem rugaszkodtál; ugyanazok a homokszemek csillognak körülöttes, bal lábaid előtt most is ott lapul az a leszakadt gomb, az életed. Meg arra is gondolok, hogy puha fát szerzes neked létrának, szöget is hozzá, zsírban fürdetett szívós acélszöget, de hiába vered a fejsze fokával, csak nem megy bele. Pedig képzeletedben már ott élt az égig érő fa legfelső ága, már a királyfi tenyerébe mélyedt a körmöd, s akkor hirtelen rá kellett döbbsened: előrehajolva ülsz itt, és a tenyered veritékétől izzad előttes a kő... S végül arra, hogy a rügyek sem különbek nálunk: kifelé áll a hegyük, mégis önmagukba szürnak.

KOLIGER KÁROLY

ÁLLAPOTHATÁROZÓ

Mit félúton, levegőben
 a megbicsakló kéz följegyez,
 ha mind vastagabban is
 rója körém a köröket,
 megtörtéteket ki nem húzhat:
 e szénkörök közepén
 élére állított
 törlőgumironcs.

Valamit még följegyeznék.
 Valamit még ki kellene húzni.
 Szénkörökön innen és túl,
 a törlőgumironcs
 levegőegének
 hamvából.

Mit félúton, levegőben
 a megbicsakló kéz följegyez:
akkor kik és hol és
 ó, miért is.

RÉGI ÉS ÚJ

Téma: Emlék és (a) valóság

Az utcánk híres eperfáira
 nem mászhatunk fel többé.
 Senki. Kivágták őket sorban.
 És már
 bújócskázás közben sem
 rejtőzhetünk biztos helyre;

nem ereszkedhetünk alá
fák kúttégla-mohájú derekán,
a mélybe.

*

öleinkbe sebzett fatörzsek
öleinkben-seb lovagolunk
szorítva a nyeret, öleink
árnyéktalan lombok felhők
hova tűnnek nyomtalanul
öleink a sebzett fatörzsek

TOROK CSABA

PONTOS IDŐ

(Részlet munkanaplómból)

Az ebédlőből behallatszott a csörgőóra erőszakos ketyegése: nem tudok tőle koncentrálni, mindig az az érzésem, hogy nem vagyok egyedül, valaki figyel rám, noszogat, robotra hajt.

Fogtam hát a fűzőldre festett rusztikus vekkert, kivitem a konyhába, és betettem a hűtőszekrénybe — az jól szigetel.

Otffelejtettem, s csak este vettem észre — amikor tejet vettem ki a hűtőből —, hogy kronométerünknek igencsak lelohadt a kedve: teljes tizennégy percet késik, holott szokásos helyén átlagban két percet siet naponta. Lám, mit tesz a húsz Celsius-fokos hőkülönbség! Vagy ott benn talán más időszámítás érvényes, nem a közép-európai? Speciális helyi idő múlik a frizsiderben? Einstein jutott eszembe, meg a hibernált túlélők végtelen űrútja, s hogy a hófaktor hatásáról tisztább képet kapjak, másodpercnyi pontossággal hozzáigazítottam az ébresztőt karórámhoz, s áthelyeztem a plusz ötfokos rekeszből a fagyasztóba, ahol mínusz tizenkét fok volt a hőmérséklet. Gondoltam, ha itt újra késni fog, az összefüggés nyilvánvaló lesz, és bizonyos megfigyelések elvégzése, majd skálarendszer

kidolgozása után az órát — késése vagy sietése alapján — hőmérőként is használhatjuk. Nem lesz olyan egyoldalú a ténykedése.

Egyórányi időt adtam neki, ez alatt minden bizonnyal ki fogja mutatni a várható késést. Amikor végül kinyitottam a fagyasztó ajtaját, nem lehetett látni a mutatókat: a számlap üvegén jégvirágok képződtek, s körös-körül dér és zúzmara lepte. Amint leolvadt róla a jég, megállapíthattam, hogy a mínusz tizenkét fokot mindössze 8 perc 20 másodpercig bírta az óramű, akkor leállt, beagyott. Kíváncsi voltam, újraindul-e magától, ha kissé fölmelegszik, ekkor azonban belépett Julia, és ijedten nézett a megdermedt műszerre: — Ugyan, ugyan, mit csinálsz szegény órával?! Ez már szadizmus. Biztosan csak azért gyötröd, hogy írhasd róla valamit.

Szóttalanul meredtem rá: évente kétszer-háromszor meg szokta kérdezni, hogy órála mikor írom meg a versem.

ATOMBIZTOS FEDEZÉK

hát igen
 hát igen
 hát igen
 hát igen

DEÁK FERENC

A KUDARC SZÖVEGKÖNYVE

Néhai Deák Józsefné Buka Rozália emlékére

(RÉSZLET)

1.
Zsebengő utca 19 (22)

a sarokban fenyő	BOSSZÚRA MAGAM KÉPTELEN VAGYOK	Hiába látok álmot,
miatta ázik be	ELHAGYOTT HÁZON SE VERTEM BE	mélyebbre kívánkozom.
már és még	SOHA ABLAKOT	Ne kínálj, apám, árkot.
húsz évig a tető	DE LÁZÁS SZENVEDELLYEL	Magasabbra kívánkozom.
a gazdasági udvar	SZERETTEM	
járgány ólak	A FENYŐ GYANTÁS BOSSZÚJÁT	
szecskaavágó	MERT VÉGRE VALAKI A KEMÉNY	
daráló gémeskút	VARON NYOMOT HAGYOTT	
szénahordó daru		E szétűn egy mag
rudas akarom	ITT MINDIG SZECSKÁZTAK	el nem veszhetett.
mondani az istálló	SILÓ IS VOLT ÉS	Télen, ha öltünk,
boltíves ajtaja	VILLÁVAL MEGZAVART	itt mostuk a beleket, s
felett két pingált	SZEGÉNY BÉRESEK	innen vitték el mind,
csikófej	ITT MINDIG DARÁLTAK	cifra szekéren,
s hátrébb a kút	MINDENT SORBA ÁRPÁT	gyűjtő, jó eleimet.
a gémen egy rozsdás	ZABOT TENGERIT ÉS GYEREKET	Most ismét jár,
eke ellensúlynak	A TIZEN FIUBÓL LETT	jár körbe a ló,
trágyadomb	JOCSKÁN TESTBEN-LELEKBEN	patája alatt semmi,
kazlak régi rendben	NYOMOREK	üres a járgány.
s a deszkapalánk	LOVAKNAK ITT MINDIG JOBB VOLT	Én láttam felénk
itt vagyunk	MINT EMEREKNEK	az utolsó élő tűzokat.
	A JO OSTOROKKAL LOVAKAT KI-	Lelőtték, s én láttam
	MÉLTEK	az utolsó élő,
	ÁLLATNAK LENNI JOBB MA IS ITT	ahogy haldoklott.
	MINT DEÁKNAK	Ne járj a kúthoz,
		nem találod.
	APÁM A BÖRTÖNBEN VOLT	Megette a rozsdá
	ANYAM BÉTEG	mind a tíz puskát,
	ÉN FELTEM A MAGASTÓL	mind a száz
	DE MI HÁROM FIU	vasmacskát.
	FELÉPÍTETTÜK AZ ASZTAGOT	Okos asszony volt
		az én apai nagyanyám.

ezerszer átkozott			
a falakon hártvány mészben			
megfogant szitkok			
othona drága			
nagy épület			
homlokzatán feltűnt			
s eltűnt zöld boltajtó			
TARA-NETTŐ a jószagú			
ládákon			
csak az első egy szobában			
padló			
a másokban			
cifra terítőn			
kaucukhattyú úszik			
mozdulatlanul			
aztán kijövök ismét			
az utcára			
a nedves járdának szaga			
ott a zöld pad			
mögötte porcfű			
mögötte fehér tollal			
téli csatorna			
mögötte az út			
balra a szerb falu			
jobbra a nyomás, legelő			
gulyakút			
ismét a kapu			
aztán az udvar			
a nyári épület			
balra ablaka			
kettő előtte			
a szofora-			
vagy szohorafa nem tudom ..			
jobbra kis kert			
lugas péterpáli			
alma két orgonafa			
	AMIKOR A TANYÁROL BEHOZTAK OTT ELŐBB KAZLAK ÉGTEK AZTÁN JÖTT A VIZ MEG A GÉMEK BEHOZTAK SZÁRADNA FEL BENNEM EMBEREK KÖZÖTT AZ OLVADÓ LÉLEK		Réteges tojáshéj, lúktető mag, zsoláros sikkér; eltárogatnak. Réteges emlék öleiben vad, szűkölő vér: mit nem szabad? !!!
	A PUSZI NEVŰ KUTYA MEG ÉN A FEHER DESZKÁK KÖZÖTT HEVESEN SZUSZOGVA ÉLVEZTÜK NARANCS CITROM FAHÉJ BORS MAJORÁNNA CIMET VANILIA LÁDABA SZÖKÖTT LELKÉT		Illatos égővek pácában érek, húsom a fának eret követi. Gyöngyszemű szúnak végzetes pályái bennem s köröttem szaporulnak.
	A HATTŰ HAMIS VOLT HAMIS A BÉKE AZ ÉGIG POCOLT ÁGY FÉLTEM A SOHASE HASZNALT ORJÁS CSEREPKÁLYHÁT NEM IRIGYELTEM DE ÖSZINTÉN SZERETTEM É MORC POMPABAN MEGKESEREDETT BANDI-BANDITÁK		Kemence-padkán születik nóta, itóka-csíny és itóka-róka, kökörcsin, kankalin, télben szírom, napnak esti virradója, de őrdög nem, s nem boszorka.
	KÉSŐBB RÉSZEGEN JÖTTEM EGYSZER É HAZBA HAZA ÉJFEL UTÁN A SAROKNÁL MÁR JO ELŐRE BECSUKTAM SZEMEM ÉS LÉPÉSNYI PONTOSAN TALÁLTAM EL A KAPUT A JÁRDÁNAK-FALNAK OLY HATÁROZOTT DEÁK-SZAGA VOLT		Patyolat és varangy, s a ház szenvedélye: küszöbötől kéményig — kép állóvíz tükreben.
	APÁM MINDIG A SZERB FALUN HAJTOTT ÁT BEFELE JÖVET TÁN SZERETTE A CSIMPASZKODÓ HANGOS KÜLYKÖKET VAGY EPPEN HOGY AZ ÖREGEK MAGYARÚI. KÖSZÖNTEK NEKI VISSZA		Meleg füvenyen tömény teret lassú időbe nemzett a porhanyós nyár. Uszni nem tudok, de senki nem nevet. ma, szombaton, itt a lovakat mossák. Augusztus fogytán, a gyom is érik, a mindent nem bíró gyermeket ma kivételesen embernek vélik.
	TARHONYA PORCCSEL ÉS A KICSI HAJLOTT HÁTŰ MINDENTUDÓ ASSZONY SZITKOT FELOLDÓ GÖGÖT OSZLATÓ BŐLCS ÖREGANYÁM		
	CSÜNYA FA VOLT ILLATLAN MILLIÓ KESERŰ SZIRMA MAGVA MEGANNYI BÜDÖS NYAKUNKBA HULLÓ GILISZTA EGY HOGY BÖVEN ADOTT ÁRNYAT EZ KELLETT AZ ÖREG DEÁKNAK		

az elülső kert	→	A magányból megszabadultan, végre a világ közepébe köznek, s boldog vagy, keringesz a nyálban, akár az újszülött, hogy végre a világ pofájába böghet. A magányból felszabadultan ismét a magányba tévedsz.
egy diófa nyolc szilva két alma s a fal mellett nagy bok- rokban a kurva		
torma	→	VOLT ITT ÉRVÁGÁS TÉLEN SÜRŰ NEHEZ VÉR ZIHÁLO ZABÁLO DISZNOFFIJE SZIVÉSEN VÁLTOZO KREATURA ÉS ETTE A TORMÁT A KÖNNYE CSORGOTT ÉS KÉRTE ISMÉT A TORMÁT A FÖTT CSÜLÖKHŰZ SONKÁHOZ KÉRTE A SONKÁT EN MEG RESZELD CSAK RESZELD A JO ÉDESANYJÁT
aztán drótkerítés és a buja málna jobbaldalt végig foghíjas szőlő		
meggy cseresznye	→	MENNYI GYÜMÖLCS ÉS TISZTASÁG ÉS ISTENFÉLO GONDOSÁG SEHOL GAZ SEHOL DUDVA CSUPA FERFIKÉZ ÉS SOK HARMATON S KONNYCSEPPEN MEGFOGGANT SZIVÁRVÁNY SZEDEM MA IS A LEVEGŐ KÖVÜLETEIT NEM ENNI NEM ADNI CSAK BÜNTETÉSRE TÉLTETNI
két körte		
alma nem tudom hány s a kertlábban		
négy bokor egres baloldalt burgonya		
vetemény vagy cukorrépa		
egy sor cirok		
volt mézcirok is	→	ÜRES VOLT MÁR RÉG A BOLT A NEMETEK OLLOZTAK ELÉLMISZER-SZELVÉNYEINKET ANNYIT ADTAK ENNI INNI HOGY AZNAP MEG NE HALJON SENKI (AM HA NAGYON AKAR) MI AKKOR MÉZ-CIRKOT VETETTÜNK SZOPTUK ETTÜK RAGTUK A MI SZELVÉNYEINKET SARLOVAL SZELETELTÜK
nem egy sor a háború után lőrincses dinnye mert így született volt uborka		
és kender csak annyi amennyi egy öreg kézre kellett	→	Rőfnyi maradék vászon. Akár az isten, goromba. Gyerek már nem születik, gyolcsá nem mossa anya. Sárgul, vénül, végleg elkallódik. akárki áztatta, törte, tilolta, nyüstbe szedte, maradékká szőtte...

HOLTI MÁRIA

PÁRBESZÉD A KERTTEL

1.

Tobzódó pompa
már-már földöntúli ragyogás
valami mindent-mindent
túltevő tudás
— amit a tavasz még nem tudott
vagy hinni
semmiképp nem akart —
az ezernyi
maggá fonnyadt virág
elárvult pad
a szénává aszalt
százsorszép-csodák
de maga az ég színe is
és ez a veszély előtti
példátlan ragyogás —
ez a féktelen-riadt
madárzsivaj
mely mint óriás tükör
visszaveri-őrzi
a kert minden fényeit.

2.

Ez a fény, ragyogás
afféle halál előtti vajúdás
afféle csak azért is
egyetlen szörnyű tiltakozás
fényben, színekben kifejezve
ami nem a halálba kerget
egyfajta örületbe:
száz nap gyönyörének
uzsorabére —

3.

Boldog voltál- kert?
Valld be, hogy igen
száz nap termetted a csodát
hogy te, te majd megmutatod
veled nem bánnak el olyan könnyen
mert csak te, te tudsz valamit
amit más kert nem is gyanít
ezért rád másképpen állnak
a létezés törvényei
a szintézisek
ahol a szó, ágpercenés
már a bizonytalanba fúl
s a hajszálerék is már
olyan kuszák —
a rendetlen szívverés
oktalan zsibbadás
és minden TALÁN
és LEHET és ESETLEG
s ahonnan
kerti ésszel nincs tovább
— de vissza sem!
és titkod mint szégyent
hordozod
(sziennák, kárminok, oxidok)
és már az is vigasztalás
hogy ezer lármás madár
ül meg a tébolyult fényeken
és hogy tudsz, tudsz valamit
ami több, mint a százsorszép-
csodák
és minden nyári, hars ragyogás —
ha beért a mag, erősödnek a
kóbor gyökerek.

GULYÁS JÓZSEF

TÖREDÉKEK

1.

Mit is akarok tőle?
Tán hogy az özvegy vasutas másképp
köszönjön,
hogy lássam magam,
hogy Dezső dicsérje s én
rejtett büszkeséggel hallgassam
a Fehér Rózsá-ban
vagy a kártyások között,
hogy várhassam a szilvafák alatt
és lássam magam,
mit is akarok?
egy verset, hol minden fölfordul
és összetörik.

2.

A nagy ünnepeket most már a nádasokban
pusztítom el,
zugokban őrlöm és morzsolom.
Tegnap és tegnapelőtt
kiárusítottam szívemnek minden szépét,
kisöpörtem magam,
mint egy istállót,
kitakarítottam és bezártam
tegnap a Sárkány vécéjében,
ráhúztam a vizet múltamra, emlékeimre,
az Írószövetség táviratára,
melyben gratulálnak,
nem tudom, miért, minek . . .

3.

S találkoztunk a dörgő reggeli
fényben,

sötéten, ijesztő szakállal,
mint a rablók,
pedig tudjuk, a rablók
reggel kékre borotválkoznak,
úgy lépnek ki
ugyanabba a reggelbe,
egyenes derékkal,
és elmennek, hogy tetézzék bűneiket,
mégis,
mégis összetévesztenek minket,
messze elkerülnek
és nem köszöntenek a gyermekek,
a pici szűzek
fehér térdharisnyában,
virággal,
mosollyal,
melyért meghal az ember szeme és szíve,
mint egy galambért
gyönyörű háttérrel . . .

4.

Más az, ha szobádban,
ha szújos is,
jár-keel, él egy óra,
más a csend
s ha van egypár kötet,
könnyebben mozogsz,
van mire állni,
hogy elérj egy legyet.

5.

Talán felsír egy csokor Odesszában is,
hol keserűségemnél
csak hitem volt nagyobb, bosszúm,
keserű bosszúm,
hogy a világtól magamat megvonhatom.

6.

Ezt is elküldtem,
talán Ő volt az utolsó
öreg ember,
kezdődhet a haldoklás,
még ma,
még most éjjel,
Európa sötét zugaiban.

7.

Száraz, hideg hullámok,
nem lesz eső.

Virrasztásom jelei a
pörnyetartóban.

Teát főztem abban a
reményben, mályvateát,

hogy elindul valami,
felbuzog egy ér.

A tea sem váltotta be
a hozzáfűzött reményeket.

Hideg, száraz hullámok,
nem lesz eső.

8.

A függönyhöz lépve este,
mikor feküdni készülődtek,
Rozmaring, Orgona, Ibolya,
gondoljatok ránk,
a függöny réseitől
kíméljetek minket,
akik a sötéttel előbújunk
lyukainkból,
és álmatlanul forgunk

az éjszakai város utcáin,
mint a kerekek,
sose találkozunk
életünkkel,
asszonyunkkal.

9.

Eltakarodunk nappalaitoktól,
csak az éjt, az éjszakát
hagyjátok meg nekünk,
hogy aláshassuk a világot.

KONCZ ISTVÁN

KANIZSAI TÁJKÉP

Mindenkori gyarmat
és fűzfák szegélyezte
titok az álom, —
halott medrek
közt vérzik a folyam,
hömpölygő Attila-sírja, —
részeg totemek a kifürkészhetetlen
Nap bukását
mulatják s az elherdált
rét búbájos harmata hűti a
lüktető szem lázát,
a bennszülött imája-átka
lángol, — baljós máglya a
táj.

Az érthetetlen szóból jövő,
buja hús kel, a sámán
szeretője kelleti fattyát, megmaradni

örömére az úrnak,
s dagadó kötélbe sodorja
szalag-indulatát máris a víz.

Szél s rend csoda-műve ez a
hajnali béke, —
kivár a halász is, edzett lelke
ismeri a magányt s a fogas
útját ott lenn, —
ezer éve figyeli már ezt a
máglya-csodát, s a magányt, —
s a kérész-lét, mint
tükör, rögzíti a tájba képét,
nem keres társat.

A MÉRNÖK HALÁLA

Anti ars poetica

Érthetetlen költemény a gúla,
csúcán a mérnök,
lenéz, s a rabszolgacsorda
húsában korbács magyarázza
a művet.
Örök csoda a térmértani
lecke . . .
újra kezdi a mérnök:
emberi s állati szarból
isteni szobrot mintáz, —
dús választás-eszme a nagy
ihlet, —
tarló s arató szolgál körül,
s a bazárban tündököl a história.

ZARATHUSZTRA AZ ARANYSZARV ÖBÖLBEN

Medúza-fej a kikerics,
a mezőre verőfény
csorog,
habokból kél felszínre az
öböl.
Nem permetez meleget
a fény,
marcona matróz a csodálatos
műterem őre s itt
horgonyoz valahol Noé.
A rezervátum lángol, mint —
a kedves arca, a részletek — idők
verőfény-görögtüzeiben.

Nagy fehér sirályok itt
a tájak, kép-testük
akár az óceán, vagy
égbolt összemossa a tárgyat, —
hunyorít a tárgy is, s már csak az
utas szeme a határ,
s a kedves ékszere, mint
az égtájak mosta kavics,
az elvarázsolt iránytű.

SZABADSÁG

Figyelj a mutáló ódára te is,
biztosod a szót érted érti,
s a költőt is érted túri meg —
(míg könyvében serényen bejegyzí
a tétel kenyeret, amit elpusztít, abból,
amit te termelsz meg neki).

Te vagy a szabadság, a máglya
is nevedben lobban! Érted az ellenség,
s biztosod diadala.

Ki vagy te?
Kiért vihetnek majd a máglyára?

SZÚCS IMRE

LÍRAI FUTAMOK

Apokalipszis

Földrengés fészken
a madárnak
csontokig
lelátni.

Emberélet

1.
Bölcsőringatta kopjafa.

2.
Egyszeri mutatvány.

Győzelem

Futóhomokba tűzött
zászló.
Szellő dönti,
szél temeti.
Csonttolú madarak
vonulnak felette.

Gerilla-dal

Tíz ujjam
fekete puskacső.

Tíz ujjam
lehangolt orgonasíp.

TEREMTÉS ELŐTT

Felravatalozott kert.
Agyagcsengő.
Gyufaszál pótolja a fényt.

Nyirkos levegő,
leszorít
füstöt
áldozatot.

Ahogy a teremtés előtt!

ÁCS KÁROLY

NAPLÓ-SOROK, EGY HÉTTTEL KÉSŐBB

„... lehet-e bánat,
ha nap ragyogja be? ...”
Jorge Guillén

76. december 3., péntek

Újsághírek: Egy öreg költő (Apám kortársa) megkapta a spanyol költészet nagydíját. Egy öreg ügyvéd (Apám évfolyamtársa) sakkozóasztalhoz ült Újvidék bajnokságán. Egy aranyos tanárnő (velem egykorú) tragikusan életét vesztette.

Hétköznap. Reggel. Kissé hűvös.
De már kiderült. Futok tovább.
Ujjamon Apám gyűrűje.
Vállamon még egy csontváz.

KOPECZKY LÁSZLÓ

SZÖVEG KÉP NÉLKÜL

„Én —
Jó szöveg volt ez,
az első bálon —
az igazságot keresem!”
Most, hogy megedztek
Az évek,
Már csak attól félek,
Hogy megtalálom.

HAJNALBAN, TÜKÖR ELŐTT

Hihetetlen berogyás!
Mellemben ott dübörg,
Tizenkét gyászló,
Mozdulni kéne,
Kiáltanék, —
H o g y l e s z
e b b ő l m a m é g:
Kopeczky László?!

HÁT LETELLETT ... (... ÉV IS)?

Hát letellett!
Lábujjhegyen,
Meg-megcsóválva fejem,
Osonok el,
Volt-magam mellett.

FINÁLÉ

Előttem a jövő,
Teljes kegyetlenségében,
Kitárul,
S én a legsivárabb csendben,
Meredek rá sivárul.

PAP JÓZSEF

ÉNEK

Ahogy feléd nyújtja kezét egy ember,
Ahogy szemedbe néz és a szemébe nézel,
Egyszerre kertek derűje, madarak éneke,
Szótalan sziklák nyugalma leszel.
Az üdvösség, amelyért emberbe haraptál,
Kétrét görnyedtél, és magadra maradtál,
Most eláraszt, a váratlan kézfogásban.

AHOL A LATINT MAGOLTAD

K. N. fiatal festő barátomnak

Kimozdulni. Elindulni.
 Hogy hová is, hogy miért is —
 Nem kérdezni.
 Ha köszálni, hát köszálni.
 Elfelejtett csapásokon
 Erre-arra bandukolni.
 A Nagyútra rátalálni.
 A ráhajló eget látni!
 Átlábolni a Kis Bögén,
 Csipkefádig ereszkedni
 S leheverni a tövében.
Fructus, fructus — motyogod majd
 A dércsípte bogyók láttán.
 S eszedbe jut a *flos, floris*:
 A virágzó rózsasátor.
 Csalán, bürök s jajkóré közt
 Az a fehér sziromsátor.
 És a *caelum*, a megnyíló
 (Nem látomás!) — eleven ég:
 Színehagyó vadrózsafád
 Véghetetlen-mély edénye.

ÉSZREVÉTTLEN TÖRTÉNÉS

Hacsak nem az ég
 szellentése
 volt. Az a szél vagy mi.
 S most némelyek úgy tesznek,
 mintha ők kavarnák.
 Nos, amíg el nem dől,
 hogy valójában
 miről is van szó,

mi maradunk
és dolgozunk tovább,
meglehet, nem is történt semmi.
Kissé összébb vonva szemöldökünket.

ITT

„... mert semmijük, sem köviük, sem fájuk
nincs az e tájon lakó barbároknak.”
Priszkosz

Most kiverjük fejünkől
a *csúcs* szót, azt, hogy *túl*
és még egynémely fényűző fogalmat.
Itt nincs: „A csúcson túl . . .”,
és az se: „A szirt napos oldalán”,
ahogyan odafönt mondogattuk,
a sziklás Trenta-völgyben.
A síknak, bizony, nincs oldala,
s itt a síkon túl is csak sík van.

*

Látványnak nem látvány,
és méginkább nem, magára hagyatva.
Ha felülről néznek le rá,
ha csak úgy mellékesen
vetnek rá egy pillantást,
a volán mögül, netán a vonat ablakán át,
lapozva egyet a gondúzó könyvben.
Mint egy nagy ásítás, olyan a síkság,
nem lehet kivárni a végét.
„Mintha valami halál-utáni
világba vetődtem volna . . .”,
panaszolta róla grasse-i
ismerősöm, egy télvíz idején.

*

Látványá általunk válik e sík táj.
 Szembeötlővé, a mozdulatainkban:
 ahogyan az ekét nekiakasztjuk,
 ahogyan megerednek benne az egynyáriak.
 A zsenge serkedésben a látvány,
 a visszatarthatatlan szárbaszökkenésben,
 a marokból marokba folyó termésben,
 a boldog betakarításban, mindabban,
 amit ismétlődő évadaiban
 a színünk elé tár
 önpusztító állhatatossága.
 A múltját-rothasztásban a látvány,
 a jövőjét folyton temetésben.

*

Az iránta való jóindulatunkban a látvány.
 Gyámolító és gyöngéd szavainkban:
 ahogy délibábra bugyoláljuk, rónának becézzük,
 ringó búzatenger — mondjuk ábrándozva,
 leterített táj — sóhajtozzuk,
 és agyonhajszolt — panaszoljuk,
 noha a hajszában, a hajszoltságban lettünk vele
 [egyek.

*

Mondhatnánk így is:
 Ég-béklyózta táj ez.
 Gyámolításra szoktatott.
 Betört foglyainak szívéből virágzó.
 Nélkülünk évszakok martaléka lenne:
 Nap kiegészné, szelek széthordanák.
 Tarack se teremne itt, még ördögszekér se!

*

Ott fõnn elnézegettük a mákfejszínű szirtet,
 ahogy mosá:odott, ahogy szárítkozott
 nyíló-csukódó legyezõjével a napsugaraknak.
 Már-már összeroppantunk a közelében,
 mégis áteresztett, nem lettünk foglyai.
 Itt elég megállnunk, nyújtózzkodni egyet:
 sötét van, nem látni, de érezni, hogy vacog a
 [síkság —
 vadlibák sikongnak, kukorica levele zörren,
 hideglelõsen (vagy viháncolva?) futkosni kezdünk,
 és süppedünk, bokáig, térdig, derékig már
 boldog örömmünkben észre se vesszük:
 egyre mélyebben, mind mélyebben, az itthoni sárba.

URBÁN JÁNOS

ELÕRE ELKÉSZÍTETT HÍRADÁS

Kipróbálták, amijük van,
 úgy hírlík,
 ami kell, mindenük megvan.

Az idõzített jelszavak,
 úgy hírlík,
 mindig pontosan robbannak.

Az úrben, földkerekségen,
 úgy hírlík,
 vértben, vasban állnak készen.

Békesség: palota, vár, odú!
 Úgy hírlík,
 váratlan lesz majd háború.

Tűz és játék! Szól a látnok.
 Úgy hírlík,
 nincsenek ősi szabályok.

Elvétve nem lesz veszteség.
 Úgy hírlík,
 a végsőkig apró perc elég.—

A kérdés most: Ki, mit tehet?
 Úgy hírlík:
 veszőkkel vesznek a győztesek.

OSZTÁS

Az enyém, a tiéd, a miénk,
 a szegényeké, a gazdagoké,
 borzodljuk múlt emlékeként:
 aki egyszer mocsarat csapolt,
 foglalt telket, kövér legelőt,
 ősoket és ellenséget hantolt,
 elkülönített, s mezsgyét vert,
 aki örökölte, aki vásárolta,
 törvényben és telekkönyvben,
 aki műveli, aki birtokolja;
 hitelkönyv, váltó, adósság,
 oda a nyáj, a csorda, a falka,
 aki akarta — százszorosan —
 nem úgy lett, ahogyan akarta,
 ki tudta, tudja a sodrásban
 merre, milyen ragadozó van,
 aki dézsmától, adótól mentes,
 aki fohászkodik fennköltén,
 aki káromlással büntet vétket;
 részarató, ötödös, napszámos,
 lázít az erő, rab a gyöngeség,
 vétkesek, akik tisztalelkek,
 ügyesség, szorgalom összemért,

kész a számítás, a számadás:
itt él, aki nyert, aki visztett,
aki szánt, vet és aki arat;
fű, gabona, erdő egy szenvedély,
amit elvetettek, ami megmaradt,
ismerős, rokon, jó barát, testvér,
aki talajba kötődött, aki jött,
aki mélyben nyugtalan intelem,
aki táncban fiatal, dalban örök,
virtusa, játéka ősi rejtély,
a humuszba fojtott vad dühök,
csontban törés, húsban szaggatás,
feszült ínban rándult mozdulat,
rabja vagy, lett örökkön szolgád,
felmértem, felmérték, felmérted,
százszor egyféleképpen osztanád,
szólj, anyanyelv és nyelvismeret,
felfogás, érzelem, világszemlélet,
a gazdagságod a szegénységben,
a folyó évezred itt tetten érhet,
érezed, az enyém, a tiéd, a miénk.

ZÁKÁNY ANTAL

HALÁL HONÁBAN VIRÁG? . . .

Egy filmet láttam,
amelyen élt az élet,
véráztatta kövek között,
ágyúk és kilőtt tankok
árnyékában,
a tenyerén
fehér virágszálat tartott . . .
Szörnyeteg szolgálói (porrá
válva) a tündöklő Nap

arcába, akik belelőttek,
 most sem hagyják
 az életet, hogy nőjön,
 és lent, a hangyák
 békés hazájában még
 él a gödörbe vetett emberszemét,
 és fáj, hogy tudod,
 hogy kik adták
 az isten kezébe a kést,
 hogy ártatlan embert öljön . . .

Mit keres a halál honában a virág?

TÖREDÉKEK

Dreyfus száműzetett . . .
 Haja elszáradt,
 és meghalt a két
 szemében az Ég,
 a madarak és a Nap —
 a lelke csillagtalan
 lett így, és setét . . .

*

Üdvözlégy,
 levesen és pálinkán
 boldoguló vérem!
 Érted jöttem,
 hogy őzpaprikásra vigyelek.
 Millió köbös mercim
 vár a kapud előtt.
 Ne keresd most az ünneplődöt
 úgy vágd be magad
 a bársony ülésre
 ahogy vagy éppen:
 szutykos zubbonyban,

olajos nadrágban,
mert magunk leszünk ma,
csak magunk —
te, én és a sors —
csak mi, hároman!
Hogyha a sarki szemafor
megóvna a haláltól,
verset írnák hozzá.
Mert örök szép szóra
érdemes
ez a piros féltés.
Örök hálával öntözött
piros virág,
holnapi énekemben
virulna
a halálos aszfalt ölén.
Hogyha megóvna
a haláltól engem,
nagy, piros Nappá énekelném,
és akkor, abban a Napban
emberlakta,
négykerekű szörny
nem élne soha többé!

J E G Y Z E T

Most, amikor — ismét csak szerény utószóként — lejegyezhetjük, hogy immár a második kalendáriumi évet sikerült a versek évévé változtatnunk, szükségesnek tartjuk megjegyezni, ezúttal is csak gyűjteményt kap kezébe az olvasó: a jugoszláviai magyar költők műhelyeiből felkínált vagy, jobbik esetben, válogatott, de kizárólag közöletlen anyagot.

Igen, még mindig nem a közös műhelybe nyit be, ahogyan azt (egy felismert szükséglet kényszerének engedve) célul tűztük magunk elé, amikor az évről évre közreadott anyaggal ismerkedik az olvasó. De már azzal is, hogy évente ilyen mennyiségben és, gon-

doljuk, minőségben is egymás mellett felsorakoztatjuk legfrissebb alkotásainkat, közös megegyezéssel a MŰHELY munkaközösségének kialakításán fáradozunk valamennyien és egy autentikus költészet kialakulásának, kiteljesedésének lehetőségeit mutatjuk. Ugyanakkor, rendszeres munkavállalásunkkal, tevékeny jelenlétünkkel eleven kapcsolatot teremtünk az olvasóval, a kritikussal, az eddiginél nagyobb lehetőséget nyújtva a friss reagálásra és az igények állandó növelésére.

Az alkotó szenvedély mindenkor az örökkévalót kívánja megragadni és nehezen szánja rá magát helyhez kötődő és pillanatnyi — a művészi alkotás területén látszólag önpusztító — feladatok vállalására; mégis örömmel fedeztünk fel a begyűjtött művek többségében olyan jegyeket, amelyek, művészi átlényegítésben, a mi életünk, a mi világunk ismérveit sugallják. És ez már az elképzelt MŰHELY egyik tartópillére is lehetne.

Már-már programot, programunkat sugallva szól erről a nagy görög költő, Kavafisz:

*Rafael, a soraid úgy legyenek megírva,
örizzenek, tudod, valamit életünkből,
s minden ütem és fordulat arról valljon, hogy itt
alexandriairól ír alexandriai.*

(Vas István fordítása)

Örülünk, hogy az idén néhány új költőt mutathatunk be (s közöttük olyanokat, mint Dezső János és Csorba Béla, akinek e verssora: *Kiszáradunk, mint a tambura*, munkánk során maga volt a bizonyosság), és annak is, hogy költőink többsége, eddigi munkásságukhoz viszonyítva is, jelentős és új területeket kutató anyaggal szerepel (Gulyás, Koncz, Jung, Domonkos, Sziveri, Deák, Brasnyó stb.). Ugyanakkor nem tudtuk besorolni néhány alkotó munkáit, bár a jövőben feltétlenül számítunk az ő közreműködésükre is, és nagy sajnálkozásunkra nem kaptunk verseket olyan kiváló költőinktől, mint Fehér Ferenc és Fehér Kálmán. Ebben kétségtelenül mi is hibásak vagyunk, ugyanis munkatársainknak még a tavalyinál is rövidebb határidőt kellett megszabnunk.

P. J. — T. O.

A VERSEK ÉVE 1976 TARTALMA

- Dezsdő János* — 1959
 Kis buta vers (2)
 Semmittevés (2)
 Madár (2)
- Csányi Erzsébet* — 1956
 Ha-mondat (3)
 Naponta (3)
 Honfoglalás (3)
 Itt (3)
- Vass Éva* — 1956
 Örökkévalóság (4)
 Úgy lengj a szélben (4)
- Kopeczky Csaba* — 1955
 Terítéken (5)
- Fenyvesi Ottó* — 1954
 A tengernél (6)
- Sziveri János* — 1954
 Világunk keletkezése (7)
 Új ismeretlenek (8)
 Átváltozások (8)
- Szűgyi Zoltán* — 1953
 Ég (9)
 Kövek (9)
 Harctér (10)
- Tari István* — 1953
 Hús sült (10)
- Bálint Béla* — 1952
 Foltokban a táj (12)
 Élet (12)
- Kósa Jenő* — 1952
 Mily különös (13)
 Időárnyék (13)
- Csorba Béla* — 1950
 Árbocfa tetején (14)
 Gázél (No. 1) (14)
 Önáltató (14)
- Danyi Magdolna* — 1950
 Énekek éneke (15)
- Hogy e cirmos, borízú almák!
 belül mind-mind férges
 legyen... (15)
- Éjszakai árusok* (16)
- Fülöp Gábor* — 1950
 Mutatvány (16)
 Szekrény (17)
- Szombathy Bálint* — 1950
 Vizuális költemények (18)
- Kovács Nándor* — 1948
 Fegyverem készületben (20)
 A lépcsőn megpihenve (20)
- Vankó Gergely* — 1948
 Jegyenék (21)
 Menedékház (21)
- Böndör Pál* — 1947
 Nyitvatartási idő (22)
 1. Redőnyhúzó kampósbot (22)
 2. Ebédszünet (22)
 3. Záróra (23)
- Sinkovits Péter* — 1946
 A kikötőben (24)
 Pohárköszöntő (25)
- Vesztég Ferenc* — 1946
 Tarotban (26)
 Hillükönban (26)
 Vesztégzárban (26)
- Jung Károly* — 1944
 Vázlat egy gyászmise
 forgatókönyvéhez (27)
 I. tétel: A narrátor hangja (27)
 II. tétel: Recitativo (27)
 III. tétel: Crescendo (27)
 IV. tétel: Halotti induló (28)
 V. tétel: Könnyű orgonamuzsika
 távozás előtt (29)
- Brasnyó István* — 1943
 Versek elalvás előtt (30)
 1. Ars poetica (30)

2. Ólmos eső (30)
 3. Emlékezet (31)
 4. Különben (32)
 5. A tihanyi echóhoz (32)
 6. Húsvéti nyuszi (33)
- Molnár Cs. Attila — 1943*
 A pillanat szerkezete (34)
 Hangszerek összeesküvése (34)
- Utasi Mária — 1943*
 Testamentum (35)
 Madonna (35)
 Mérleg (36)
- Ladik Katalin — 1942*
 Négy vizuális költemény (36)
- Cs. Simon István — 1942*
 Bánsági Táj (39)
 Árverés (40)
- Szunyogh Sándor — 1942*
 A Lendva-hegy veszte (41)
 Tv-szerelem (41)
- Utasi Csaba — 1941*
 Epres nagy léniák (42)
 Vonulni ha illőn (42)
 Túl (42)
- Bosnyák István — 1940*
 Lehetetlen lehetőség (43)
 Parafrázis, némi szépséggel (43)
 Történelmietlen aggály (43)
- Domonkos István — 1940*
 A Kuplé 2. elmunkálatai (44)
- Tolnai Ottó — 1940*
 Részletek a *Virág utca* 3-ból (51)
- Tóth Ferenc — 1940*
 Apám és a föld (53)
 Temetőben (54)
- Koliger Károly — 1939*
 Állapothatározó (56)
 Régi és új (56)
- Torok Csaba — 1939*
 Pontos idő (57)
 Atombiztos fedezék (58)
- Deák Ferenc — 1938*
 A kudarc szöveggönyve (59)
- Holti Mária — 1938*
 Párbeszéd a kerttel (62)
- Gulyás József — 1937*
 Töredékek (64)
- Koncz István — 1937*
 Kanizsai tájkép (67)
 A mérnök halála (68)
 Zarathusztra az Aranyszarv
 öbölben (69)
 Szabadság (69)
- Szűcs Imre — 1935*
 Lírai futamok (70)
 Teremtés előtt (71)
- Ács Károly — 1928*
 Napló-sorok, egy héttel később (71)
- Kopeczky László — 1928*
 Szöveg kép nélkül (72)
 Hajnalban, tükör előtt (72)
 Hát letellett... (...év is)? (73)
 Finálé (73)
- Pap József — 1926*
 Ének (73)
 Ahol a latint magoltad (74)
 Észrevétlen történés (74)
 Itt (75)
- Urbán János — 1921*
 Előre elkészített híradás (77)
 Osztság (78)
- Zákány Antal — 1918*
 Halál hónapban virág?... (79)
 Töredékek (80)
- Pap József—Tolnai Ottó:*
 Jegyzet (84)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

10. BITEF — NEMZETEK SZÍNHÁZA

SZÍNHÁZI VÁLTOZATOK
A KISZOLGÁLTATOTTSÁGRA, AVAGY
LJUBIMOV, WILSON, BROOK ÉS A TOBBIEK

GEROLD LÁSZLÓ

I.

A 4. BITEF-től, 1970-től errefelé, mindössze egyet, a hetediket kivéve, mindegyiknek volt jellegzetes mottója, bizonyítván ezzel, hogy a fesztivál szervezői valamiféle közös nevező, kiemelhető jellegzetesség alapján állították össze a műsort, illetve hogy egy-egy periódus színpadi alkotásai, előadásai sugallták a szervezőknek abban az évben a műsor éppen olyan összetételét. Afféle általános elvvé kezdett válni a BITEF-en a mottózás, ami az állandó, fesztivál-meghatározó gyűjtőcím — új színházi törekvések — mellett mindig szűkítette, közelebbről is meghatározta az évenkénti válogatást. S hogy nem csupán divatos címkézésről volt szó, amikor a klasszikusok mai módra, a szabad formák, az új valóság rendezői és a színjátszás gyökerei, a teatralizmus, a mítosz és a valóság között — sokunk számára emlékezetes — mottók kerültek a színházi világban mind ismertebbé, sőt elismertebbé váló BITEF betűszó fölé, annak igazolásaként elég annyit mondani, hogy a mottókba sűrített problémák a korszerű színjátszásban vitathatatlanul evidensek, valóságok voltak. Most, a 10. BITEF mellől ismét elmaradt a mottó, illetve a Nemzetek Színháza elnevezés került oda, jelezve, hogy ezúttal a BITEF partnert kapott egy másik jelentős s poraiból éppen ez idő tájt éledező nemzetközi szemlében, illetve, hogy a kettő — a BITEF és Nemzetek Színháza — ezúttal ugyanaz. S mit jelent ez a társítás a BITEF számára? A kérdés akkor válik igazán izgal-

massá, ha tudjuk, hogy a vitathatatlan nemzetközi elismerést, rangot is adó Nemzetek Színháza elnevezés lényegében más, mint az eddigi mottók voltak. Azok szigorúan színjátszási szempontúak, szakmai jellegűek voltak, míg a Nemzetek Színháza lényegesen szélesebb frontot átfogó, a színházak nemzetköziségére utaló megnevezés, tehát inkább művelődési, kulturális kategória. Ez a módosulás szükségszerűen új mozzanatokkal bővítette a BITEF hagyományos koncepcióját, az eddiginél nagyobb műsor-rugalmasságot, előadástarkaságot hozott, s bár a fesztivál vezetői váltig hangoztatták, hogy ők ezúttal is a BITEF megszokott mércéi szerint válogattak, tehát mindenekelőtt az előadások avantgarde szakmai jellegére ügyeltek, be kell vallani, hogy ez ezúttal kevésbé sikerült, mint az előző években. Nagyon közel jár az igazsághoz, még ha nem is egyenlíthető ki vele, az a vélemény, amit Fernando Arrabal, a Párizsban élő spanyol drámaíró egyik nyilatkozatában olvashattunk. Arrabal szerint „régében a BITEF a világ legjobb avantgarde fesztiválja volt, ezzel szemben a 10. BITEF csak érdekes”, a magyarázat pedig a következő: „a Nemzetek Színháza kibékítette a színházi avantgarde-ot és a polgári társadalmat”. Arrabal kissé elkeseredett véleménye teljesen érthető, jóllehet cáfolható is egyrészt azzal, hogy a tegnapelőtti és a tegnapi avantgarde színház szintén alaposan megváltozott, hogy az avantgarde az utóbbi néhány évben jócskán megszélídült, tehát nem is volt olyan nehéz kibékülnie a polgári színházzal, másrészt viszont itt volt Wilson, Barba és Zadek előadása, amelyek mindenféle avantgarde-kritériumot kielégíthetnek. Ennek ellenére tény, hogy az idejű műsor kevésbé volt rendhagyó, izgalmas, sokkoló, mint a néhány évvel ezelőttiek. Ezért igencsak találó, a pillanatnyi helyzet, színházi állapot pontos ismeretéről tanúskodik Andrzej Wajda egyik belgrádi nyilatkozatának az a kitétele, mely szerint „többé nem avantgarde-ra és hagyományosra kell felosztani a színházakat, ez már nem lényegi megkülönböztetés, sokkal fontosabb, hogy egy előadásnak, színháznak van-e mondani-
valója vagy nincs”.

Mit jelent ez, vajon azt-e, hogy a formai jellegű kísérletek ideje lejárt, s a színház ismét a tartalmi mozzanatokot tartja elsődlegesnek, vagy pedig azt, hogy az új formai eszközök végigpróbálgatása szükségszerűen lehiggadáshoz, megnyugváshoz vezetett, s az ilyen állapot elsősorban a gondolatiságnak kedvez? Nehéz lenne egyértelműen eldönteni, mindenesetre tény, hogy a 10. BITEF — Nemzetek Színháza előadásai olyképpen, mint az előző években, nem hoz-

hatók közös nevezőre, illetve ami közös bennük, az nem színházi vonatkozású, nem szűkíthető le a színházi formák, eszközök kategóriájára, mint eddig, hanem gondolati, tartalmi jellegű, tehát általánosabb, tágabb vonatkozású, bölcséleti vagy legalábbis filozofikus töltetű.

Első tekintetre azonban még az ilyen jellegű közös jegy, motívum kiemelése is szinte lehetetlennek, problematikusnak látszik, de ha alaposabban elemezzük, vizsgáljuk a látott produkciókat, akkor mint valami vegyi folyamat végeredményeként megjelenik az az elem, amely minden egyes előadásban — látható vagy kevésbé látható formában — megtalálható, sőt nemcsak megtalálható, hanem meghatározó jellegű is. A tavalyi, varsói Nemzetek Színháza fesztiválon — ahogy ezt Spiró György a *Mozgó Világ* lapjain szépen bizonyította — a „mindennapi fasizmus” volt az a bizonyos közös jegy, az idén viszont az emberi kiszolgáltatottságban kell látni a Belgrádban közönség elé került előadások közös jellegzetességét. Ennek nyomai fedezhetők fel a Hamletet rendező Ljubimovnál, Brook antropológiai-etnográfiai színházában, Barba pszichofizikai kísérletében, Wajda politikai színházában, a saját művét rendező Beckett előadásában, a Godot-ra várva-ban, Zadek vásári, cirkuszi Othelójában, Chéreau Marivaux-élesztgetésében, Wilson hang-fény-zene-mozgás szürrealista operájában, a Nuria Espert—Victor Garcia ket-tős spanyol Éjjeli menedékhelyében, az izlandiak eszkimó-sztoriájában, az amerikaiak rögbi-paródiájában és a kétszemélyes olasz társulat Zsák című kínzó-színházában. Sőt az utóbbi, amelyben a két szereplő közül az egyik a mennyezetről lógó zsákban kuporog, a másik pedig mellette áll és püföli, akár szimbóluma is lehetne a Belgrádban látott előadásoknak, melyek mindegyikében felfedezhető az a bizonyos zsák, a benne ülő, kiszolgáltatott valakivel és a püfölő másikkal, kegyetlen ítélet-végrehajtóval.

Azt már megállapítottuk, hogy a kiszolgáltatottság az, ami a belgrádi fesztiválra összesereglett rendezőket elsősorban foglalkoztatta, s mert köztük napjaink színjátszásának olyan jelentős egyéniségei találhatók, mint Ljubimov, Brook, Wajda, Wilson, Chéreau, Beckett, Zadek, akik külön-külön egy-egy konkrét színházat, együtt viszont napjaink színházának jelentős hányadát jelentik, nem érdektelen, ellenkezőleg, igen tanulságos megvizsgálni, közelebről megnézni, hogy az általuk annyira fontosnak tartott kiszolgáltatottságot, ezt a régóta modern és úgy látszik mindeddig, évszázadokon keresztül gyógyíthatatlan állapotot, hogyan, milyen eszközökkel,

színházi nyelven próbálták közönségükkel közölni, hogyan akarták leghatásosabban tudatosítani. Ha valamiért érdekes, tanulságos utólagos seregszemlét tartani a 10. BITEF — Nemzetek Színháza tízegynéhány előadása fölött, akkor talán mindenekelőtt azért, hogy lássuk, ugyanazt a problémát milyen eszközökkel viszik színpadra, közönség elé a rendezők, a különféle játéktípus szorgalmazó, képviselő színházak.

II.

Ma már bármennyire is elnyűttnek látszik, nem lehet Shakespeare-ről, műveinek újabb megjelenítéséről írni Jan Kott nevének említése, gondolatainak idézése nélkül. Főleg nem lehet a Hamletről írni anélkül, hogy ne bukkannánk egyik-másik Kott-írásban megfelelő, oldalas fejtegetéseket rövid néhány sorban vagy csak egyetlen mondatban csodálatos töménységgel kifejező, lényegyet mondó észrevételre. Így történt ezúttal is, Ljubimov Hamletje esetében. Az 1959. évi varsói előadás kapcsán írja Kott: "Az arcuknak — a színészekre gondol — mai arcnak kell lennie. Különben nem a Hamletet játsszák, hanem egy kosztümös darabot... Hamlet a kényszerhelyzetek drámája. És éppen itt van a kulcs a jelenkori értelmezéshez... A Hamlet nem filozófiai, nem morális és nem pszichológiai értekezés. A Hamlet színház..." És Ljubimov Hamletje szinte tökéletesen kifejezhető ezzel a néhány mondatmal. Természetesen nem azt akarom mondani, hogy Ljubimov elolvasta Kott írását, bár valószínűleg ismeri, és elhatározta, hogy az elméletíró-kritikus meglátásai, utasításai alapján színre viszi Shakespeare drámáját. Ugyanakkor azonban az is vitathatatlan, hogy Kott és Ljubimov nagyon is hasonlóan olvasták, látták a Hamletet. Amit az előadás, ha nem is minden mozzanatában a legjobb, a legtökéletesebb, de mindenképpen a legizgalmasabb, a hozzánk legközelebb jutó Hamlet, félreérthetetlenül bizonyít. Ez a történések hálójába keveredett és egyszerre az áldozat és a nyomozó/ítélet-végrehajtó kettős szerepét játszó Hamlet mai arcú, és története, pontosabban, ami vele történik és aminek ő az irányítója, egyaránt tipikus színházi eszközök segítségével elevenedik meg.

A kiszolgáltatottság, ami a Hamlet esetében, az imént említett kettős — áldozat—bíró — vonatkozásban nem újabb kori találmány, hanem shakespeare-i lelemény, a drámából adódik, benne van, erről

szól a Hamlet. Egyrészt apja halálhírére a wittenbergi egyetemi tanulmányairól hazaérkező királyfi, Hamlet, miután találkozik apja szellemével és tőle megtudja, amiről már suttognak — és amit talán ő is sejtett, hogy apja nem természetes halállal halt meg, hanem gyilkosság áldozata lett, s a gyilkos nem más, mint Hamlet nagybátyja, az új király, aki már feleségül is vette Hamlet édesanyját —, bosszút esküszik, tehát olyan kötelezettséget vállal, ami alól többé nem menekülhet, aminek kiszolgáltatottja lesz, másrészt viszont, miközben azon igyekszik, hogy a történetek végére járjon, körülötte is mind szorosabbra szövédik a bénító, pusztítással fenyegető pókháló. Amíg ő másoknak egérfogókat állít, addig rá is egérfogó leselkedik. Bűvös kör, melyben kergetik egymást, melyből nem tudnak szabadulni, s melyben végül mindenki áldozata lesz. De nagyon is fontos kérdés, hogy akik előttünk ebben a bűvös körben, a Kott említette kényszerhelyzetekben vergődnek, ügyeskednek, elbuknak, vajon ők egy történelmi régmúlt alakjai, az idők távolából felderengő hősök vagy pedig a nézőtérén levők kortársai, eleven, mai arcú emberek. Ljubimov előadásában egyetlen történelmi hőssel sem találkoztam, mindannyian kortársaink. Mindenekelőtt ebben kell látni Hamletjének emberközeli modernségét. De lássuk, hogyan sikerült a jelenidejűséget egyértelművé tennie, kifejeznie.

Mindenekelőtt azzal, hogy Ljubimov szerint a Hamlet nem a múltban, hanem a jelenben játszódik, s ennek megfelelően nem történelmi kosztümökben, hanem vastag fonálból kötött, többnyire magas nyakú pulóverekbe és ruhákba öltöztette színészeit, nem királyi udvarban szokásos pompában, hanem egész köznapi ruhákban látjuk Gertrud királynét, Claudiust, az új királyt és a többieket is, inkább mai családldráma elevenedik meg előttünk, mint a hagyományos fennköltségű, bíborba, aranyba csomagolt történet. A konkrét előadást nem ismerve nehéz lenne megítélni, hogy a néhány évtizeddel ezelőtt divatos és igencsak elmarasztalt frakkos Hamlet csak formai korszerűséget hajszolt, hozott vagy lényegit, tartalmat is, de az tény, hogy ez a Hamlet már a korszerű anyagú, szabású, színű ruhákkal, pulóverekkel minden eddiginél közelebbi, jelen idejűbb lett. S ezt a köznapi egyszerűséget még csak aláhúzta, hogy a színészek festetlenül játszottak, általában az egyszerűsége, a természetességre való törekvés jellemzi Ljubimov előadását. Itt nem a külsőségek, a színek, a ruhák hitelessége a fontos, hanem Hamlet igazságkeresése. Hamlet apjának szelleme nem egy történelmi mesejáték titokzatos, félelmetes, hordóhangú kísértete, hanem teljesen va-

lós figura. Akárcsak Claudius, aki nem afféle öreg kéjenc, hanem hatalombitorló fiatalember, alig valamivel idősebb Hamletnél, és jó néhány évvel fiatalabb a még csöppet sem idős Gertrudnál. Hamlet és Claudius szembenállása azonban ezzel nem szűkül le az azonos korúak leszámolására, hanem csak új, emberibb dimenziót kap az új király és a királyfi képviselte két világ konfliktusa. Ahogy egyik interjújában maga Ljubimov felállította ezt a drámai erejű ellentmondást: Claudius szemlélete erkölcsstelen, összezsugorítja a világot. Ezzel szemben Hamlet világa széles horizontú és etikus. A királynő ingadozik, nem tud választani a kettő közül. Azért fiatal Claudius, mert így igazi, méltó ellenfele Hamletnek. És ezért a királynő nem tévedésből issza ki a méregpoharat, hanem szándékosan, öngyilkosságot követ el. S ami a nagyszerű ebben az előadásban, hogy nem korlátozódik Hamlet és Claudius leszámolására, nem marad meg szűkös családon belüli harcnak sem, hanem sorsszerűvé tágul, s Ljubimov ezt nem a műre applikált filozofálgatással, kierőszakolt megoldásokkal, hanem a dráma gondolati, érzelmi alapanyagából egyenesen következő jellegzetes színpadi megoldásokkal fejezi ki. Elsősorban azzal a bizonyos, sokat dicsért és legalább annyit szidott függönnyel, amely egy, a színpad mennyezetének közepére felerősített csuklós szerkezet segítségével hol keresztben, hol hosszában halad végig a színpadon, és söpör, tarol mindenkit, aki útjába kerül. Mondjuk bárminek, a történelem nagy söprűjének, vagy annak a bizonyos nagy mechanizmusnak, ami csak van, amittől mindenki retteg, de ami ellen szinte lehetetlen védekezni, önmagában mégis elsősorban azért olyan remek, párját ritkító lelemény, mert számos kimondottan színpadi funkciója van. Egyrészt megoldja az előadást különben mindig szaggatottá tevő jelenetkezést, de ha kell, lehet embereket elválasztó fal is, amelyen keresztül azonban nagyszerűen lehet hallgatóni — hogy is szól Paszternák bevezetőként énekelt Hamlet-versének sokatmondó két sora: Elúrhódott a farizeusság (Az élet nem lakodalmas út —, másrészt ülőalkalmatosság is lehet, ha a túlsó oldalán például négykézlábra ereszkedik valaki, akire aztán kényelmesen ráülhetnek. Igazi drámai funkciót azonban két ízben kap ez a barnásfekete, vastag szálú csodafüggöny a Lenni vagy nem lenni monológban és a zárójelenetben. Hamlet a színpad bal oldaláról indul el, alig érthetően mormolva — igazi belső monológként — a közismert Lenni vagy nem lenni kezdetű sorokat. Előtte halad, hátrál, Hamletnek mind nagyobb helyet hagyva, mind tágasabb tért biztosítva, a függöny, s ez akár jelképes is lehet, másik oldalán

pedig Hamlet haladásának tempójában hátrál Claudius és udvari besúgója, Polonius, aki kopasz, szemüveges fejével afféle hivatali őskukac, kinek egyetlen életeleme a besúgás, a hallgatóság, s ők ketten, mintegy Hamlet szavainak visszhangjaként ismétlik a nagy monológ sorait. A jelenet szépen példázza, hogy Hamlet is, Claudius is eljutott a lét és nemlét kérdéséhez, s a nem sokkal ezután következő egérfogó-jelenet számukra egyaránt a létezés vagy pusztulás kérdését jelenti. Ugyanakkor példázza azt is, hogy attól a bizonyos nagy mechanizmustól senki sem menekülhet, legyen a függöny bármelyik felén is. Ha talán túlzás azt állítani, hogy Ljubimov Hamletjének nem is a színészek, hanem a függöny az igazi főhőse, az azonban egyértelmű, hogy a függöny a győztes, a mindenkit kiütéssel legyőző abszolút bajnok, akinek sikerült a proscéniumon levő nyitott sírba (mellette a frissen kihantolt föld) söpörni mindenkit, s miután egyedül maradt a színen, az árnyéka teljes sötétségbe borítja a játékteret, a világot jelentő deszkákat, s a felmentő Fortinbras sem érkezik meg ezúttal, csak Hamlet utolsó szavai vibrálnak a levegőben: „A többi néma csend. . .” Majd elsötétül a színpad, s amikor újból kigyullad a fény, a fekete trikós és fekete nadrágos Hamlet, akárcsak az előadás kezdetén, a színpad hátsó fehér falának tövében ül, rávetül a deszkába szúrt kard fenyegető árnyéka, az ő kezében gitár, s Viszockij sajátos, rekedtes hangján halkán követi a pengetést: Elúrhódott a farizeusság / Az élet nem lakodalmas út. . . A néző pedig azt várja, hogy újból kezdődik az előadás, hogy minden megismétlődik, mint ahogy a valóságban is ősidőktől fogva történik.

Sok mindenben, de főleg a két alapmozzanatban nagyon hasonlít a Hamlethez Marivaux alig ismert műve, A vita és ennek Chéreau általi megjelenítése. Itt is maga a sztori tartalmazza, hordozza a kiszolgáltatottságot, noha ez lényegesen naivabb, sokkal konstruáltabb, mint a Hamlet esetében: Hogy eldöntse a hercegnővel folytatott — különben teljesen értelmetlen — vitáját arról, hogy kik hűtlenkednek többet, a nők vagy a férfiak, a herceg egy kísérletet ajánl fel, a világtól teljesen elzártan nevelt két fiút és két lányt cresszék össze, s majd bebizonyosodik, kettejük közül kinek van igaza. Az előadás maga a kísérlet. A négy fiatalt továbbra is a világtól elzárva tartják, de megismertetik őket egymással — rövid időn belül megszeretik és meg is csalják egymást —, a herceg és a hercegnő pedig mint búra alá zárt fehér egereket figyeli őket, ráérő, úri kegyetlenséggel szurkolják végig a számukra izgalmas, min-

denki más számára eléggé érdektelen játékot egy vidéki kastély hatalmas fákkal elzárt kertjében. A kertet a színpadon sűrű lomboszatú, valódi fák „jelenítik” meg, s a kastély magas, mozgatható, végül börtönné összeálló falaival valóban félelmetes kelepécét alkotnak. A sztori mellett itt is a díszlet, ami azonban lényegesen kevésbé színpadszerű, mint a Hamletben, kap döntő szerepet a kiszolgáltatottság érzékeltetésében.

Az előbbi két előadáshoz hasonló fontos szerepet kap a díszlet Andrzej Wajda A Danton-ügy című előadásában, amelyet egy elfelejtett, század eleji lengyel író, Stanisława Przybyszewska műve alapján rendezett. Nemcsak hogy a dráma színhelye bírósági tárgyalóterem, hanem Wajda elképzelése szerint a színpadot és a nézőteret éppen a díszletnek, a nézőtér falaira függesztett, törvényszéki tárgyalóterem oszlopait ábrázoló oldal- és háttérfüggönyöknek, a színpadra ácsolt emelvénynek és a színpad előterében levő bírói emelvénynek meg pulpitusnak kell egyértelműen meghatározni, rögzítenie, megadni az előadás stílusát, sugallnia a rendezői és színészi eszközöket. Tehát fölöttébb fontos funkciója van, akárcsak Ljubimovnál vagy Chéreau-nál, de azért itt mégis inkább csak kertjelleggel bír, talán azért, mert a kiszolgáltatottság nem a dráma sztorijából, nem a történetből következik, hanem drámán kívüli kiváltoí vannak. Mégpedig a történelemben, egészen pontosan, az adott történelmi pillanatban kell látni a kiszolgáltatottság forrását, a két főhős és a körülöttük ágálók esetében egyaránt. Bármennyire is meggyőzőnek látszik és valóban izgalmas az a harc, amit a francia forradalom két vezéregyénisége, Danton és Robespierre folytat, örök aktualitással bír a hatalom megtartásának kétféle taktikája, amit ők ketten, egymással szemben képviselnek, lényegében mindketten az adott történelmi szituáció áldozatai, sőt kiszolgáltatottjai, még ha azt is hiszik, hogy cselekvő, meghatározó irányítói a történelemnek. S ha van valamiféle, az előadáson túlmutató értéke, jelentése Wajda rendezésének, akkor ezt egyik oldalon a történelem ilyen értelmű hideg objektivizációjában kell látni, abban, hogy bár lehetőséget adott az egyéni szenvedélyek megmutatásának, állandóan érzékeltette, hogy a lobogó szavú hősök tulajdonképpen a történelmi pillanat szorításában vergődnek — elbukásuk ezért logikus —, a másik oldalon viszont Wajda művészi hitvallásában kell látni, hogy előadásával segíteni szeretne az embereknek, a nézőknek természetesen, saját társadalmi helyük, a jelen történelmi pillanatban való helyük megtalálásában. Ez a szándék viszont egyértelmű-

en bizonyítja a rendezőnek azt a felismerését, hogy mennyire evidens emberi probléma a kiszolgáltatottság.

Akárcsak a Wajda rendezte Danton-drámában, ugyanúgy a Belgrádban látott másik három előadás esetében is a kiszolgáltatottságot egy adott szituáció foglalja magába. Ez a három előadás Az ikek, az Inuk és a Gyertek, és az a nap a miénk lesz címűek. Mindhármat az ún. antropológiai-etnográfiai jellegűek közé sorolhatjuk, s a megjelölés ezúttal több afféle megkülönböztető jelnél, szokványos címkénél, mert már eleve jelzi azt a bizonyos kettőséget, amit az antropológiai-etnográfiai jelzőt viselő életmód, világ és a vele szemben álló urbanizált, civilizált életforma és világ jelenthet. Tehát az a szituáció, hogy létezik egy valamiféle hagyományörző és egy korszerűbbnek nevezhető világ, s ezek valamiképpen találkoznak, érintkeznek, konfrontálódnak, hogy van két szint, s a drámaiság ezek között feszül, ezek szembenállásából keletkezik, ebben a három esetben is jellegzetes. Ugyanakkor nagyon is tanulságos megvizsgálni, hogy a három, egymáshoz sokban hasonló szituációt milyen drámai, színpadi eszközökkel fejezték ki a rendezők.

Petar Brook éppen Az ikek kapcsán adott egyik régebbi nyilatkozatában olvastam: „Brecht hitt abban, hogy ha egy szituációt sikerül megértetni a közönségével, s a nézők tisztába jönnek a szituáció elemeivel, akkor a színház elérte célját: sikerült a közönséggel megértetnie azt a társadalmat, amelyben él...” Pontosan ez Brook célja is, s ennek érdekében először egy végtelenül egyszerű, érthető esetet választott, nevezetesen az ikek nevű észak-ugandai törzs szármalmas, elgondolkoztató esetét. Az ügyes vadászok hírében álló ikeket egyszerre, egyik napról a másikra arra kényszerítette egy állami rendelkezés, hogy mivel területüket nemzeti parkká nyilvánították, ahol tilos a vadászat, ők álljanak át földművelésre. Mivel azonban erre képtelenek voltak, egyrésztük a hegyekbe vándorolt, de miután ott nagyon szegényes volt a zsákmány, visszaköltöztek régi területükre, és megpróbáltak földműveléssel foglalkozni. Óriási, évszázadokat igénylő változáson kellett egész rövid idő alatt átmennie a törzsnek, magától értetődik, hogy egyetlen céljuk a túlélés volt. Ennek érdekében nem válogattak az eszközökben, aminek az lett a következménye, hogy az alapvető emberi viszonyok szülők és gyermekek, rokonok és rokonok, barátok és barátok között teljesen megbomlottak, senki sem volt tekintettel a másikra, legyen az beteg, kiskorú vagy aggastyán. Majd pedig Brook ehhez a mindenképpen megrázó történehez kereste a legmegfelelőbb színpadi megoldást és

eszközt. S helyesen úgy látta, hogy az ennyire kifejezetten életszagú történethez csakis szupernaturalizmus illik. Úgy kezdődik az előadás, hogy a színészek zsákokból földet szórnak, és kisebb-nagyobb köveket helyeznek el a játéktéren, ez az ikek területe, ide érkezik az angol antropológus, aki, mint pikniken, kicsomagolja civilizációja kellékeit, az összecukható alumínium asztalkát, a kis gázpalackot, a teafőzőt, tüzet gyújt, és hamisítatlan angol teát főz magának, cukrot tesz bele, megissza, majd előveszi hálósákját, és lefekszik. Az ikek körülülük, és nézik. Éhesek. Kapnak cukrot, mohón falják. Később látjuk, hogyan építik kunyhóikat az ikek, illetve állítják össze az előre elkészített botokból... És ebben a stílusban folytatódik az előadás, melynek a későbbiek során talán legdrasztikusabb jelenete, amikor a végtelenül kiéhezett, elgyengült ikek egy zsák élelemhez jutnak, s ezt marékkaal tömik a szájukba, majd pedig kihányják... Az előadás tehát elsősorban a pusztta tények, életjelenetek közlésére törekszik, természetesen ezeket igyekszik bizonyos drámai rendszerbe foglalni. A dokumentumdrámára jellemző megoldásokkal azonban nem szánakozást akar kiváltani, hanem együttérzésre, azonosulásra próbál kényszeríteni. Ilyen értelemben elkötelezett színház ez a brooki. De nem valószínű, hogy követhető, megismételhető útról van szó, bár az ikekéhez hasonló történettel másutt is találkozhatunk, legfőbb érdeme mégis inkább a komoly kérdésfelvetés. Megdöbentő kísérlet, amelynek nem a művészi formája, legyen ez a végsőkig következetes, csontig tisztított, célratörő egyszerűség, hanem mélyen emberi vonatkozásai ragadják meg a nézőt. Az ikek esetében az éhség imperatívusa, ami azonos a haláléval, a borzasztó, s ezt az alapvető egzisztenciális kérdést mindenki sajátosan, a maga keserű élettapasztalata szerint éli át, transzformálja önmagára. Ilyen értelemben könnyű általánosabb vonatkozásokat is felismerni Brook előadásában. Könnyen szellemi, pszichikai síkra váltható az ikek biológiai katasztrófája, kiszolgáltatottsága, gondoljunk csak a sztalinista perekre, a modern inkvizíciós esetekre szerte a világon, s máris nyilvánvaló, hogy a túlélés kérdése mennyire jelen van mindennapjainkban, kulturált és primitív világokban egyaránt.

Ugyanakkor az sem hagyható említés nélkül, főleg mert a Brookféle előadást, véleményem szerint, érdemen kívüli fogadtatásban részesítették, alig hangzott el néhány mérlegelni is próbálkozó, fenntartó észrevétel, szóvá kell tenni, hogy az emberi túlélés kérdésével együtt az előadás a színház túlélésének kérdését is felveti. Azt a

problémát, hogy a teljesen leredukált színház, az eszköztelen, a művészet nélküli színház mivé válik, az élet fotográfiája lesz-e, a valóság maximálisan hű lenyomata, vagy megmarad az életnél több, ezt bizonyos artisztikus többséggel megtöltő, bemutató művészetnek. Brook előadásának eszközei félreérthetetlenül a minél teljesebb valószerűséget, élethűséget példázzák, ugyanakkor elég sokat kell vesztíteniük ebből az életességből, elsősorban mert egyetlen helyszín, néhány órányi időtartama, előre kijelölt időpont, megjelenítés, eljátszás kalodájába kényszerül, szükségszerűen jó adag mesterkéeltséggel, előre vállalt hamissággal telítődik ez a fajta színház is. Tehát színház lesz, azzá kényszerül, de hiányzik belőle a színház művészete, a művészet többlete. Sőt még az imént említett brechti sajátság is hiányzik ebből a különben megrázó, mélyen emberi, elgondolkoztató előadásból. Mert ha csak az történe, hogy a színész „kivetít egy képet”, egy helyzetet mutat be, akkor könnyebben tudnánk elfogadni, de ez az előadás elsősorban valóság akar lenni, s csak azután színház. Ez a legnagyobb hibája, ezért megismételhetetlen.

Nagyon közeli Brook előadásához az izlandiak eszkimó-története. Az eszkimó-idillt, amelyet a reykjavíki előadás első részében látunk, tönkreteszi a konzumcivilizáció. Mindössze erről szól az előadás, amely ugyanúgy autentikus folklór elemekre épül, mint Az ikek. Az eszkimók kiszolgáltatottságának forrása szintén a primitívebb és a fejlettebb civilizáció konfrontálódása. Viszont az eszkimó világ megjelenítése a stilizálás s nem a maximális színházi naturalizmus eszközeivel történik. Lényegesen naivabb előadás ez, elsősorban mert a konfliktust túlságosan is szó szerint veszi, és igyekszik a következményeit bemutatni, de szerény színházi elemei mégis a művészet szférájába emelik.

Szintén két kultúra konfliktusát kívánja megjeleníteni Eugenio Barba előadása, a Gyertek, és ez a nap a miénk lesz című, nagy érdeklődést kiváltott és még nagyobb csalódást okozott produkció. Barba az indiánok és a fehérek összeütközését kívánja elmondani, de közben nem az értelemre akar hatni, hanem a nézők érzelmeire. Eksztázist kiváltó elemekkel, zenével és tánccal operál. Elég naivul és nagyon kis remélhető sikerszázalékkal. Nem az a baj, hogy az értelmes szöveget teljesen mellőzi, mindössze két-három szemantikai desztillátumra korlátozza, hanem hogy a megszerkesztett örület, eksztázis eleve nem számíthat a nézők átvevőképességére, rezonanciájára. Nem szólva arról, hogy végkicsengése is eléggé vitatható és együgyű. A fehérek ugyanis legyőzik az indiánokat, s közben nem-

csak az indián civilizációt semmisítik meg — tönkreteszik az indiánok viseletét, és rítusaikat semmisítik meg —, hanem a győzők is szegényebbek lesznek ezáltal, önmagukat, a saját kulturáltabb világukat szegényítik. És szegényedik az ilyenféle kísérlettel a színház is, az értelemmel, az értelmes és érthető, felfogható, magunkba szívható művészettel lesz szegényebb. Ez pedig nem lehet cél. Nem célja Grotowski szegény színházának sem, amelyből a pszichodinamikus színház e változata kinőtt, származik.

A drámairodalomban, a régebbiben és a legújabb koriban sincs talán még egy mű, amely annyira egyértelműen az emberi kiszolgáltatottságról, szólna, mint Beckett Godot-ja. Estragon és Vladimir állandóan, két felvonáson át, örök időktől fogva várnak valamire vagy valakire, de hiába várnak, mert szinte megátkozottan a reménytelenség kiszolgáltatottjai, az idő és a tér, a most és a soha, vagy a most és a mindig, az itt és a sehol, vagy az itt és a mindenhol senkiföldjén, várakozásuknak soha sincs vége, csak egyetlen valamiben lehetnek biztosak, saját bizonytalanságukban, és abban, hogy várni kell. Nagy tévedés, hogy a várva várt és soha meg nem érkező Godot kilétét akarják egyesek megfejteni, Beckett-nél nem Godot a fontos, hanem a várakozás és a bizonytalanság, ő nem tézis-drámát írt, pedig nagyon könnyű lenne, csak a Godot-t kellene konkretizálnia, behelyettesítenie bármivel vagy bárkivel, de itt, és az életben nagyon sokszor, a várakozás több, fontosabb, mint a beteljesülés. Csavaras filozófia, de mélyen emberi. És pontosan ezt sikerült kifejeznie Beckett rendezésének. Eszközei között egyetlen fölösleges, a néző figyelmét, gondolatát másfelé irányító megoldás sincs. Az előadás tisztasága éppen a kiszolgáltatottság célratörő megmutatását célozza. Nincs itt semmiféle komédiázás, clowniáda, mulattató szórakozás, itt emberek vannak, esetlenek, nincs rájátszás, nincsenek kierőszakolt, hatásos ötletek — csak csontkopasz szituáció van: ketten várnak valakire, akit nem ismernek és aki sohasem jön meg, s ők mégis várnak. Kissé unalmas, illetve unalmas is lehet, de igaz.

A Godot-ra várva című Beckett-mű Estragonját és Vladimirjét, ezt a két ősvárakozót gyakran, majdnem kivétel nélkül bohócokként képzelik el a rendezők. Talán nem is alaptalanul, mert párbeszédükben elég sok bohóc-fordulat van. Hiszen számukra egyedül a várakozás, a valakit várni a fontos, s nem az, hogy közben mit beszélnek. Így történik meg, hogy nem emlékeznek arra, amit mondtak; hogy percekkel később pont az ellenkezőjét állítják valamiről.

Könnyű tehát azt hinni, bohóckodnak, s ezért szinte szokásossá vált a mű cirkuszos, bohócos beállítása. Az a szokatlan, ha nem így játsszák. Ezzel szemben viszont a nagy szenvedélyek drámáját — kiélezve azt is mondhatnánk: tragédiáját —, az Othellót mindeddig elképzelhetetlen volt bohócokra, cirkuszi szintre sülyeszteni. Volt, mert a német Peter Zadek megtette. Othello, a bátor és szenvedélyes mór, a nagy hadvezér pontosan úgy néz ki, úgy viselkedik, mint bármelyik clown a cirkuszban. S ha tudjuk, hogy a cirkuszi produkcióban nincs szánalmasabb figura a bohócnál, akivel mindenki kitol, akit mindig átvernek, s aki mégis mindig újra kezdi, ő az abszolút kiszolgáltatott. S ezzel lesz Zadeknál a bohóc-Othello is. A szenvedélyek hőse Zadek népi, vásári színházában antihőssé lesz. Csak látszólag irányítója a történetnek, saját sorsának. Lényegében ő az irányított, nemcsak Jago, hanem a többiek, Desdemona kiszolgáltatottja is. Így látja Zadek, és ennek érdekében válogatja össze eszközeit, ötleteit, megoldásait, vihart kavaró gegjeit. Tény, hogy Zadek Al Jonson-képű, kócos hajú, feketére suvikszolt testű (minden ölelésnél Desdemona fekete foltos lesz), magát szifonból húsító, Desdemonája lába alá széles gesztussal virágokat hintő, bohóc-Othellója, bikinis, meztelenkedő Desdemonája, tornacipős, bohóc-orrú Rodrigója, utcalány Biancája, a bort kalapból védelő Cassiusa, nácisán pökhendi, pimasz Jagója, az egész előadás stíluszavara, öszevisszasága joggal válthat ki tiltakozást, kap elutasító kritikát, még akkor is, ha felismerhetjük a rendező szándékát, hogy ezt a szívrepesztő szerelmi történetet megfossza minden hamis, ráaggatott pátosztól, hogy a reneszánsz íróhoz vitathatatlanul közel álló népi, vásári színjátszás eszközeivel jelenítse meg a művet. Félreérthetetlen, hogy Zadek Shakespeare és a mai néző érdekében így próbálja egymáshoz közelebb vinni Shakespeare-t és a mai nézőt. Az előadás túlsúfolttsága, ötlettobzódása miatt mégiscsak érdekes próbálkozás, mint perspektívát nyitó út, mind a színház, mind pedig a Shakespeare-művek megjelenítésében.

Nemcsak eszközeiben, hanem a kiszolgáltatottság okát illetően is egyedülálló a 10. BITEF — Nemzetek Színháza fesztiválján látott Wilson-produkció. Robert Wilson, napjaink legtöbbet szidott és védett színházi csodagyereke az emberi kiszolgáltatottság igazi forrását magában az emberben, szokásaiban, előítéleteiben, tehetetlenségében látja. Előadása — Einstein a strandon — tulajdonképpen néhány mozdulat véget nem érő ismétlésére, néhány szüntelenül ismétlődő hangra korlátozódik. Ezeket ismétlik, nyúvik négy órán

keresztül, nyilván kettős szándékkal. Egyrészt, hogy afféle eksztatikus állapotba, transzba ringassák a közönséget, másrészt, hogy a mozgás és a hangok automatizmusát felismerve lássuk életünk sivárságát. Igen találó az észrevétel, hogy ez az előadás — egész életünk? — mindössze néhány igére és főnévre zsugorítható; utazni, nézni, hallgatni, emlékezni, beszélni, énekelni, illetve álom, álmodás, idő, tér, távolság, vonat, bíró — azok a nyelvtani sablonokkal jelölhető koordináták, melyek között életünk múlik. Mi ez, tették fel sokan Wilson húsz-húsz perces és mégis mindössze néhány elemet ismételtető jelenetei láttán a kérdést, örültekháza vagy a valóságot utánzó színház? Ez is, az is. Örültekháza is, de a valóság automatizmusának megmutatása is. És ennél valamicskét több is. Egy újfajta totális színház, melyben elsősorban az audiovizuális elemek a fontosak, a mozgás, a fény — hány árnyalatát tudja keverni a fehérnek! —, a zene a lényeges tényezők. S ezzel valóban tágítja a színház horizontját, univerzálisabbá teszi. Nyilván ha önmagában való kísérlet marad, gyorsan feledésbe merül, de ha egyszer az értelmes, a hagyományos színházzal társulhat, frissítő ereje, élesztő szerepe akkor mutatkozik majd meg teljességgel.

Ha eszközeiben nem is, de a kiszolgáltatottság okát illetően némi rokonságot mutat Wilson előadásával a vérmes spanyoloké, a Victor Garcia és Nuria Espert rendezésében látott Isteni szavak. Itt is az ember önmaga kiszolgáltatottja, pontosabban butaságának az áldozata. A hűtlenkedő szép Mari-Gailát — Valle Inclan művében — a felháborodott tömeg meg akarja kövezni, még a férj engesztelő kérése sem segít, csak akkor hátrál meg a tömeg, amikor nem spanyolul, hanem a számára érthetetlen latin nyelven hangzik el a felszólítás. A felbőszült tömeg egyszerre megbénul, a latinnal természetesen együtt jár a vallásosság, kísért a múlt, s a tömeg észre sem veszi, saját hiszékenységének, együgyűségének engedve egyik percről a másikra kezes bárány lesz, sőt a nemrég még lekurvázott Mari-Gaila megdicsőül, egy hatalmas falluson a tömeg fölé emelkedik.

Az alapprobléma mindenütt ugyanaz — a kiszolgáltatottság —, csak az okok különböznek, és a megjelenítés eszközei mások, változnak. Természetesen nem ez a 10. BITEF — Nemzetek Színháza egyetlen tanulsága. Még számos különféle szempont alapján lehetne vizsgálni az előadásokat. Megnézhetnénk, hogy a belgrádi előadások szerint hogy áll az örök színházi egyensúlyharc klasszikus és avantgarde játék, szemlélet között, a mind többet emlegetett színház—dráma viszonylatban, hogy domináns szerepet játszanak-e még min-

dig az ún. rendőr-színházak, hogyan módosultak a színjátszás eszközei, milyen eszközök jutottak vezetőszeréhez, hol tart ebben a nemzetközi konstellációban a jugoszláv színjátszás... De ezúttal csak ezzel az eggyel, a kiszolgáltatottság okozati-tartalmi-formai vizsgálatával foglalkoztunk, annak az elemzése kötötte le figyelmünket, amit a fesztiválnyitó Jean-Louis Barrault olyan szépen fogalmazott meg: „a színház a világ lelkismerete”.

A CAVTATI TANÁCSKOZÁS KÉRDÉSEIBŐL

A SZEGÉNYEK ÉS A GAZDAGOK SZOCIALIZMUSA

B Á L I N T I S T V Á N

A szocializmus a mai világban címmel Cavtatban megtartott kerekasztal-értekezleten Jugoszlávia és még harmincegy ország neves marxistái sok mindenről tárgyaltak a szocializmusért vívott harc stratégiájával kapcsolatban. Két témakört azonban kiemelhetünk. Az egyikkel legutóbb foglalkoztunk: milyen kérdések vetődnek föl a fejlett kapitalista országok társadalmi átalakulásával kapcsolatban? A másikat most próbálnánk összegezni: a fejlődő országok sajátos úton haladnak a szocializmus felé, az ő szocialista átalakulásuk azonban beleolvad a világ szocialista átalakulásának általános folyamatába, amelyben a fejlett és a fejlődő országok forradalmának egyaránt megvan a maga helye, és a világ marxistáinak ezt az egybeolvadó, egységes folyamatot kell megérteniük, hogy a marxizmus a világ megváltoztatásának fegyverévé válhasson.

AMI ELLENTÉTES

Ennek a világfolyamatnak az értelmezésével kapcsolatban vannak olyan felfogások is, amelyek szembeállítják egymással a fejlődő és a fejlett országok harcát, ellentétesnek vélik e két folyamatot. Egyik kiindulópontjuk, hogy a fejlődő országok forradalmi átalakulásának élcsapata leggyakrabban nem a munkásosztály volt. A másik kiindulópontjuk pedig, hogy a szocializmus eddig az aránylag fejletlen országokban diadalmaskodott, amiből azt a következtetést vonták

le, hogy a győztes szocialista forradalmaknak meg kellett vívniuk harcukat a fejlett országok ellen, tehát azok munkásosztálya ellen is — Arghiri Emmanuel párizsi egyetemi tanár. E nézet ismertetése érdekében interpretáljuk Emmanuelnek a cavtati értekezéslet elé terjesztett tanulmányát, és rövid áttekintést adunk az általa kiváltott vitáról is.

Emmanuel Marxnak abból a klasszikus tételéből indul ki, hogy egyetlen társadalmi rendszer sem tűnik el addig, amíg keretén belül ki nem fejlődnek azok a termelőerők, amelyek számára már szűknek mutatkozik a meglévő társadalmi keret, tehát amelyek továbbfejlődése érdekében már meg kell változtatni a társadalmi viszonyokat is. Az a véleménye, hogy újabban a marxisták elfeledkeznek erről a marxi tételről, ehelyett teljesen abszolutizálják az osztályharcot. Márpedig „az osztályharc, elválasztva a társadalom gazdasági alapjától, ugyanolyan meghatározatlan valami, mint a királyok vagy századosok magatartása, és hivatkozni az osztály szabad akaratára ahhoz, hogy megmagyarázzuk a történelmet, semmi-vel sem kevésbé idealisztikus, mint a nagy emberek szabad akaratára való hivatkozás”. Ennek alapján azt hirdeti, hogy ki kell ugyan javítani az egykori gazdasági determinizmus szélsőségeit, de nem szabad olyan következtetést levonni, hogy az emberi történelemben nincsenek törvényszerűségek, mert ha ez így lenne, akkor nem maradna más hátra, mint időrendi sorrendben leírni az államfők és a pártok sikereit.

Ebből a gazdasági determinizusból kiindulva az a véleménye, hogy a világ azért oszlik fejlett és fejletlen részre, mert az egyik rész annyira túlzottan fejlett, amennyiben a másik rész elmaradott, vagyis egyik rész csakis a másik rovására lehet fejlett. Ezzel vele jár az is, hogy — szerinte — „bizonyos országok munkásosztálya többé nemcsak az értéktöbblet termelője, hanem annak élvezője is”. Tételének alátámasztására felhossa, hogy az amerikai polgár ma hatalmas mennyiségű nyersanyagot fogyaszt. Amennyiben bolygónk valamennyi lakosa fejenként ugyanannyi nyersanyagot fogyasztana, akkor a világ eddig ismert vasérc tartaléka negyven év alatt, réztartaléka nyolc év alatt, óntartaléka hat év alatt, kőolajtartaléka pedig öt és fél év alatt kimerülne. Ebből szerinte magától adódik a következtetés, hogy egyes országok polgárai csak azért fogyaszthatnak annyit, mert mások keveset fogyasztanak. A fogyasztásnak ez az aránytalansága „egyes országok egész munkásosztályát a világ munkás-arisztokráciájává alakítja át”.

„Világméretekben nincs abban semmi furcsa vagy szokatlan, hogy a proletárok milliárdjai és többszáz millió kapitalista mellett van egy százötvenmilliós főnyi munkás-arisztokrácia is”. Ebből a tételből vezeti aztán le, hogy a fejlett nyugati országok munkásosztálya a fejlődő országok kizsákmányolásának haszonélvezője, éppen ezért egyrészt nem munkásosztály, másrészt érdekei ellentétesek a fejlődő országok érdekeivel. „Franciaország Kommünista Pártjának — írja Emmanuel — igaza van, nem lehet proletárdiktatúra, ha nincs proletariátus”. Ez azonban nem jelenti azt — teszi hozzá —, hogy a fejlett országok munkásosztálya nem folytathat harcot a tőke ellen. Ennél azonban sokkal lényegesebb, hogy társadalmi érdekei ezt a munkás-arisztokráciát, ahogyan ő nevezi, vagyis a fejlett országok munkásosztályát szembeállítják a fejlődő országok népeivel. Tételének igazolására fölhozza, hogy az USA-ban már a tőke is a vietnami háború befejezését akarta, az amerikai munkások viszont továbbra is követelték a háború folytatását. Még meggyőzőbb példának hozza föl, hogy 1921-ben Dél-Afrika fehér munkásosztálya fegyveres felkelésben tört ki csak azért, mert a kormány ki akarta kényszeríteni, hogy a négerek ugyanolyan föltételek között álljanak munkába, mint a fehérek. Dél-Afrika fasiszta történészei ettől a felkeléstől számítják az apartheidet.

„Egyetlen remény a kapitalista centrum társadalmi harcainak jövőbeli radikalizálására — folytatja Emmanuel — az, hogy a dolgozó tömegek ismét proletarizálódjanak. Ez kevésbé valószínű a jelenlegi történelmi feltételek között, de nem lehetetlen a jövőben. Valójában azonban a periféria akciójától függ.” Ő ugyanis a fejlett országok proletariátusának jövőbeli radikalizálódását attól teszi függővé, hogy vajon a fejlődő országok forradalmi harcának sikerül-e kikényszeríteni a jelenleg igazságtalan nemzetközi viszonyok megváltoztatását, a mostani igazságtalan elosztási rendszer megszüntetését, amivel viszont együtt jár a fejlett országok munkásosztálya mai kiváltságainak megszüntetése is. E tételének alátámasztása érdekében, visszakanyarodva a már említett marxi kiindulóponthoz, azzal érvel, hogy „a helyzetet nem a kizsákmányolás foka teszi forradalmivá, hanem a rendszer objektív képtelensége arra, hogy tovább fejlessze a termelőerőket”. Ami azt jelenti, hogy csakis a fejlődő országok harca teremthet szerinte olyan körülményeket, amelyek között a kapitalizmus többé nem tudja majd fejleszteni a termelési eszközöket, amelyeket máris csak a fejlődő országok kizsákmányolása révén képes nemcsak továbbfejleszteni, hanem üzem-

ben tartani is. Ebből vonta le két alapvető következtetését. Az egyik az, hogy a fejlődő országok csakis a szocializmus útját választhatják. A másik pedig az, hogy csak a fejlődő országok szocializmusának a diadalával kényszeríthető ki a világ szocialista átalakulása, ha kell, nemegyszer éppen a fejlett országok munkásosztálya ellenében is.

A vitában Emmanuel a tételeit ért bírálatokra válaszolva csak arra szorítkozott, hogy megismételt néhány ismert marxi tételt, például azt, hogy a forradalom nem az emberek agyában születik, hanem alapvető kérdése, hogyan lehet megváltoztatni a termelési módot, ugyanakkor hivatkozott arra a pusztán tényre is, hogy a kapitalizmus még mindig nem merítette ki a termelőerők fejlesztésének minden lehetőségét, amit ő azzal magyaráz, hogy a fejlődő országok kizsákmányolásából szerezte hozzá a szükséges erőt.

Lehet, hogy Emmanuel néhány tételt szélsőségesen fogalmaz és egyoldalú következtetéseket von le, elméletét azonban nem lehet egyszerűen elvetni. Nem is csak azért, mert mondjuk Fanon tanítása — akinek elméletére Emmanuel is épít — tényleges forradalmakat befolyásoló ideológiává lett. Ez olyan eset, mint mondjuk a párizsi kommuné volt. Ma már vélekedhetünk így vagy úgy a proudhonizmusról vagy a blanquizmusról, a párizsi kommün azonban nem érthetjük meg a fenti elméletek nélkül, és a párizsi kommünnel, a francia munkások forradalmával kapcsolatban számolni kell tehát Proudhon és Blanqui tanításával is. Napjainkban is azok az elméletek, amelyek a fejlődő országok sajátosságait végletekig el túlozzák, sőt nemegyszer azzal érvelnek, hogy a fejlődő országok érdeke ellentétes a fejlett országok munkásosztályának érdekeivel, tényleges forradalmakat, társadalmi átalakulásokat hatnak át, tehát bizonyos objektív társadalmi eredmények velejárója, hogy magukat az elméleteket sem lehet egyszerű kézlegyintéssel elintézni, mint ahogy a párizsi kommün esetében sem intézhetjük el kézlegyintéssel Proudhont vagy Blanquit.

De a történelmi párhuzamtól függetlenül is okvetlenül figyelembe kell vennünk, hogy annak az elméletnek, amelyet Emmanuel a maga egyéni formájában Cavtatban megfogalmazott, megvan a maga alapja és reális kiindulópontja. Említsünk meg néhányat az elgondolkodtató és könnyen el nem vethető kiindulópontok közül.

Az eddigi győztes szocialista forradalmakban nem a proletariátus volt az egyetlen, sőt nemegyszer még a vezető erő sem. Az októberi forradalom győzelme elképzelhetetlen a sokmillió paraszttömegek

megmozdulása nélkül és anélkül, hogy figyelembe ne vennénk a cári Oroszország által leigázott népek nagy nemzeti felszabadító harcát. Jugoszláviában és Kubában szintén számolni kellett a parasztság forradalmasodásával és nem egy lényeges nemzeti elemmel. Kínában pedig közismert, hogy a forradalom csak akkor vett lendületet, amikor Mao Cetungnak sikerült győzelemre vinnie az új stratégiát és taktikát, mely szerint a forradalmat nem a városi proletariátus felkelései, hanem a tömegek, köztük a paraszti tömegek harca viszi győzelemre.

Az eddigi szocialista forradalmak tényleg a fejletlen országokban diadalmaskodtak, a fejlett országok proletariátusa viszont nem végezte azt a történelmi feladatot, amelyre a kapitalizmus fejlődése képesítette, és amelynek elvégzését Marx, Engels tőle várta.

A fejlődő országokban több forradalmat a kommunista pártok nélkül vagy éppen ellenük vittek győzelemre (az algériai, egyiptomi stb. forradalom), elsősorban azért, mert ezek a kommunista pártok nem tudtak alkalmazkodni a fejlődő országok sajátos körülményeihez.

Persze, a fentiek alapján téves lenne abszolutizálni ezeket az elméleteket. A cavtati vita részvevői számos elméleti tételt tudtak ellene fölhozni — például azt, hogy tévesen értelmezi a forradalmi szubjektum kérdését. De felsorakoztathatók több történelmi érvet is — mondjuk Amilcar Cablar tételét, miszerint Bissau-Guinéában a forradalom legaktívabb elemét a városi proletariátus adta. Tehát egyoldalúság lenne akár egyszerűen elvetni, akár kritikátlanul elfogadni ezt az elméletet. Figyelembe kell venni azonban azt, ami benne elgondolkodtató, mert a marxizmus csak úgy lehet teljes forradalmi elmélet, ha megbirkózik a fejlettek és a fejlődők sajátosságainak problémáival is.

AMI SAJÁTOS

A marxizmus csak akkor tud eleget tenni ennek a feladatnak, ha canul a világban lejátszódó forradalmi folyamatokból, és ha választ ad mindazokra a kérdésekre, amelyek ebben a folyamatban felvetődnek. Elsősorban is számolnia kell azokkal a sajátosságokkal, amelyek a fejlődő országok társadalmi átalakulásában jelentkeznek. A sajátosságok közül a cavtati tanácskozás részvevői hármat emeltek ki.

1. Mint már említettük, a forradalmakat a fejlődő országok zömében nemcsak a proletariátus és elsősorban nem a proletariátus vívja. Ez érthető is, hisz ezekben az országokban alig van ipari termelés, tehát alig van klasszikus értelemben vett munkásosztály. Amikor a forradalmi harcokat folytató szubjektív erők sajátosságait vizsgálták, a tanácskozás résztvevői felfigyeltek olyan jelenségekre is, mint az, hogy ezekben a fejlődő országokban kialakulóban van egy forradalmi elit, amely a gyarmaturalom felszámolásáért, a nemzeti felszabadulásért vívott harcot köti össze a társadalmi átalakulásért vívott küzdelemmel. Külön felfigyeltek a katonaság sajátos szerepére. Nem egy országban ugyanis a forradalmi átalakulás hordozója a katonaság, aminek társadalmi gyökere az, hogy a hadsereg szervezetileg is összefogja a legszegényebb és a legkiszármányoltabb társadalmi rétegeket, és amennyiben bizonyos ideológiai tényezők — köztük nemegyszer éppen a „nemzeti szegény”, a hadsereg gyengesége — forradalmi folyamatot indítanak el, ennek a szegényeknek szervezett erejéből összetevődő hadseregek a vezetői a forradalom élcsapatává és elindítójává válhatnak. Mindannyiszor megbosszulja magát, ha ez a sajátos élcsapat nem tudja létrehozni a maga tömegszervezeteit, a hadsereget nem tudja kiegészíteni a tömegek politikai szervezeteivel, de ez semmit sem változtat azon a tényen, hogy a hadseregek ilyen központi szerepe a forradalmi mozgalmakban arra utal, hogy egész sajátosan alakul a forradalmi élcsapat a fejlődő országokban.

2. Figyelembe vették továbbá a fejlődő országok forradalmi mozgalmának sajátosságai között, hogy ezek a mozgalmak a legkülönbözőbb ideológiák hatása alatt formálódtak, más ideológiai forrásokból is táplálkoznak, nemcsak a marxizmusból. Az ezzel kapcsolatban elhangzott átfogó fejtegetések között hadd foglalkozzunk kissé részletesebben a bagdadi Elias Farahnak Szocializmus az arab világban című tanulmányával. Farah ugyanis az arab világ forradalmi és haladó mozgalmaival foglalkozik megemlíti, hogy ideológiájuk négy forrásból táplálkozik. Első forrásként a vallás ideológiáját említi. Nemcsak azt veszi figyelembe, hogy több arab forradalmi mozgalom hivatkozik a Koránra, a muzulmánok szent könyvére, nemcsak arra hívja fel a figyelmet, hogy a mohamedán világban a forradalmi ideológiák kialakulásánál éppúgy nem lehet figyelmen kívül hagyni a vallási ideológiák hatását — akár a befolyás, akár pedig a vitára készítés formájában —, mint a keresztény világban. Mindezen felül még azt is állítja, hogy „az izlám társa-

dalmi filozófiája egy szocialista filozófia, amely a többség érdekeinek elsőbbségén, az ember egyenlőségén és szabadságán, a birtoklás és a munka egybekapcsolásán alapszik (az embert csak az illeti meg, amiben munkája fekszik). Az izlám nemcsak szellemi forradalom volt, hanem társadalmi forradalom is”. Másik forrásként a nemzeti ideológiát említi, mint a sajátos valóság és sajátos feltételek figyelembe vételét és a nemzeti függetlenségért, önállóságért vívott harc eszményét. Az általa „nemzetközi szocialista ideológiának” nevezett eszmei áramlatnak nem tulajdonít nagyobb jelentőséget, mivel az „elhanyagolta a nemzeti tényezőt és nem vette figyelembe a gyarmatosított, kizsákmányolt és megosztott népek mozgalmának felszabadító és haladó jellegét”. Ebből a három ideológiai forrásból olvadt össze az általa arab forradalmi ideológiának nevezett eszmei áramlat, amely „az előbbi ideológiák jellegzetességeinek egybeolvásából eredt, nem hanyagolta el a múlt örökségét sem, de azt forradalmi szellemben értelmezte”.

3. Végül figyelembe vették azt is, hogy a fejlődő világban, az ottani történelmi, társadalmi sajátosságok, eszmei áramlatok hatására, maga a marxizmus is sajátos formát öltött. Anuar Abdel-Malek egyiptomi származású párizsi egyetemi tanár például fejtegetésében nemcsak arra mutatott rá, hogy a marxizmus szervesen kapcsolódik ahhoz, amit ő nyugati civilizációnak nevez, hanem azt is kiemelte, hogy „Szun Tzu munkái ugyanolyan jelentőséggel bírnak Mao Cetung gondolatai és a kínai forradalom szempontjából, mint ahogy mondjuk a francia enciklopédisták gondolatai megkönnyítik, hogy megértsük Saint Simon, Fourier, Proudhon és követőiknek gondolatát. Nguyen Trai művei éppoly jelentősek a Ho Si Minh nevéhez fűződő vietnami szocializmus megértése szempontjából, mint ahogy a német filozófiai hagyomány lehetővé teszi számunkra, hogy megértsük Marx és Engels filozófiai gondolatát... Értelmetlen megkísérelni megérteni a maoizmust anélkül, hogy el ne mélyednénk a kínai filozófia és civilizáció történetében; a nemzeti kommunizmus jelentkezését Egyiptomban, sőt a nasszerizmust is, csak úgy lehet megmagyarázni, ha tanulmányozzuk az állam kiépítését és a társadalmi kohéziót Egyiptomban a XVII. századtól kezdve. Ha ilyen módon tanulmányozzuk Perzsiát, Indiát, Törökországot, Kambodzsát, az afrikai kontinenst és Latin-Amerikát, felfedezük majd az endogén források hatalmas gazdagságát, amelyek képesek voltak arra, hogy erőteljesen aktivizálják a szocialista gondolkodók endogén intellektuális alkotó munkáját”.

AMI KÖZÖS

Éppen azért, mert ennyi és ilyen lényeges eltérésekkel kell számolni, a marxizmus csak akkor maradhat új és forradalmi elmélet, ha megfejt mind a két sajátos egész, a fejlett és a fejlődő világ sajátosságait, és ugyanakkor kölcsönhatásban is tudja vizsgálni ezt a két világot és annak sajátosságait. Ebből adódik a közös érdekek és közös vonások felfedezése is. A fejlődő világban lejátszódott forradalmak csak akkor szilárdulhatnak meg, ha ehhez megszerzik a fejlett országok támogatását, éppen ezért a fejlődő országoknak is érdekük, hogy a fejlett országokban minél sikeresebb és eredményesebb legyen a munkásosztály harca. A fejlett országokban a munkásosztály és a dolgozó tömegek harca viszont csak akkor diadalmaskodhat, ha a kapitalizmus problémáit nem tudja átültetni a fejlődő országokba, pontosabban szólva, ha ezeket a problémákat nem tudja a fejlődő országok kizsákmányolásával és azok rovására megoldani, éppen ezért a fejlett országok proletariátusa is csak akkor diadalmaskodhat a társadalmi átalakulásért vívott harcban, ha a fejlődő országok népeinek világméretű mozgalma korlátozza a kapitalizmus manőverezési lehetőségeit.

Az ebből adódó közös érdekek, a fejlett és fejlődő országok forradalmi átalakításáért vívott harc egybeszővődésének számtalan elemzése közül hadd ismertessük részletesebben dr. Lelio Basso neves olasz tudósnak, a római *Problemi del socialismo* című folyóirat igazgatójának a cavtati kerekasztal-értekezlet elé terjesztett tanulmányát. Abból indul ki, hogy a kapitalizmus expanziója két irányban folyik. Az egyik irány az intenzív műszaki fejlődés, amely nemcsak a termelőerők gyors fejlődését jelenti, hanem azok koncentrációját is, amivel viszont együtt jár a lakosság többségének bér-munkássá való átalakítása. A fejlődés másik iránya pedig a kapitalizmus földrajzi terjedése, kiterjedése olyan világrészekre, amelyeket a kapitalista gazdálkodás nem ölel föl. A kapitalizmus fejlődésének ez a kettős iránya és a két irány egybeszővődése adja meg az objektív társadalmi alapot a fejlett országok és a fejlődő országok társadalmi átalakulásáért vívott harc egybeolvadásához, vagy ahogyan ő mondja, a kapitalizmus központjában és a kapitalizmus perifériáján vívott harc egybeolvadásának objektív alapját.

Szerinte a kapitalizmus központjában ez a társadalmi harc a szocialista termelési viszonyok létrehozásáért folyik, elsősorban azért,

mert a kapitalista viszonyok egyetlen célja a magánprofit hajszolása, ezért ezek a viszonyok egy adott fokon a termelőerők fejlődésének gátjává válnak. Így aztán a termelőerők fejlődése meggyorsításának egyetlen módja, hogy megszabadítjuk őket azoktól a fékektől és nyűgöktől, amelyeket a magántőke kényszerített rájuk. Ezt már Marx is felismerte, csak éppen az a kérdés, hogy a fejlődés mért nem vett olyan irányt, ahogyan ezt Marx megjósolta. A válasz erre aránylag elég egyszerű: azért, mert az objektív föltételek kialakulását nem követte a munkásosztály osztálytudatának forradalmi megérlelődése. Sokkal nehezebb azonban választ adni arra a kérdésre, hogy ez miért nem következett be. Nem fogadható el sem az a tétel, amely ennek okát a „vezetők árulásában” fedezi fel, sem pedig az az elmélet, amely azt állítja, hogy a kapitalista világ munkásainak többsége valamilyen munkás-arisztokráciává alakult át. Az igazi magyarázat az, hogy a kapitalista termelési viszonyok kialakították azt a mechanizmust is, amely lehetővé teszi újratermelésüket, köztük azokat a tényezőket is, amelyek a munkásosztály tudatának misztifikálásához vezetnek és azt eredményezik, hogy a kapitalizmussal szembeni ellenállással párhuzamosan jelen vannak a kapitalizmushoz való alkalmazkodás, a kapitalizmus erősödésének irányzatai is.

Ebből a szempontból jelentkezik a fejlődő országok népének szerepe a világ forradalmi átalakításának folyamatában. Már Marx úgy vélekedett, hogy az ír forradalom adhatja meg a döntő lökést az angol kapitalizmus megdöntéséhez. Világméretben is a fejlődő országok harca elindíthatja a kapitalizmusnak ezt a megdöntését, elsősorban annak alapján, hogy a legszembetűnőbb ellentmondás körünkben nem a kapitalizmuson belüli ellentmondás, hanem az az ellentét, amely a kapitalizmust szembeállítja a nem kapitalista világgal, a kapitalista termelési viszonyokat a kapitalizmus előtti viszonyokkal, a paraszttal, kisiparossal és a proletárral, aki egyformán érzi a kapitalizmus kizsákmányolását meg a kapitalizmus elégtelenségének hatását. Az imperialistaellenes forradalomban a tömegek tiltakozása leggyakrabban nem irányul tudatosan egy új társadalmi rendszer megteremtésére, hisz erről a tömegeknek nincs is konkrét elképzelésük, hanem inkább egy olyan rendszer megteremtésére, amelyben élni tudnak, élni képesek. Jelentkezik azonban a forradalmi elit, amely összefoghatja és tudatossá teheti a különféle erőknek ezt az antiimperialista harcát. Így aztán korszakunk antiimpe-

rialista forradalmainak kettős vonatkozásban is szocialista tartalmuk van, objektív és szubjektív vonatkozásban. Az objektív vonatkozása az, hogy minden antiimperialista forradalom csak úgy tudja kiharcolni saját országának gazdasági függetlenségét és autonóm fejlődésének lehetőségét, ha erőszakkal kitepi magát a kapitalista piac uralma alól. Ezzel aztán szűkíti a kapitalizmus hátszágát, kikezdi azokat az alapokat, amelyekből a kapitalista gazdasági fejlődés erőt nyerhet. Szubjektív vonatkozása pedig nemcsak az, hogy ennek a harcnak az élén mindinkább tudatos szocialista erők állnak, hanem az is, hogy a hősi szembeszegülés az imperializmussal — például a vietnami nép győzelme — megmutatja a népek mozgalmának erejét, a kapitalizmus tehetetlenségét.

Szerinte az imperialista forradalom objektíven és szubjektíven szocialista tartalmának hatására gyorsulnak fel a forradalmi mozgalmak a fejlett világban is. Ennek példaként megemlítette azt, ami 1968-ban Franciaországban és Európában történt. „Most már azt láthatjuk, hogy ez a jelenség ismét itt van, valójában pedig csak előjele annak, hogy mi következhet be a fejlett világban a fejletlen világban lejátszódó események következményeként. A fejletlen világ gyarmattelenes forradalma ezért ma a világ szocialista forradalmának elengedhetetlen összetevője. Továbbra is érvényes azonban Marx tanítása, hogy a szocializmus harca akkor győz valójában, ha szíven találja az imperializmust” — fejezte be fejtegetését Lelio Basso.

Voltak azonban a találkozóknak más résztvevői is, akik a fejlett és a fejlődő országok szocialista forradalmainak összefüggéseit mutatták ki. Dr. Zoran Trpucic zágrábi egyetemi tanár például ezt a kapcsolatot abban fedezte föl, hogy részekre bontotta a fejlett és a fejlődő országok forradalmi mozgalmait. Kimutatta, hogy a fejlett országokban a munkás- és a dolgozó tömegek forradalmi mozgalmak akkor lehet sikeresek, ha egyszerre irányul a belső átalakulásra meg a fejletlen országok forradalmi mozgalmának megsegítésére. A fejlődő országok mozgalmában pedig három komponenst fedezett fel: a nemzeti felszabadulásért vívott küzdelmet, az osztályharcot és a gyorsabb gazdasági fejlődés törekvését és követelményét. Ez a három összetevő különféle kombinációkban lehetséges egy-egy országon és egy-egy forradalmi mozgalmakon belül. Hogy melyik kerekedik felül, az sokban függ attól is, hogy milyen forradalmi folyamatok játszódnak le a fejlett országokban.

AMI DELEMMA MARADT

Az eltérések és sajátosságok felismerése, valamint a kapcsolatok és a közös vonások feltárása után a cavtati találkozó részvevői rámutattak arra, hogy a fejlődő országok szocialista továbbfejlődésével kapcsolatban továbbra is megmaradnak bizonyos dilemmák. Ez magától értetődik. A fejlett országokban is és általában minden szocialista országban a szocializmus győzelmével a társadalmi harc nem fejeződik be. A jugoszláv marxisták elsősorban arra világítottak rá saját gyakorlatuk elemzésével, hogy az ember felszabadulásáért és a társadalom átalakításáért vívott harc a fejlődés bármelyik szakaszában elakadhat, ha a szocialista erők nincsenek tudatában a veszélyeknek, nem szállnak szembe tudatosan ezekkel a veszélyekkel és nem találják meg azok leküzdésének leghatékonyabb módját. Ezzel azonban felhívták a nyugati marxisták figyelmét is arra, hogy a küzdelem számukra sem ér véget azzal, hogy a parlamenti demokrácia szabályaihoz alkalmazkodva hatalomra kerülnek. Ugyanígy a fejlődő országokban is egy-egy szocialista forradalom győzelmével még nem dőlt el véglegesen ez a társadalmi küzdelem. A különbség csak az, hogy ez az alapvető kérdés, vagyis a hatalom átvétele utáni küzdelem a szocialista társadalmi viszonyokért ezekben az országokban sajátosan jelentkezik. A fejlődő országok ilyen sajátos dilemmái közül is hármat említünk meg.

1. Nyilvánvaló, hogy a szocializmus azért olyan nagy vonzóerő a fejlődő országok számára, mert a kapitalizmus nem képes meggyorsítani gazdasági fejlődésüket, mert ehhez olyan eszközökre és megoldásokra van szükség, amelyeket csakis a szocialista társadalom nyújthat. Igen ám, de ezek között az eszközök között ott van az állami koncentráció és a tömegek politikai-ideológiai mozgósításának eszköze is. Éppen ezért vetődik fel a kérdés: milyen hatással lesz az, hogy a fejlődő országok többségében az „állami szocializmus” bizonyos jelenségei reprodukálódnak, köztük azok is, amelyek a Szovjetunióban a sztalinizmushoz vezettek? Hogyan veszik majd fel a szubjektív erők a harcot ezekkel az új veszélyekkel? A gazdasági fejlődés felgyorsulása után meg tudnak-e birkózni azokkal a problémákkal, amelyekkel a szocializmus fejlődésének ez a kezdeti szakasza jár?

2. A kapitalizmus egy kezdeti fokon feladta a szabad árutermeletésnek azt a klasszikus sémáját, amelyet Marx elemzett, és az 1929—30-as évek nagy gazdasági válságának hatására meghonosította a

szabad kapitalista piac és a magánkezdeményezés megfékezésének egész mechanizmusát. Ebből a tényből két probléma is adódik. Egyik a fejlődő országok belső fejlődésével áll kapcsolatban, és arra vonatkozik, hogy a kapitalizmusnak ez a visszaszorítása az állam, a tervezés stb. eszközeivel, amelyek a szocialista fejlődés tényezőjévé válhatnak ezekben az országokban, nem adják-e meg ugyanakkor a kapitalizmus restaurációjának eszközeit is a fejlődésnek egy magasabb fokán, vagyis nem szülik-e azt a veszélyt, hogy ezek a fejlődő országok vagy államcsínnyel vagy békés fejlődéssel a kapitalista útra kanyarodnak vissza a szocialista útról. A másik pedig egy nemzetközi vonatkozás: a fejlődő országok valójában azt akarják kiharcolni a világpiacon, amit a kapitalizmus a gazdasági válság hatására a belső piacon már megtett, tehát bizonyos fajta tervezést, a piaci ösztönyszerűség megfékezését stb. Ezért kérdés, hogy lesz-e bennük annyi erő, hogy ugyanolyan kényszerítő hatással legyenek a kapitalizmus nemzetközi rendszerére, mint amilyen az 1929—30-as évek gazdasági válsága volt.

3. Mindezek a dilemmák és kérdések egybekapcsolódnak a szocializmusért vívott nemzetközi harc kudarcainak veszélyével, visszsaeséseknek, más irányba való alakulásoknak, a szocialista próbálkozások megfeneklésének a veszélyeivel.

Ezek a dilemmák és veszélyek, még inkább, mint a fejlett és a fejlődő országok társadalmi harcának egybeszővődése, figyelmeztetnek arra, hogy a marxizmusnak olyan forradalmi elméletté kell válnia, amely választ ad a társadalmi átalakulás nagy kérdéseire a fejlett és fejletlen országokban egyaránt, olyan elméletre, amely a gyakorlat hatása alatt alakulni képes, s amely ugyanakkor befolyásolni tudja ezt a gyakorlatot. Csakis az elméletnek és a gyakorlatnak ebben a kölcsönhatásában, a fejlett és fejlődő országok harcának kölcsönhatásában, és e kölcsönhatások marxista elemzésével található meg az az út, amely a szocializmus felé vezeti a világ népeit.

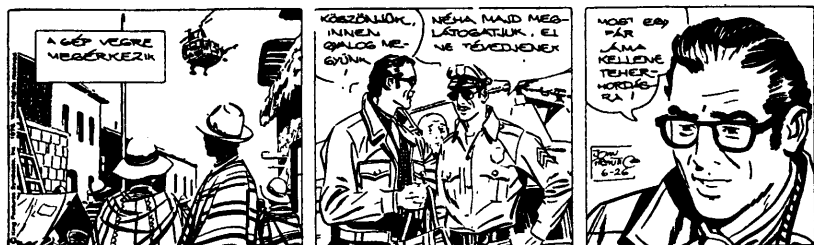
A KÉPREGÉNY A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR SAJTÓBAN

SZOMBATHY BÁLINT

Nálunk most jött el a képregénnyel való foglalkozás divatja: hozzáértők és avatatlanok egyaránt írnak róla. Talán közelsége, hozzáférhetősége miatt érzi magáénak mindenki ezt a tömegmértű kommunikációs eszközt. S ezzel egyidejűleg szinte mindenki szakembernek tekinti magát e műfaj meg- és elítélésében. Pedig a képregény kérdéseivel foglalkozó elméleti munkák nem is olyan régóta, alig két-három éve jelennek meg rendszeresen Jugoszláviában. Képregényt azonban közöl minden napi- és számos hetilap, havonta megjelenő magazin, nem beszélve az eltérő profilú képregényfüzetek áradatáról, melyekkel a kiadók — minden korú és képzettségű olvasónak szánva — elhalmozták a piacot.

A képregénnyel foglalkozó felfedező írások és mellébeszélések mellett azonban senki sem tett kísérletet arra, hogy elmélyültebben tanulmányozza az országban vagy szűkebb környezetünkben megjelenő képregények eredetét, műfaji szerkezetét. Kevés szó esik a sajtó embereinek, az újságok és egyéb kiadványok szerkesztőinek felelősségéről, annak ellenére, hogy főleg tőlük függ a naponta megjelenő képregények minősége, formai-tartalmi színvonala. Van jó és rossz képregény, s ha a rosszból kapunk többet — mindig ez a valószínűbb —, a műfajról alkotott ítéletünket is gyakran ennek alapján általánosítjuk.

Ezért vállalkoztunk arra, hogy összeírjuk az elmúlt tíz évben a jugoszláviai magyar sajtóban megjelent képregényeket, és hogy a címszavak segítségével, akár nagy vonalakban is, képet alkossunk jellegükről, viszonylagos értékükről. Ennek az időbeli elhatárolásnak egyik fogyatékosága, hogy nem írhattuk össze a valamikori *Bukcsi*-ban, a „7—77 évesek lapjában” megjelent munkákat, melyek-

nek nagy része világviszonylatban is a műfaj legjobb darabjai közé tartozik. Egy későbbi, a múltba mélyebbre hatoló felmérés pótolhatja majd ezt a mulasztást is.

Vizsgálódásunk első szempontja kultúránk természete, jellege és hagyománya lehet. Ennek alapján tűnik fel azonnal, hogy a nálunk közölt képregényeknek legalább nyolcvan százaléka irodalmi forrásokra támaszkodik. Irodalomközpontú művelődésünk ezt a nem irodalmi kifejezési eszközt is a saját képére tudta formálni. Megnyilatkozik ez a közölt képregények megválasztásában és megrendelésében is; forrásként pedig, nemegyszer, kétes nevű írók munkái szolgálnak (pl. Rejtő Jenő). Ez is annak a jele, hogy a képregény-nyel manipuláló emberek nem tulajdonítanak ennek a közléseszköznek a pusztá szórakoztatáson túlmenő, összetettebb szerepet, s ez összefüggésben van azzal a téves nézettel is, mely a képregényt nálunk jó időre eredeti funkciója alá süllyesztette. Mert az irodalmi művek rajzadaptációja nem azonos filmre vagy színpadra való átírással. Az ilyen adaptálás rendszerint a várt eredmény hatásának ellenkezőjét hozza, ugyanis a nagyobb szellemi megerőltetésre nem vállalkozó olvasó ily módon gyakran a forrásműként szolgáló regény, elbeszélés vagy más irodalmi mű művészi szempontból sekély, szegényes, csonkított változatát kapja csak kézhez. Meg kell mondanunk, hogy ez a jelenség nálunk főleg a *Képes Ifjúság* hasábjain jutott kifejezésre. Az »irodalmi« képregény behozatali forrása pedig Magyarország, ahol a képregénynek se hagyománya, se kiemelkedő teljesítménye nincs. Az innen behozott képregények az irodalmi bőbeszédűség és a grafikai felszínesség szerencsétlen keverékei csupán. Az irodalmi tényező túltengésének köszönve egy-egy négyzetben gyakran nagyobb helyet tölt be a szöveget tartalmazó felhőcske, mint maga a rajz. Ha figyelembe vesszük, hogy Magyarországon tavaly jelent meg az első képregénnyel — annak is inkább törté-

netével, mint elméletével — foglalkozó munka, akkor nem is kell tovább feszegetnünk ezt a kérdést.

Nálunk az »irodalmi« képregény közlésében a fiatalok hetilapja vezet, nem pedig a *Jó Pajtás*, melynek koncepciója, olvasóinak kora és érdeklődése ezt némiképp indokoltta is tehetné. A *Jó Pajtás* ma már átlag számonként négy—öt, nagyobbrészt színes képregényt közöl, és az itt megjelent alkotások tartalmi színvonala a vártnál magasabb, a válogatás pedig tudatosabb. A *Jó Pajtás* repertoárja megítélésünk szerint a lap jellegéből következően a leghitelesebb. Ez a közölt képregények listájából ki is derül. Itt elsősorban a didaktikai, edukatív elvek érvényesülnek, a szórakoztatóak gyakran másodlagos szerepet töltenek be. Ahelyett, hogy ifjúsági hetilapunk ezt a vezérelvet saját funkciójához igazítaná és a műfaj nyelvezetének kérdéseit, magát a médiumot »kezdené ki«, a múltban megelégedett a középszerű, senkinek sem ártó, de nem is használó, teljesen távlatatlan sorozatok közlésével.

A *Magyar Képes Újság* képregényeivel is hasonló a helyzet. Azonban a lap rendeltetését tartva szem előtt, megállapíthatjuk, hogy mindez a megengedett határokon belül mozog, és talán azt is hozzátehetnénk, hogy itt az ifjúsági hetilapban közölt képregények nagyobb megértésre találhatnának. Jellemző, hogy ezekben a sajtótermékekben egyetlen hős sem vetette meg a lábát huzamosabb időre. Körültekintő tervek híján minden a kínálat-kereslet, a rögtönzés elvén nyugszik. Az már szinte másodlagos kérdés, hogy milyen hatással van ez a repertoár a vizuális kultúra fejlesztésére, valamint a tehetséges rajzoló világképeinek, nézeteinek kialakulására. Tíz év alatt csupán négy vajdasági rajzoló neve bukkan fel a meglehetősen hosszú jegyzékben! Baj van a válogatással, a megrendeléssel. Ezekhez az igényekhez viszont a rajzolóknak, az érvényesülés érdekében, mindig alkalmazkodniuk kell. Ahelyett, hogy külföldről hozzuk be a képregénynek csúfolt rajzszalagokat, a saját tehetségeink-

nek nyújtandó anyagi áldozat és türelem néhány év alatt többszörösen megtérülne. Fontos azonban lehetővé tenni, hogy az induló rajzolók szakíthassanak a képregényírás mostani hagyományával, a sztereotip megoldásokkal, még a piac követelményeinek a határain belül is. Egyetlen piac, még a »fejlett« nyugati sincs olyan erős, hogy a szellemi törekvéseket visszahozhatatlanul a maga képére formálhassa.

Napilapunk, a *Magyar Szó* hasábjain immár tizennyolc, illetve tizenhat éve van jelen Alex Raymond Rip Kirbyje és Flash Gordonja, a sztripterodalom két, világot bejárt remeke. Ezzel a *Magyar Szó* maradéktalanul eleget tesz a napilapok történetének kezdetén kialakult követelménynek; ugyanis a két, leginkább három képből álló rajzszalag napi közlése szoros összefüggésben van az európai, de főleg az amerikai sajtó történetével és hagyományával. A napi sajtó indulása idején ez a médium vont a lap köré az olvasókat, és ezzel növelte a példányszámot is. Ma már megváltoztak a körülmények, a közlés méretének és módjának a szokását azonban az elmúlt idő sem tudta átalakítani. Kár, hogy a *Magyar Szó*ban egyszer sem jelent meg kimerítőbb tájékoztatás, mely a sorozatokkal elemző módon foglalkozott volna, rámutatva azoknak ideológiai hátterére és vetületére.

A képregény autonomitásának és elismerésének érdekében folyóirataink jóformán semmit sem tettek. Pedig itt mutatkozik elegendő tér nagyobb lélegzetű munkák, esetleg fordítások, tanulmányoszerű »bevezetések« közlésére. Nem számítva az *Új Symposion* néhány számát, vidékünkön még híre sincs azoknak a korszerű törekvéseknek, melyek a képregényt a legújabb szellemi-művészeti irányzatok legitim kifejezőeszközeként próbálják értelmezni, kibővítve ezzel a klasszikus képregény határait. Ez a törekvés csupán Slavko Matković szabadkai költő és képzőművész tevékenységében mutatkozik meg, aki egyaránt foglalkozik ennek a médiumnak mind elméleti, mind gyakorlati felújításával és átépítésével.

Főleg azokkal a nézetekkel kell számolnunk, melyek a képregényt marginális jelenségként fogják fel. Szakítanunk kell azzal a téves nézettel is, hogy a képregény a párbeszédre, egyáltalán a verbális elemek túlsúlyára épül, mondván, ahol nincs párbeszéd, ott cselekvés sincs. René Clair szavaival élve a hangos film meghonosodásának idején az a veszély fenyegetett, hogy a beszéd, a szöveg magát a médiumot semmisíti meg. Ez nem következett be, bár hát-

ráltatta a vizuális nyelv rohamosabb fejlődését. A technika, a módszer adva van, tőlünk függ, milyen célokra használjuk fel. Anélkül, hogy misztifikálnánk vagy a sárba taposnánk.

FÜGGELÉK

*A jugoszláviai magyar sajtóban megjelent képregények
1966—1975 között*

JÓ PAJTÁS

1. *Tarna, a vadon fia*, különböző epizódok, 1966—1967
2. Jules Verne: *Grant kapitány gyermekei*, 1967
3. *Tarzan, a vadon fia*, 1976
4. *Párbaj a hómezőn*, 1967—1968
5. *Pif, a harapós kutya*, különböző epizódok, 1967—1968—1969
6. *Robot Karcsi kalandjai*, különböző epizódok, 1967—1968—1969—1970—1971—1972—1973—1974—1975
7. Wood Lore: *A természet titkai*, 1968
8. *Törhetetlenek*, írta M. Habul, rajzolta I. Koljanin, 1968
9. *Sárkányok földjén*, 1969
10. *Sanyi és csodaképe*, 1969—(…)—1971
11. *Pifu (Csibi-puhil!)*, különböző epizódok, 1969—1970—1971—1972—1973—1974—1975
12. *A tudomány új útjai¹*, ciklus, 1970—1971—1972—1973—1974 (az epizódok címeit lásd a lábjegyzetben)

¹ *A tudomány új útjai* című ciklus keretében a következő ismeretterjesztő munkák jelentek meg: Villanytelep a Holdon; DDT — a kétlú kard; Mindenütt egyforma az élet; A gyilkos Nap; Küzdelem a fejfájás ellen; Víz nélkül él a kardszarvú antilop; Expedíció az Erosra; Az első dolgozó emberek; A főka titokzatos tulajdonságai; A vércsere megkönnyíti a szervátültetést; Jelzések az X csillagról; A mikróbák mindenütt jelen vannak; Mentőcsónak az űrhajósok számára; Táplálék — algákból; Elektronikus vérvizsgálat; A madarak vándorlásának titka; Küzdelem a láрма ellen; A dinoszauruszok halála; „Bőr-raktár”; A Mars holdjai; Lát-nak a vakok! Űrutazás a Földön; A haladás egyik kulcsa; Az időjárás és az egészség; A denévértől is tanul az ember; Milyen messze van a Hold?; Tetszés szerinti éghajlat; Gvémántor talál az ember; A légkör elektronikus szennyeződése; Úszó világűrsek; Ki a Naprendszerből!; A bőbeszédű delfinek; Ellenségből jóbarát; A hőmérséklet egyensúlya; A radioaktivitás következményei; Hívatlan vendégek; Az óceánok titkai; A földi élet keletkezésének titka; A jég alatt kutatnak olaj után; Utcák a háztetőkön; A DDT mellett vagy ellene?; A tengeri beregés; Meleg éghajlata volt a Déli-sarknak; Onmagukat semmisítik meg a kártevők; A Föld légkörének eredete; A fejlődés bizonyítéka; Teljes biztonság az utakon?; Szűnővesztély; Halál-sugár?; A magok tudománya; Ausztráliai antigén; Madárvesztély; A biológiaóra; Az aszpirin titka; A rák fölismerése a radioaktivitás segítségével; A fajok fenntartása az állatok háziasítása útján; Atomrakéták ellen — aszfalt; Az atomüzemű szív; Űrtaxi; A vérpótló; Az ösök érényei; Közlekedés a jövőben; Az ember testének légköre; Pusztuló növényvilág; Az atomrombolás; Automatikus vezérlésű hajók; Az ember és az idő; A rák nyomában; Gvárok a Holdon; Az erszényes emlősök elterjedése; Higany a vízben, a talajban, a táplálékban, az emberben; A higany és az ember; Miért haltak ki az óriáshüllők; Molekulák a világűrben; Küzdelem a zaj ellen; Üzenetek a világűrből; Veszélyben a Föld ózonrétege; Az elektronika és az úságok; A rádiócsillarszáz születése; Az alvás titka; A fálnak is füle van; A titokzatos részecskék; A XXI. század üzemanyaga; a hidrogén; Fellebben a fátvól a Venusról; A foglulv éített Hold; A világűri hintahajó; Vihar a Napon; Az élet építőelemei; Az első csillag-bolygó?; Az akupunktúra titka; A mérgező ólom; Védelem az ólommérgezésről; Veszélyes-e az ózon? Biológiai harc a malária ellen; Osrégi atomreaktor; A hízás problémái; A gépi fordítás; A vulkánok; A Föld belseje; Van-e élet más bolygókon; Titokzatos tengerfenék.

13. *Varjú Jancsi*, különböző epizódok, 1971—1972—1973—1974—1975
14. *Kinga, a vadon lánya és az elveszett gyermekek*, különböző epizódok, 1971—1972—1973
15. *A koppányi aga testamentuma*, Fekete István regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Sebők Imre, 1971
16. *Tóni vadászkalandjai; Tóni, az esőcsináló*, írta és rajzolta Fujkin István*, 1972
17. *A Venus titka*, Lem regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Sebők Imre, 1972
18. *Toldi*, Arany János elbeszélő költeménye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Korcsmáros Pál, 1972—1973
19. *Bolond Istók*, Petőfi Sándor elbeszélő költeménye után rajzolta Barta József, 1973
20. *Csodálatos Csini kalandjai*, 1973—1974
21. *Monte Christo grófja*, Dumas regénye nyomán rajzolta Korcsmáros Pál, 1973—1974
22. *Vuk*, Fekete István regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Dargay Attila, 1974—1975
23. *Négy ál-télapó keres egy igazit*, szöveg: Jódal Rózsa, rajz: Szeles Károly*, 1974
24. *Nikola Tesla*, 1975
25. *Walter titkos küldetése*, rajzolta Ahmet Muminović, 1975
26. *Szalonta falai*, Móra Ferenc elbeszélése nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Dargay Attila, 1975
27. *Az aranybogár*, Edgar Allan Poe elbeszélése nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Sebők Imre, 1975
28. *A dzsungel könyve*, Kipling regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Dargay Attila, 1975
29. *A jugoszláv népfelzabardító háború sorsdöntő eseményei*, ciklus, 1975
30. *Tibi és társai*, írta Jódal Rózsa, rajzolta Hübsch Tristan*, 1975

KÉPES IFJÚSÁG

1. *A három testőr és Perit*, . . . , 1966
2. *Észak Dél ellen*, Jules Verne regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Sebők Imre, 1967
3. *Ben Casey*, by Neal Adams, 1967
4. *A beszélő köntös*, Mikszáth Kálmán elbeszélése nyomán, . . . , 1968
5. *A varázssital*, Dandet novellája nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Gugi Sándor, 1968—1969
6. *A négylábú bomba*, Henry Lawson novellája nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Sebők Imre, 1970
7. *Szegény Mahomed*, írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Gugi Sándor, 1970
8. *Háry János*, Garay János nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Sebők Imre, 1970
9. *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból*, Jókai Mór regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Zórád Ernő, 1970

10. *Pipacs, a fenegyerek*, Rejtő Jenő regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Gugi Sándor, 1970
11. *A Canterville-i kísértet*, Oscar Wilde elbeszélése nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Jankovics Marcell, 1971
12. *A vád tanúja*, Agatha Christie elbeszélése nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Zórád Ernő, 1971
13. *Állati üzlet*, S. T. White elbeszélése nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Korcsmáros Pál, 1971
14. *Hajtóvadászat*, Lem nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Jankovics Ferenc, 1971
15. *A csillagegér*, Frederic Brown elbeszélése nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Dargay Attila, 1971
16. *Tarzán visszatér*, írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Sajdik Ferenc, 1971
17. *Hayloft Ezékiel tüneményes pályafutása*, Leacock humoreszkje nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Sajdik Ferenc, 1971
18. *A törökfejes kopja*, Kolozsvári Grandpierre Emil regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Zórád Ernő, 1971
19. *A Sirius akció*, Sejjin regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Sebők Imre, 1972
20. *A helység kalapácsa*, Petőfi hőskölteménye képekben, írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Korcsmáros Pál, 1972
21. *Krimi*, írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Sajdik Ferenc, 1972
22. *A csendháborító*, írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Gugi Sándor, 1972
23. *Szép kis üzlet*, Rejtő Jenő elbeszélése nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Korcsmáros Pál, 1972
24. *Bécsi bolondjárás*, Jékely Zoltán regénye nyomán rajzolta Barta József*, 1973
25. *Timothy és a robot*, Edmund Cooper elbeszélése nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Sajdik Ferenc, 1973
26. *Coquillardok kincse*, írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Dargay Attila, 1973—1974
27. *Minden jó, ha vége van*, Rejtő Jenő elbeszélése nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Gugi Sándor, 1974
28. *A segédrendőr és a csúf kuvasz*, Eric Knight nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Dargay Attila, 1974
29. *A perdöntő ujjlenyomat*, Conan Doyle elbeszélése nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Korcsmáros Pál, 1974
30. *Az erőd*, Hernádi Gyula regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Zórád Ernő, 1974

MAGYAR KÉPES ÚJSÁG

1. *Rejtekhely az Elbán*, A. Naszibov regénye nyomán Cs. Horváth Tibor — Sebők Imre, 1964—1965
2. *Újpesti partizánok*, írta Hunyady József, rajzolta Friedrich Gábor, 1965
3. *A fenevad*, Jack London nyomán Cs. Horváth Tibor — Zórád Ernő, 1965—1966

4. *Eltűnt világ*, Conan Doyle fantasztikus regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Sebők Imre, 1966—1967
5. *Ködkapitány*, I. Panov regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Sebők Imre, 1968
6. *Szép Mikhál*, Jókai Mór regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Sebők Imre, 1968—1969
7. *Jaguár*, Heltai Jenő regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Zórád Ernő, 1969—1970
8. *Rákóczi hadnagya*, Barabás Tibor regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Zórád Ernő, 1970—1971

MAGYAR SZÓ

1. Alex Raymond: *Rip Kirby*, különböző epizódok 1958 áprilisától napjainkig
2. Alex Raymond, majd Don Barry: *Flash Gordon*, különböző epizódok, 1961-től napjainkig

7 NAP

1. *A Flinstone család*, írta William Hanna, rajzolta Joseph Barbera, magyar szöveg Romhányi József, 1975—1976

ÚJ SYMPOSION

1. Kerekes László: *Szoc*, 1971, 74. szám
2. Kerekes László: *-ism*, 1971, 75. szám
3. Slavko Matković: *New Signalistic Strip*, No. 1, 1971, 80. szám
4. Slavko Matković: *New Signalistic Strip*, No. 3, 1972, 81. szám
5. Slavko Matković: *Strip*, No. 2—4, 1972, 82. szám
6. Slavko Matković: *Strip*, No. 5, 1972, 83. szám
7. Valerija & Slavko Matković: *New Strip*, No. 6, 1972, 84. szám

MEGJEGYZÉS:

Függelékünkben a hosszabb, évekig tartó képregénysorozatok címének feltüntetésekor mindig az első rész címéhez ragaszkodtunk, eltekintve attól, hogy a későbbi epizódok rendszerint más „munkacímet” kaptak, mivel a sorozat általános elnevezésére a főszereplő amúgy is rányomta bélyegét.

A *Jó Pajtás*ban közölt, A tudomány új útjai című ciklusnál a sorozat tudományos-ismeretterjesztő jellegéből kiindulva kivételesen ragaszkodtunk minden egyes rész címének közléséhez.

A nemrég indult Asterix sorozatot, mivel önálló kiadványról van szó, ezúttal nem vettük figyelembe.

* A csillaggal jelölt szerzők vajdaságiak.

KÉT REGÉNY REGÉNYE (II.)

BOSNYÁK ISTVÁN

„... E megszabadulás nélkül nem segít rajtunk a szavak pszichoterápiája. De hiszen az utóbbi évtized második felében épp a politika követelte: mondjunk el mindent mi frók, vívjunk meg mondanivalónkért. Bölcs biztatás, benne az igazság keresi önmagát. Valóban, csak az elmondással, a kimondással juthatunk túl a tényeken, vetkezhajók le a sors reánk erőszakolt ajándékát, a félelmes kentaurok — még a kentaurok is legalább félig emberek! — mérgezett vérével átitatott, pusztulást hozó Nessus-ingét. (...) Nem az elhallgatás, nem a letagadás a huszadik század végének az erkölcsi útja, hanem a bevallás és a kimondás.”

(Méliusz József: *Sors és jelkép*, 1975)

(6) *Happy end — avagy mégsem?* — A hat év elmúlt, a kétszáznegyven éjszaka rémes emléke megmaradt, a család széthullott, a tragédia jóvátehetetlenül befejeződött — s az igazság végül mégis győzött. Az RKP IX. Kongresszusa után rehabilitálják az 1955 nyarán szabaduljék meg, s ezzel hatályon kívül helyezik az 1943-as Jelentéssel nyakába szakadt gyanúsítást is. Az életút tisztára mosva, az emberi, erkölcsi és politikai integritás visszaállítva, az Ösbűn likvidálva, az 1945 utáni mondvacsinált vétségek törölve — kezdődhet tehát ismét az élet, illetve folytatódhat ott, ahol 1949. november harmadikán — ama *második* november 3-án! — derékba törött. Az ötvenes évek végén Méliusz József már ismét az irodalmi élet forgatagába kerül, 1958-ban a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó nemzetiségi részlegének a főszerkesztője lesz, tíz dolgozó év után, 1968-ban pedig a Romániai Írók Szövetségének alelnökévé választják...

Az élet rehabilitálva, kezdődhet tehát — most már föltehetően döccenők nélkül — az irodalom rehabilitálása is! A kalandos sorsú regényeknek logikus szinkronba hozása a szerző végre gyanútlanított életével.

1955 nyarán, ama hosszú hat év után a bukaresti Palota előtti tágas téren Bányai László, a barát és veterán, a *Város a ködben* egyik első kritikusa e *logikus* szinkron, e *természetszerű* teendő parancsával üdvözli a szerzőt: „Ki kell adnod a regényt!” Ki ám, de hogyan? Hisz átélte-e egyáltalán a kézirat, a szó fizikai értelmében, a történeteket? — Nem, az író érhető legszörnyűbb szerencsétlenség nem következett be, a kézirat

nem semmisült meg. Legalábbis nem teljesen: Temesváron, édesanyja pincéjében, penészszagú láda fenekén szerzőnk rátalált a *Város* egyetlen megőrzött példányára. Arra, amelyet még a Hívtves gépelt. Az élettárs, aki időközben — meghalt. („Ami persze nem tartozik ide” — állapítja meg e regény regényének írója fogcsikorgatóan objektív, tragikusan lakonikus szenvtelenséggel, már ekkor, 1968. augusztus—szeptemberében is ahhoz a szörnyűségesen „unszentimentális” kényszerűséghez tartva magát, amelyet majd négy év múltán, a *Sors és jelkép* hasonló függelékében úgy fogalmaz meg, hogy kerülni kell a dumas-i szívfacsarást... Már csak az esztétika immanenciájára hűvösebben figyelő, különösen pedig a *keményebb kötésű* olvasók miatt is.) Szóval, az egyetlen és utolsó kéziratpéldány mégiscsak megkerül, igaz, kissé viharvert állapotban. A viharos időkhöz illő, hozzájuk adekvátan rokonuló formában: a sárga lapokat körülrágták az egerek vagy a patkányok, s egész oldalak is elvesztek. Kezdődhet tehát a restaurálás. Ezen utolsó, a kézirat sorsának még útjában álló, pusztán technikai akadály áthidalása után pedig — a kiadás művelete. Sőt, ennyi viszontagság után talán az sem jelentene különösebb túlzást, ha azt íránk: a kiadás szertartása.

S ez is gyorsan megkezdődik. „1955. 9. 5-i keltezéssel az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó magyar osztálya, »Bukarest 2583. 7. IX. 1955« szám alatt bejegyzett *Comanda internă* formalapján elismeri, hogy átvette a szerzőtől a kiadásra benyújtott *Város a ködben* című regénye kéziratát; elrendeli a kézirat legépelését (...) és a szerződéskötést a lektorizálás eredményétől teszi függővé.” Lektorizálás? — Hát nem eléggé megbízható az az eszmei és szakvélemény, amelyet a kéziratról annak idején — írásos-megőrződött formában — Szemlér Ferenc, Bányai László, Dési Huber István, Illyés Gyula, Molter Károly, Gábor Andor és mások adtak? — Részben igen; a regény mellett bizonyító dokumentumok bemutatása után szerzőnk lektori véleményezés nélkül is kap szerződést, s ami nem kevésbé fontos: előleget is az újrakezdődő élet súlyos anyagi gondjainak enyhítésére. A kiadás ügye azonban az újbóli lektorizálás nélkül gyakorlatilag — mozdulatlan. A lektorok pedig gyakorlatilag — szintén mozdulatlanok. Két álló esztendőig. 1957-ben aztán szerzőnknek sikerül elérni, hogy az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó végre lektorizáltassa a megviselt kéziratot. De mit ad isten, azaz az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó? — A szakvéleményezést nem másra, mint ugyanazon A. J.-re, a régi *Korunk* glosszatorára és az 1949-es Állami Kiadó — *csak* Állami, Irodalmi és Művészeti nélkül! — igazgatójára bízák, aki annak idején, Anonymusnak s egyéb faktorok segédletével oly sikeresen rendezte meg a *Város* nyilvános megbélyegzését, hogy a tisztelt íróársadalom, a Nép megtettesült Lelkiismerete meg se nyítkant! Ám ne visellessünk elbűtélettel az exigzagató és újdonsült lektor személye iránt. Azok a dolgok nyolc évvel ezelőtt történtek, különleges idők különleges feltételei között, az emberi egyed teljes kiszolgáltatott-

ságának, tehát erkölcsi „felelőtlenítésének” viszonyai közepette, azóta viszont már sok víz elfolyt a Dunán és az Olton, más idők más szelei fújnak, miért kellene csaknem egy évtized múltán — s immár az alap-talanul inkriminált szerző polgári rehabilitálásának tudatában — megismételni a régi hibát? Emberek vagyunk, tehát sok egyéb jellegzetes-ségünk mellett fejlődőképések is.

És csakugyan, a recenzio úgy indul, hogy minden előítéletet kizár; írója nyilvánvaló rokonszenvről tesz tanúságot, sőt némiképp talán ama famózus, általa megrendezett nyilvános megbélyegezés miatti büntudatról is, amikor bevezetőjében a sokat hányódott kézirat állapotát e dramatikusan együttérző sorokkal vázolja: „... egyes fejezetekben egérrágtatott oldalak halmozódnak egymásra, úgy, hogy az oldalak elejét és végét nem lehet elolvasni. Másutt a legutolsó sor vagy az oldal alsó része hiányzik, ami meglehetősen megnehezíti az oldalak közötti kapcsolatok felfedezését. Megenfelül rengeteg javítás, áthúzás... Közben oldalak hiányzanak...” De nicsak, mit ad ismét az isten, azaz az egykori Állami Kiadónak az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadóba átköltözött rossz szelleme! Exigazgatónk e szolidárisnak tűnő nyitány után egyszeriben ismételni és parafrázálni kezdi — Anonymusunk *akkori* Referátumát! Közben, igaz, olyan eredeti, a mintában nem található megállapításokat is tesz, hogy a regénynek „nincsen kényelmesen végigjárható meséje” s a cselekmény „ide-oda ugrál”, meg hogy a prousti hatás következtében „különös szerepet kaptak benne: a szagok”... Egyébként azonban tökéletes az összhang az *akkori* és a mostani recenzio között. Sőt, minden túlzás nélkül mondható, a sajtóságos eszmei éberség tekintetében exigazgatónk némiképpen túl is szárnyalja egykori megbízóinak egykori megbízottját, Anonymus Mestert. Míg Ő annak idején szerényen csak azt konstataálta például, hogy Méliusz *sóhajtva* idézi a Monarchia békeéveit, az új recenzens most azt szögezi le, hogy „inkább *siránkozik*, mint gyűlöl”; míg a nyolc évvel ezelőtti Referátum némi áltárgyilagossággal csak azt állapította meg, hogy „a patológikus sexualizmus és freudista elemzés nehéz légköre e könyv helyét a polgári ideológiát uraló *dekadens* irodalomban jelöli meg”, addig ez az új Referátum, jól kicsengő osztály-éber többlettel, már sokkal részletesebben marasztalja el ezt a szexuális dekadenciát, mondván, „a polgári dekadens, naturalista, trágárságokhoz közelálló leírások, szimbólumok elborítják a szerző egyéniségét” (!), a kötetben csak úgy nyüzsögnek „a prousti megfogalmazásban feltálatalt freudista gondolatok”, az „Ódipusz és egyéb komplexusok”, „a dekadens, érzéki szerveinket birizgáló” (!) részletek, a „szerelmi, helyesebben szeretkezési jelenetek” vagy „az azokra való utalások”... S míg Anonymusunk csupán a kor akkori értelmezésében vett ún. szocialista realizmust hiányolta a regényből, exigazgatónk immár a kritikait is hiányolja, mondván: „Ez a módszer pedig nem a szocialista realizmusé, és még csak nem is a kritikai realizmusé. (...) Az író a polgári kilátástalanság

álláspontjára helyezkedik, még a kritikai realizmus terén sem Balzac, Twain vagy Tolsztoj nyomdokain hág (!), hanem az utánuk következő, hanyatló, pesszimista, minden szépet és jót tagadó, a burzsoázia tökéletes rothadását bevalló filozófiai és irodalmi iránynak hódol...” Van aztán, természetesen, olyan részlet is ebben az újabb Referátumban, amely csak pusztá egyezést, túl nem licitált tartalmi és nyelvi rokonságot mutat az elődjével. Íme, csak egyetlen példa.

Anonymus: „Minden oldalon tükröződik az élet, az író bemutatta élet rothadtsága és beteges jellege. (...) A könyvben nem találunk egy egészségesen-élő alakot. (...) Üresség és sötétség van. Semmi kilátása a haladásnak, a fejlődésnek, a felemelkedésnek, a boldogabb élet felé menésnek.”

S az új Referens: „M. J. dekadens már azért is, mivel csupa pesszimizmus, csupa sötétség. Nemcsak hogy nincsenek pozitív hősei, hogy nem mutat a jövőbe vezető utat, hogy mindenfelől rothadás szagot érez az olvasó, de egyetlen derűlátó pontja sincs. (...) Ez magyarázza meg — illetve ez is, miért nem tudott ez a könyv a »holnapba«, a jövőbe mutatni...”

Akad azonban e kritikai remekműben, exigazgatónk fokozott éberségének pillanatnyi föllazulását tanúsítandó, olyan részlet is, amely nem túllicitál, hanem, sajnálatos módon, alábbhagy. Anonymusunk például, mint emlékszünk, 1949-ben nyíltan fölhívta a fölhívandók figyelmét, hogy „ma, amikor »nem elég akarnunk — cselekednünk is kell«...”, Méliusz kispolgári humanizmusa és passzív, kontemplatív pacifizmusa nemcsak el-évíült, hanem *veszélyes* is... Ezzel szemben viszont új, ám meglehetősen hagyománytisztelő Referensünk némi elhajlás-gyanús engedékenységről is tanúságot tesz, amikor beéri a megállapítással: „Az író (...) benyújtotta kéziratát és ezzel azt jelezte, hogy *művéért, ha nem is teljes egészében, de az alapok tekintetében felelősséget vállal.*” (Kiem.: B. I.) Mármost, ha az író e vállalt felelősség súlyát némiképpen csökkenteni akarja, akkor okosan teszi, ha ezeket a „homokra épült” alapokat átépíti. Konkrét, konstruktív recenziói utasítás alapján: „Igazi korszakot kell rajzolni, típusokat faragnia, az eseményeket egy központi cselekmény köré csoportosítania, a haladó háborúellenes erőket felszínre hozni, a mű kereteit általában kibővíteni, a könyvet irodalmi, eszmei sallangtól megszabadítani!” Azonban, az eszmei éberség meglazulásának és bizonyos deviáns engedékenységnek újabb tanújeleként, a Recenzens zárómondata nemcsak feltételes módot enged meg a parancsoló helyett, hanem némi — humort is: „Ebben látom az író szűkebbre vett (!) feladatát arra az esetre, ha kötete átdolgozására vállalkozna”...

A *Város* esetében tehát mintha érvényét veszítette volna a régi dialektika. Az élet ti. rehabilitálva — az irodalom pedig továbbra is indexen. Itt valami nincs rendjén. Honnan ez a rövidzárlat? S általános érvényű-e, vagyis vonatkozik-e a *Sors és jelkép* rehabilitáló újrakiadására is? Nem arról van-e szó csupán, hogy a *Város* egyik régi sírásója a mostani

recenzense egyszerűen *akkori* „igazát” védi makacsul, nem akarja beismerni, hogy alaptalanul hurcoltatták meg a regényt és szerzőjét?

(7) *A miniszterelnökségi rendelet sem segít, avagy a második regény regénye is új lendületet kap.* — 1956 őszén, egy évvel a szerző fizikai szabadulása után, az Irodalmi Könyvikadóhoz miniszterelnökségi átirat érkezik, amely felszólítja a kiadóigazgatót: adja ki újra Méliusz József 1946-ban megjelent, még 1937-ben írt *Ének 1437-ből* című poémáját és a *Sors és jelkép*et is. Magyarán: vegye le az indexről a szerző felszabadulás után publikált műveit. Micsoda szerencse! Végre, végre! „A nevemmel jegyzett munkák ezek szerint hivatalosan is lekerültek az indexről. Az író erről az intézkedésről a kiadótól értesült, megmutatták neki a magas papírt, és ő meghatódottan örvendezett. Íme van még igazság könyv és író számára. Válasz érkezett a Sors és jelkép nem alkuvó nemzetiségi humánusára. Miron Constantinescu akkori miniszterelnökhelyettesnek köszönhettem ezt a gesztust és Geo Bogzának, aki helyzetemre felhívta figyelmet.”

E magas, sőt mondhatni, a legmagasabb szintű intézkedés megteszi a magát. Az élet rehabilitálása után végre gyakorlatilag is beindul az irodalom rehabilitálása, méghozzá — a román literatúrában. Az Irodalmi Kiadó román szerkesztősége szívleli meg ugyanis elsőként a miniszterelnökhelyettesi rendelkezést, s új román fordításban, szép kivitelezésű kétnyelvű kiadásban rehabilitálja a román—magyar népi sorsközösségről szóló Méliusz-poémát. A jég tehát megtört, nincs többé akadály a *Sors és jelkép*, azt követően pedig talán a *Város* rehabilitálása előtt sem!

Dehogy, dehogy; a „majdnem idill” továbbra is — *majdnem* marad. Ugyanezen Irodalmi Kiadó magyar szerkesztősége ugyanis — pápább a pápánál. Ők bizony nem dőlnek be holmi miniszterelnök-helyettesi liberalizmusnak! Sem a román kollégák példastatuálásának. De nem ám! Óvatosnak kell lenni, hátha Geo Bogzától a Kiadó román részlegén át egészen Miron Constantinescuig mindenki tévúton jár, megengedhetetlen eszmei ébertelenségbe révedt, amit előbb-utóbb úgyszólván lelepleznek, s miért húzzuk a rövidébbet mi is, szegény kisebbségi entellektüelek! Nem, nemcsak hogy nem kell teljesíteni ezt a magasságossága ellenére is gyanús rendelkezést, hanem — apellátát kell benyújtani ellene. De nem dogmatikus indítékokkal és érvekkel ám, hanem az új idők szellemében, az antidogmatikus marxizmus és az új, polgárjogot nyert erkölcsiség szent nevében: „Több mint tíz esztendő múlt el, amíg a kiadó hajdani magyar főszerkesztője késő éjszakai baráti órán megvallott egy »hivatali titkot«. A Sors és jelképért azért nem adták ki, mert a kolozsvári [magyar] szerkesztőség (...) magánjellegű óvást emelt a magas intézkedés ellen. Azzal az érveléssel, hogy hiszen már horribilis összeget hegedültem ki a kormányból, kétszáz ezer kemény lejt [ami, ha nem is bizonyult volna pusztán koholmánynak, akkor is túl parányi „elégtétel” lett volna a

megfizethetetlen hat évért és a kétszáznegyven éjszakáért, B. I.], most meg még honoráriumot is fel akar szippantani; azt már nem, a Sors és jelkép különben is rossz könyv. A szerző pedig kivénült, megvesztegetett balos, dogmatikus zavarkeltő, csak összezagyválja a marxizmust.”

Az apelláta gyakorlatilag igen eredményesnek bizonyult. A miniszterelnökségi átirat lassan feledésbe merül, sőt valahogy el is kallódik a kiadói papíroceánon, s íróknak két év múltán, 1958-ban e potenciális fegyver nélkül kell kísérletet tenni könyve rehabilitáló megjelentetésére. De micsoda bumeráng! „Válaszul egy preszióz szerkesztő fintorogva nyújtotta át katasztrofális írói ügyefogyottságaim jegyzékét. Mint egy hadüzenetet. És bár ő arról volt nevezetes, hogy többek között Majakovszkijt egészében vulgáris antipoétának tartotta — a költő tehát teljesen fölöslegesen lőtte főbe magát! — mégis azt hiányolta könyvemből, hogy nem foglalkozik a Vörös Hadsereg sikereivel, sem a szovjet irodalommal, sem pedig a Román Kommunista Párt vezető szerepével a hitlerizmus elleni hazafias küzdelemben. Hiába érveltem azzal (...), hogy ilyet az adott biztonsági okok miatt az íróasztalomon heverő kéziratban [1943-ban] nem írhattam le, aztán meg, amit követel, benne rejlik a könyv szellemében. Írjam bele betűkkel, szavakkal, mondatokkal, világosan és közérthetően. Aztán hogy megsértem a németeket. Vágjak ki fél fejezeteket. Írjam mindenütt körülbelül azt, hogy a fasizmus és a hitleri háború alatt még akadtak imitt-amott, elvértve, némely német fasizsták, no meg elvértve románok és magyarok is, imitt-amott, elvértve, némely ... mert a könyv a magyar és a román érzést is sérti. Provinciális, jellegtelen és jelentéktelen francia és angol írókat emlegetek, idézek egyre-másra — no meg Kafka? pfuj —, Európa-képem enyhén fogalmazva elfogultan egyoldalú. Értsd: kozmopolita. Ez így nem megy. Húzzak! Írjak át! Írjak bele! ... Idegenebb kézirat nem fordult meg azidőt magyar szerkesztőségben.”

Azidőt: 1958-ban, három évvel a szabadulás, és két évvel a miniszterelnökségi rendelet után. S egy évvel a *Város a ködben* famózus új-rarencenzáltatását követően.

A két regény regénye tehát ismét szinkronban, s aszinkronban — az étellel. A látszólag rehabilitálttal. Hisz az újbóli közéleti szereplés „majdnem idill”-jét majd egy újabb zökkenő menti meg — a giccsesen problémátlan happy endtől: „Amikor aztán e rövid pályám »csúcsán« ott hagytam a »funkciót« az írásért, ilyeneket kellett hallanom a »funkcióm« folytatásához ragaszkodó beszédekben: »bebizonyította, hogy író és ember«. Aki e szavakat elsőnek mondotta fel (...) — másnap, amikor már bizonyossá vált, hogy saját elhatározásomat komolyan veszem, egy más kérdésről folyó vitában fulmináns szónoklatban bizonyította rám, hogy bizalmatlanságot szítok a párt ellen.”

Most, 1960-ban azonban már nem ideológiai érvekkel utasítják el a *Várost*. Vagy legalábbis nem adnak az érveknek ilyen külszínt. Az eluta-

sító válasz indoklása sokkal egyszerűbb: nem időszerű a téma. Nem időszerű? De hát épp ez idő tájt, a hatvanas évek elején jelennek meg a RNK Akadémiájának azon történelemtudományi munkái, amelyek nemcsak hogy igazolják a regény történetiszemléletét, de valósággal sürgetik is a kiadását... A történettudomány is igazolta az irodalom hitelességét! Na és mit számít ez? Hát a *Sors és jelkép*et nem igazolja-e majd ugyanígy a történész Csatóry Forgószélben, *Magyar—román viszony 1940—1945. c. könyve*?

Marad a tény, hogy szerzőnk — az 1963—68 közötti újabb visszavonulása, közéleti elhallgatása időszakának végén, pontosabban 1967-ben, végül is visszakéri az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadótól a megviselt regény megviselt kéziratát. Meg is kapja, úgy, ahogy leadta. Egérágottan, szakadozottan. A Kiadó ti. az időközben eltelt csekély 12 év alatt sem teljesítette az 1955 szeptemberében adott írásos ígéretét, hogy újragépeltesíti az akkor már másfél évtizedes gépiratot... Szándékának komolyságáról ez is ékesen szól. Mint ahogy erről szól ennek az utolsó elutasításnak az indoklása is: az elkövetkező, 1968-as évben 18 új romániai magyar regény fog megjelenni, tehát... a Méliuszé majd sorra kerül, ha kiadják az életművét... A megírás óta eltelt 27 év után tehát szerzőnk végre elérte, hogy — ismét saját tulajdonába került az egyetlen kézirat-példány, „szabadon” rendelkezhetett vele! Előzőleg azonban már visszafizette azt a mézesmadzagként felmutatott előleget is. És hasonló szabadságnak örvendhetett az író a *Sors és jelkép* kéziratával kapcsolatban is, amely, természetesen, szintén visszakérült hozzá, miután, a Város visszaadását követően, nem tudja vállalni a megkövetelt újabb módosításokat...

(8) *Optimista finálé, avagy a történetek mégiscsak sikeresen érnek véget. Az író pedig, meg a boldog Utókor, okuljanak a történeteken.* — „Fantasztikus időket éltünk!” — kiált fel a Város regényes függelékének szerzője a valóban fantasztikusnak tűnő esemény kapcsán, hogy az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadótól (az ottaniak nagy megkönnyebbülésére) visszakapott kézirat a szomszéd kiadóházban, az Ifjúsági Könyvkiadónál nemcsak megértésre, de örömteli fogadtatásra is talált — s 1969-ben, 29 éves odisszeá után végre megjelenik. Fantasztikus véletlen? Talán mégsem. A másik regény regényében, a *Sors és jelkép* függelékében olvassuk, a hatvanas évek végének irodalompolitikai jellemzésekként s a regény-odisszeák sikeres fináléjának előlegezésekként is: „Egész életemben nem ért annyit sérelem, mint 1955 nyaratól 1969-ig. Hogy talán mégis író vagyok, az egy új konstellációban derült ki, ötévi hallgatás után, 1968-ban, amikor a párt IX. kongresszusa nyomán felszabadult az irodalmi közgondolkodás, egy új nemzedék tört át az irodalom korlátozó falain, s így végre, először annyi idő után, megint volt hova csatlakoznom.” Nos, a Város megjelenését épp ezen új nemzedék tagjainak, név

szerint és közvetlenül pedig Balogh Józsefnek, „a kiadás spontán és lelkes támogatójának”, s Domokos Géának és Szilágyi Domokosnak, „a könyv önkéntes lektorainak” köszöni majd a szerző e regény regényében, s persze, az időknek is, melyeket akkor — 1968 nyarán — érthető, de el nem túlzott, egzaltációtól mentes optimizmussal köszönt: „Fantasztikus időket éltünk... Ám hogy a *Város a ködben* végre mégiscsak napvilágot lát, jelent valamit. Azt, hogy lehetséges ma valami, ami harminc éven át lehetetlen volt, ami tizenháromszor meghiúsult: ennek a könyvnek a megjelenése, tágabb humanizmusának, egy irodalmi kísérletnek a nyilvános megszólalása; a szembesülés olvasóval, kritikával tizenegyszerre megvalósul. Mi több, lehetséges a *Város a ködben* kézírata igaz történetének a megírása és közlése is.”

S ekkor, e mértékletes, apológiába át nem csapó optimizmus kinyilatkoztatása után a szerzőt majdnem megrétfálja — önnön derűlátása. A *Várost* felfedező és megjelentető Ifjúsági Kiadó elfogadja ugyan a *Sors és jelkép*et is, „a csupa szív szerkesztő” lelkesedik érte, megállapodnak a hamaros kiadásban — de két év elmúlik, a szerződést még mindig halogatják, s végül logikusan adódik a szerzői konzekvencia: „Hónom alá csaptam hát a végzetes sorsú könyvet és hazavittem, vissza a polcra, úgyszólván ősi helyére.”

1972 tavaszán aztán, a szerző szavaival élve, újabb „csoda” történik: Domokos Géza a Kritérium Kiadónak írt, de félbemaradt Párizs-könyv helyett a *Sors és jelkép* kiadását ajánlja föl a szerzőnek, lévén, hogy e mű hasznos lehetne az időszerűen alakuló nemzetiségi eszmélkedésre nézve... S a „csoda” ezúttal is megvalósul, a könyv — mely nem tizenhárom, hanem „csak” négy nagy vereséget szenvedett a rehabilitáltatásáért vívott 17 év alatt — csakugyan megjelenik, méghozzá hasonló függetléssel, mint a *Város*. Megszűnik tehát „mostoha sorsú, a könyvtárakból és a köztudatból egyaránt kikerült könyv” lenni, ahogy még egy évvel ezelőtt, 1971-ben is konstatálnia kellett Kántor Lajos és Láng Gusztáv romániai magyar irodalomtörténetének. S a „jó idők” és a merész emberi cselekedetek dialektikáját jól ismerő Méliusz József dicsérete ezúttal is egyaránt övezi a magánkezdeményezést és a kort: „Domokos Géza kezdeményezéseire majdnem két évtizednyi huzavona után jutottunk el végre könyvünk régóta hivatalosan is elhatározott rehabilitálásához. Erre az erkölcsi jóvátételre az RKP IX. és X. Kongresszusának szellemében került végül is sor. Ez természetes, hiszen ezek a kongresszusok adtak tartalmat és jelöltek irányt és gyakorlati lehetőséget a szocialista demokratizmus és humánnum finalitása felé.”

Van tehát, lám, mégiscsak igazság író és könyvei számára. Meg a lates állapotban sínylődött kéziratok egykori értékelői és istápolói számára is. Mert az a tény, hogy 1969-ben, huszonkilenc évvel a keletkezése után, végre megjelent a *Város a ködben* első, 1972-ben pedig a *Sors és jelkép* második, huszonhat év utáni rehabilitáló kiadása: ez nemcsak Mé-

liusz József és könyvei igazának végső diadalát jelzi, hanem e könyvek sorsában kisebb vagy nagyobb mértékben pozitív szerepet játszó emberek igazságának a győzelmét is. Vagyis: Gaál Gábor és Szemler Ferenc, Bánynai László és Dési Huber István, Illyés Gyula és Molter Károly, Illés Endre és Gábor Andor, Szirmai Károly és Bölöni György, Benedek Marcell és Jancsó Elemér, Costa Carei és Geo Bogza, Senczei László és Horvát Márton, Darvas József és Gergely Sándor, Vértes György és Csátary Dániel, Balogh József és Domokos Géza, Szilágyi Domokos és mások, a regények regényében nem aposztrofált vagy a felsorolásunkból kifejejtett emberek igazságának a győzelmét is. Szemben az „X. Lajos nevű fizetéses aktivista”, S. J., az Anonymus Referens, A. J., az egykori *Korunk*-glosszátor és nyilvános megbélyegzést rendező kiadóigazgató meg későbbi Referens, továbbá a szocdem *Erdély* névtelen kritikusa s a „preziósz szerkesztő” és Majakovszkij-szakértő s egyéb X-ek, Y-ok és Anonymusok „igazságával”!

Győzött tehát az igazság, de emberileg micsoda szörnyű ára volt ennek! Nem a győzelem korával s a győzelmet egyengető emberekkel szemben jelent ugyanis ünneprontást a ténymegállapítás: erre a diadalra ráment egy ember három évtizede, azaz mintegy tízezernyolcszáz napja, ezen belül pedig hat különleges éve és kétszáznegyven különleges éjszakája, s ráment, az önsorsoson túlmutatóan, az az áldozat is, amelyről a *Sors és jelkép* legújabb kiadásának ajánlása „dumas-i szívfacsarás” nélkül, lakonikusan csak ennyit közöl: „M. Klári és M. Péter tragikus emlékének ajánlom.”

Van-e, lehet-e irodalmi diadal, amely valamelyest is „rekompenzálni” tudna *ennyi és ilyen* áldozatot? Ennyi és ilyen *emberi* áldozatot, melyek mellett szinte eltörpül az az önmagában csöppet sem jelentéktelen *irodalmi* veszteség, amelyről a *Város* függelékében olvashatunk: e Monarchia-regény kiadásának következetes és abszurd meghíúsulása kedvét szegte, s nyilván erejét is vette a szerzőnek, hogy megírja a folytatást, a húszas—harmincas évekre is kiterjedő nagy történelmi tablót.

Csakugyan, jelent-e, jelenthet-e hát valamiféle kárpótlást az élet és irodalom három évtized utáni rehabilitálása? Mit jelent az, hogy a hatvanhét éves Méliusz József ma a Román Tudományos Akadémia levelező s Románia Szocialista Köztársaság társadalmának és író-társadalmának megbecsült tagja, aki, lám, négy év leforgása alatt két kiadásban is megjelentetheti meghurcolt, ám végül gyakorlatilag is rehabilitált könyvét, ezt az időálló sorsdokumentumot?

Jelent valamit, kétségtelenül. Ha nem is „rekompenzációt” — mert ilyesmi, emberi mércével mérve, objektíve nincs, nem lehetséges ekkora és ilyen fantasztikus odisszea után —, de valamit, ami utólagos emberi értelmet és dignitást tud kölcsönözni e három évtizedes küzdelemnek. Annak a bizonyosságát jelenti ti., hogy e küzdelem mégsem a dzsungelban,

hanem az emberi, az atavizmusainak és animalitásainak fölszámolására önjerejéből is képes *társadalomban* zajlott!

Végezetül ennek az embertelen körülmények közt zajló, de egyféle-képp — a jelzett vonatkozásban — mégis-emberi küzdelemnek néhány, számunkra fontosnak tűnő tanulságát foglaljuk össze.

(9) *Magántanulságok, avagy szubjektív adalék a „regény regénye” irodalomszociológiájához.* — Két példa-szöveg: egy csöpp a műfajtengerben, s ez a tény természetszerű óvatosságra int bennünket, amikor műfajunk létrejöttének, életének, társadalmi meghatározottságának bizonyos általánosabb vonásait akarjuk számba venni. Egy csöpp, de — tipikus, „tengerizű”: szólhatna viszont a közkedvelt ellenérv, s a pro és kontra szór-szálhasogató mérlegelése helyett már kiindulásként is állapodjunk meg a valószínűségben, hogy Méliusz József regényeinek a regénye egyedi esetet képvisel, ám bizonyos általánosabb ismérvekkel is bír. Olyanokkal, amelyeket más példa-szövegeken is ki lehetne mutatni, kisebb-nagyobb hasonlósággal.

Példáinkra korlátozódva, nézzük tehát elsősorban, milyen általános-társadalmi feltételek kellenek ahhoz, hogy egy-egy regény már a megjelenése — vagy rehabilitáló újrakiadása — előtt „megírja”, kalandos sorsával „kitermelje” a maga műfaji rokonát, a „regény regényét”?

A legáltalánosabb társadalmi feltételek közül először is ki kell zárni a Háborút mint jelentős, sőt szintén sorsdöntő, de mégiscsak atipikus tényezőt, amint majd ki kell zárunk az irodalmi/irodalompolitikai tényezők közül is az újjáépítés viszonyai között szükségképpen jelentkező papírhányt. Ezek a jórészt ember- és társadalom-fölötti, az irodalomra (is) az elemi erők csapásaként rázúduló tényezők fontos „rendezőelvei” ugyan a „regény regénye” műfajának, ám jellegükben merőben elütnek a tudatos, társadalmi/ideológiai ráhatások körébe tartozó alábbi „rendezőelvektől”.

Mint láttuk, a *Város és a Sors és jelkép* regényének rekonstruálója végső soron annak a társadalomtörténeti ténynek köszöni e két regény regényének a végét, szerencsés befejeződését, hogy a társadalom irányt és gyakorlati lehetőséget kapott „a szocialista demokratizmus és humánus finalitása”-nak kiteljesítéséhez. A témánkhoz illő fekete humorral azt a következtetést vonhatnánk le tehát, hogy műfajunk születését, egzisztálását és több évtizedes irodalomtörténeti múltját végső soron a szocialista demokratizmus és humánus hiányának kell — köszönnünk! Több példa-szöveg elemző egybevetésével nyilván törvényszerűségként domborodna ki a fordított arány: minél szűkösebbek a szocialista demokratizmus és humánus lehetőségei, annál pazarabbak a „regény regénye” műfaji fölvirágzásának társadalmi feltételei; minél nagyobb a sötétség az emberi szabadságok gyakorlatában, annál fényesebbek műfajunk kilátásai az esztétikai szférában!

E társadalmi *hiányok* mellett s velük összefüggésben stimulatíván hat műfajunkra bizonyos társadalmi *többlet* is: a balosság, a dogmatizmus és — amennyiben kisebbségi tematika is szerepel az illető regényben — a nacionalizmus többlete. A *Sors és jelkép* regényes függeléke ilyen szempontból találhatóan diagnosztizálja önnön létrejöttének, azaz a „regény regénye” születésének pozitív, termékenyítő faktorait: „Balosság, dogmatizmus és nacionalizmus a közös elzárkózó elutasításban jutnak egy platformra.” E közös platform és közös eredménye, az elutasítás viszont nélkülözhetetlen előfeltétele a regény-odisszeáknak: ha nem lett volna a *Sors és jelkép* meg a *Város* ilyen platformú elutasítása, e regények regénye — az irodalomtörténet szerencsétlenségére és az író szerencséjére — meg sem születhetett volna, mivel a rögtöni befogadás idilljéből, természetyszerűen, nem lehet „regény regényét” írni, hisz hiányzik a kaland, a regényes elem . . .

Nagyon jól tesz műfajunknak továbbá az is, ha adva van egy sajátos szocio-pszichológiai tényező, melyet nevezhetünk általános — az igazhívőre és eretnekre egyaránt jellemző —, társadalmilag feltételezett mozgalmi szellemiségnek is. Vele kapcsolatban állapítja meg a *Sors és jelkép* regényes függeléke, a felszabadulás előtti mozgalmi idők és az azt követők dialektikáját ecsetelve, e fontos igazságokat: „Az »ötvenes éveket« nem az ötvenes években találták ki, és nem egy hegeli világszellem, hanem élő és cselekvő emberek, adott, meghatározó, ezt a koncepciót lehetővé tevő körülmények között. Egy folyamat tetőződött bennük, amelynek ellentmondásait a kétely nélküli önfeláldozó jóhiszeműség és benső, önként vállalt fegyelem, az irracionális hit az egyetlen célra vezető szépben, jóban és igazban nem engedett sem felismerni, sem megfogalmazni, hiszen az életünket tettük fel rá, »szűkítőkk« és »beszűkítettek« egyaránt és közösen.” E jó szándékú önkéntes kiszolgáltatottság, az abszolutizált Hit uralma az ember felett, azaz a jóra törekvők elvakultsága kellett ahhoz, hogy önmaguk vélt igazában ne, hanem csakis — másokban kételkedjenek. S ha kell, mint láttuk, másokat a legképtelenebb gyanúsítással illessenek évtizedeken át. A gyanúsításnak e szívós közszelleme pedig nemcsak közvetve, mozgalmi élet és politikált irodalom dialektikája révén — az irodalomnak étellel való befekettítése által — érvényesült, hanem *közvetlenül*, az irodalomra irányulóan is. A Referrátumokban hangot kapott gyanú-téboly mellett szerzünk egy fikatív példán (és a témához illő fekete humorral) is illusztrálja e kortörténetileg meghatározott gyanú-mechanizmus közvetlen érvényesülését az irodalomban. „Mi jobb hát, halottnak lenni megjelent mű írójaként? Vagy élni, podagrásan megvélni egy szüette fiók szomszédságában, amiben a meg nem jelent mű a halott?” — medítál a *Sors és jelkép* függelékének írója, s miután nem tud habozás nélkül válaszolni élete és irodalma ezen a sorskérdésére, papírra veti a példamondatot: „E határozatlanságnak valószínűleg nem annyira hiúsággal keveredő rezignáció, mint inkább ko-

rom az oka...” Mármost, a gyanú-mechanizmussal megáldott stilszták hogyan is értelmezhetik e mondatot, különös tekintettel a *korom* főnévre? Hisz ennek három jelentése is lehetséges:

„Az első: életem éveinek összege. Ebben még semmi veszély.

A második: »korom«, amelyben ez az összeg összeállt, tehát a megélt évszázad a mai napig. Nem feltételezhető-e, hogy defetista módon vádoló »koromat«? Hogy az általánosítással megkülönböztetéseket nem téve, kétségbe vonom korom minden vívmányát, pozitívumát? Hisz ebben a hipotézisben azt is feltételezem, rejtve állítom — a »korom« előtt a »valószínűleg« az éberséget kijátszani szándékozó hadművelet is lehet! —, hogy a kor nagyszerűségei, vívmányai és pozitívumai lelkileg megnyomorítottak: egyszóval rágalmazok.

Harmadszor és végezetül: a »korom«, úgy is mint szennyező égési termék, olyan szimbólum, ami aztán a második változatnál is terhelőbben leplezi le a káros defetizmusomat: a valóság — csupán »korom«. Ne is részletezzük tovább!”

Volt alkalmunk látni, a *Város és a Sors és jelkép* recenziái ezen alapvető értelmezés-moделlek közül melyikkel éltek a legnagyobb előszeretettel. Amiből itt számunkra az a fontos következtetés adódik, hogy a „regény regénye” műfajnak közvetett — mozgalmi inszinuálás révén érvényesülő — és közvetlen — a sajátoságos „szövegkritikában” hangot kapó élet-faktora, éltető tényezője a Gyanú is mint meghatározott társadalmi feltételek között eluralkodó szocio-pszichológiai fenomén. E fenomén nélkül ugyanis aligha íródhatnának olyan terjedelmes, több évtizedet átfogó „regény regénye”-k!

Az ideológia-politikai tényezők között végül meg kell említeni azt a sajátoságos történelemszemléletet is, amellyel mindkét regény regényében jócskán volt alkalmunk találkozni, s amely különösen a történelmi, illetve a dokumentumregények esetében játszik rendkívül kreatív szerepet szövegtípusunk írodásában. Nemcsak a történő történelemmel, hanem az elmúlttal és a jövővel szemben is sajátoságos szemléletmódról van itt szó; arról a derús — és derűt keltő — forradalmi-evolúciós elvárásról, amely csakis és csupán *kontinuitást* ismer, már-már metafizikailag garantált, százszázalékosan töretlen, egyenes vonalú történelmi *fejlődést*, de nem *diszkontinuitást* is, amiért aztán valótlannak minősít minden olyan irodalmi dokumentumot, amely a valóságnak e *kettős* arculatát éri tetten retusálatlanul. Az egyenes arány már említett törvényszerűsége tehát a történelmi, illetve dokumentumregények regényeinél talán így határozható meg: műfajunknak annál nagyobb esélye van a fölvirágozásra, minél valósághűbb az ábrázolásmódja... A legregényesebb odisszeák pedig nyilván akkor esedékesek, ha az illető regény valóságsszemléletét — a történelemtudomány is hitelesíti!

Ezen legfontosabbnak tűnő társadalmi/ideológiai feltételek mellett nem szabad lebecsülni, természetesen, az irodalmi, irodalompolitikai faktorok

termékeny szerepét sem. Nemcsak a társadalmi és politikai, hanem, mint láttuk, az esztétikai dogmák is szerencsésen hozzájárulhatnak ugyanis egy-egy regénykézirat sikeres elfektetéséhez, azaz: a „regény regénye” alkotói érlelődéséhez és művészi kihordásához. Hisz nem lehet kérdéses ugyan, hogy a *Város* és a *Sors és jelkép* regényének a regénye megíródott volna-e a „szocialista realizmus”, a „haldokló polgári irodalom”, a „típus”, a „pozitív hős”, a „dekadencia”, sőt a „kritikai realizmus” korra jellemző értelmezése és kötelező értékelése nélkül is; nem kétséges azonban az sem hogy az uralkodó esztétikai előítéletek, tévhitek, babonák és dogmák szintén derekasan megállták helyüket a két regény elfektetésében, azaz a két regény regénye megíratásában.

Ezekben az irodalmi, irodalompolitikai konstellációkban aztán külön hely illeti meg az ún. író-társadalmat mint közösségi tényezőt. Mégpedig: mint nemcsak holmi céh-közösségi, de morális értelemben is közösségi tényezőt. Mint az Igazságnak mindhalálig elkötelezett, vele megszállott, s ha kell, azt magánáldozatok árán is védelmező írástudói kollektívumát. Lám, milyen fontos szerepe volt ennek a Kollektívumnak 1949 nyarán, ama kiadói-írószövetségi, széles demokratikus alapzatú közgyűlésen. Az egyhangú eltökélt hallgatás és egyértelmű szolidáris gesztikulálása milyen pótolhatatlan hozzájárulást jelentett a társadalom, a nép, a szocializmus és a Tájékoztató Iroda nevében történő nyilvános megbélyegzés legalizálásához! Így senki rosszakaró nem mondhatta, hogy az eltévelyedett fölött holmi absztrakt, irracionális, embertől elidegenült „hatalom” ítélkezik; ily módon ez igazi, demokratikus néphatalmi ítélkezés volt, amit csak szentesített a záróaktus: maga az író-társadalom is kivetette organizmusából a bacilushordozót! S milyen káros szerepet játszhatott volna ugyanez a Közösség — kellő morális helytállás nélkül —, ha csökönyös liberalizmussal — s annak tudatában, hogy egy komplett írószövetséget, ösztagságával, elnökével, titkárával, pénztárnokával és gépírónőjével egyetemben talán mégsem lehet csak úgy egyszerűen lecsukni — például egy kollektív *nem*-et mond Anonymusnak referátumára! Nem kétséges tehát: a t. Író-társadalmat is fontos hely illeti meg a „regény regénye” irodalomszociológiájában.

Érdekesen színeződik aztán ezeknek a műfajunkra kiható irodalmi tényezőknél az összképe, amennyiben *nemzetiségi* irodalomról van szó. Ez esetben ugyanis minden más, a „regény regénye” élete és virágzása szempontjából igen kedvező körülmény mellett fontos szerepet kap a kisebbségi kisebbségség túl nem haladott tudata, emléke vagy csontokba ivódott reflexe is. *Mi* szaladjunk fejfel a falnak, szegény nemzetiségi írók? *Mi* ugorjunk az irodalompolitikai szabadságjogok követelésének rúdja elé? Azt már nem, szaladjanak és ugorjanak ők, a többségi kollégák, hisz amennyiben netán el is hullanak közülük eközben, mégicsak jóval többen maradnak... Ha pedig esetleg ők meg is teszik az első ilyen lépést, nekünk akkor is tanácsos kivárni egy kicsit; amennyiben viszont túl vak-

merőnek és kockázatosnak tűnik e lépés, apellálni is lehet ám! A majdani esetleges lebukásoknál a mi kezünk így tisztának bizonyul, ha kell, még egy kompromittálódott miniszterelnök-helyettessel szemben is...

A marxista irodalomtörténetírás — a marxista történelemíráshoz hasonlóan — már a kezdetektől fogva nemcsak „olimpuszi nagyságok” hatását és nemzeti klasszikusok irodalmi ténykedését látja az irodalmi változások mögött; fontos szerepet tulajdonít az írótársadalom tömegeirőinek is, amelyek külön-külön nem mutatnak ugyan fel valami kiugró, nagy alkotást vagy opust, de ügyködésük az irodalmi élet harcmezején voltaképpen a történelem tömegeirőéhez hasonlatos: nemcsak a királyok, fejedelmek és zseniális hadvezérek, de a költőfejedelmek és az alkotóként is nagy irodalmi hadvezérek sem *egyedül* csinálják a történelmet. Nos, műfajunk esetében a nagy egyéniségek történelmi-materialista értelmezése és értékelése mellett hatványozott szükségletként jelentkezik az irodalmi lumpenproletariátus történelmi szerepének az eddiginél jóval méltóbb kidomborítása is. A középszernél is középszerebb skriblerek, a tehetségtelenek legalját képező kis senkik, az értelmiségi szajhák és kurafik, a minden kort és minden időket nyilvánosan kiszolgáló nulliszsimuszok műfajtörténeti szerepe ugyanis, úgy látszik, jóval jelentősebb az illető kor vagy korszak legnagyobb, legértékesebb íróinak a szerepénél is. Példa-szövegeinknél maradván: nem a Gaál Gáborok, Illyés Gyulák és Geo Bogzák irattatják a regények sorstörténeteit, hanem az „X. Lajos”-ok, S. J.-k, A. J.-k s egyéb X-ek Y-ok és Anonymusok!

Nem lehet azonban romantizálnunk a csakugyan értékes alkotóegyéniségek műfajunk történetében betöltött szerepét sem. Hisz fájó, de nyilván igaz a föltevés, hogy például ama kiadói-írószövetségi nyilvános megbélyegzésen nem csupa „ikszlajosok” és „esjék” vettek részt, sajtáságos — hallgatolagos — tolsztojánizmussal ellent nem állva a gonosznak...

De nem lehetséges — és nem is szükséges, hisz az ellen maguk tiltakoznának — a műfaj szenvedőalany-főszereplőinek a romantizálása sem. „Nincs író, aki ne építené a maga személyes mítoszát. Maga a szerénység, a nyilvánosság elől való elrejtőzés sem egyéb, mint effajta személyes mítosz alakítása. Hát még az ellenkezője, amikor egy-egy író mániákusan kívánja ráerőszakolni az önmagáról alkotott szép és hősi szobrot — téves-tudatú fikcióját — a kortársi történelemre, egy egész nép, az ő privát, külön népe elkövetkező száz esztendejére” — ironizál Méliusz József impozáns „céh”-ellenes kritícizmussal a *Sors és jelkép* függelékében, s hogy ez a kritika nemcsak a hivatásbéli „másokra” vonatkozik, hanem *önmagát* is vele méri az író, arra mindkét regényének regényében bőséges bizonyítékot találunk. Méliusz ugyanis e dokumentumokban elmegy a maximális őszinteség határáig, csak hogy ne erőszakoljon olvasójára — „hősi szobrot”. Annak ellenére, hogy a regények regényének igaz „fabulája” erre bőséges lehetőséget kínál, szerzőnk nem ábrázol s nem értelmez fehér-fekete sematizmussal: íme a rossz, kicsinyes, dogmatikus stb.

stb. Mások, s én, a mindent megvető, az Igazság Heroldjaként rendületlenül ellenszegülő, de a Korral szemben, lám, eleve vereségre ítéltetett Mártír... E romantikus öneszményítés nem-verbális — tényszerű — elutasításának bizonyosságaként Méliusz József a saját, korral feltételezett, de végső soron mégiscsak önmagán múló szerzői megalkuvásainak egész sorát dokumentálja: 1960-ban például átdolgozza, az igaztalan elvárásoknak megfelelően „realisztikusabbá” teszi a *Város* befejezését, s így kínálja fel közlésre a Korunknak; 1958-ban — a „presziöz szerkesztő” recenziója után — beleírást és átértelmezést ugyan nem, de csonkítást eszközöl a *Sors és jelképen*, csakhogy végre nyomdába kerüljön; az előszó pedig, melyet ehhez a végül mégiscsak, az engedmények ellenére is megíhúult 1958-as kiadáshoz ír, a csonkításnál is nagyobb személyi vereségről tanúskodik: „a könyvvel együtt meg nem jelent előszó, ha akkor napvilágot lát, máig kompromittálna. A kézirat szerint ráálltam egy megalázó voluntarista fikcióra, nevezetesen, hogy nekem a Sors és jelképért tulajdonképpen mentegetőznöm szükséges. Ám bármilyen fifikásan mosakodtam is — mind magamat, mind könyvemet mégiscsak meg akartam menteni —, a nem éppen jellemes magatartásra valló tény akkor is tény maradna, ha elhallgatnám...” — írja szerzőnk, és nem hallgatja el; oldalakon át idézi, a nyilvánosság elé tárja — noha erre 1972-ben senki sem kényszeríti — önmegalázásának egykori, nyilván csak néhány kiadói hivatalnok előtt ismeretes dokumentumát! Az ilyen és efféle kitételekkel: „Író könyve szerkesztőjével egyetért abban, hogy mivel ma jelenik meg a Sors és jelkép, szükséges, hogy ő maga nyúljon kritikaiglag régi munkájához, amelyet korántsem ragad meg, de mégiscsak *ma* viszonyul ahhoz...” Vagy ilyenekkel: „Hogyan ne fogadnám hát el a könyvemet érintő mostani lektori kritikát, amely szerint a Sors és jelkép vallomást tevő írója: polgári értelmiségi volt? Hiszen magam írom könyvemben: polgár vagyok, még ha szemben is állok a polgársággal. (...) Amennyire ez az élet és alkatom, no meg a származás terhei ellenére lehetséges: tudatom ráhangzik a munkásosztály forradalmi szerepére a történelemben. Ez a tudat, jóindulat és önként (!) vállalt fegyelem irányította az átdolgozást rögzítő tollat, illetve tulajdon szerkesztői piros ceruzám beavatkozásait...” És: „... amennyiben ingerlően sokat emlegetjük könyvünkben Zürichet, Angliát s az egyéb nyugati irodalmát, Moszkváról, a szovjet irodalomról a háború idején egyszerűen biztonsági okokból nem írhatunk még kéziratunkban sem. Ami lehet gyávaság is.” Vagy: „... a Sors és jelkép annak ellenére sem kommunista könyv, hogy a szerző a háborúellenes és fasisztaellenes áramlat elkötelezettje volt, és szándéka szerint a nép és munkásosztály, a humánus oldalán áll.” S mindennek betetőzéseként: „... úgylehet nem a fasiszmus és a kommunizmus összeütközése az útirajz központi kérdése, hanem az írói szubjektum viselkedése az adott helyzetben. Alighanem igaza lehet a lektori kifogásnak, amely szerint nem tűnik ki az sem, hogy a magyar nemzeti kisebbségi sors e köz-

ponti történelmi kérdés függvénye, a kommunista pártra pedig csupán távoli, leplezett utalások és célzások hangzanak el. Ugyancsak e bíráló szellemében elég, hogyha arra utalok, hogy a dél-erdélyi utazás leírásának utolsó mondatait egy héttel 1944. augusztus 23-ika előtt vetettem papírra. Hol szerepel a könyvben ennek a rég várt eseménynek az anticipációja? Valóban nem szerepel ilyen anticipáció. S ha nem, jó-e ez a könyv? (...) Ha semmi egyéb, ha csupán ennyi objektíven elismertetik — mármint hogy ez nem nacionalista könyv —, ez az író szemében felér egy rehabilitációval...” Stb. Stb.

Mi ez? — kérdezhetnénk a méliuzsi önheroizálás, önmitizálás kritikai elutasításának tudatában is: a három évvel ezelőtt szabadult ember megrettensége, a hat év s a kétszáznegyven éjszaka *logikus* következménye? Az írói érvényesülésért, illetve a rehabilitálásért vállalt túlzott engedmények özöne? A Lukács György-i példa „fifikás” követelése az „önkritikus” hamuszórással? — Nyilván mindez együtt, s még valami, ami a „regény regénye” irodalomszociológiájához éppúgy s olyan megkerülhetetlenül hozzátartozik, mint a korabeli kirakatpörök áldozatai „vallo-másának” a rejtélyéhez is. A „regény regénye” meghurcolt főszereplői ugyanis éppúgy nem mentesek *ugyanazon* szocio-pszichikai „mélystruktúrák” személyiség-devalváló hatásától, amelyek *tulajdon meghurcolóikat* is jellemezték, mint ahogy a monstre-pörök förtelmes szerepeinek a fölmondói sem voltak mentesek *ugyanazon* társadalom-lélektani „kórtól”, amely e szerepek előzetes kitervelőit és „szövegkönyvíróit” is mélységesen áthatották. Egyik esetben is, a másikban is épp ez a tény a túlbuzgó „önkritika” egyik — ha nem is egyetlen — magyarázata! Regényeink regényének áldozata évek múltán maga is fölismeri ezt, s ennek hála, önsors-kommentárjai egy új, rendkívül fontos, kortörténetileg is releváns dimenziót kapnak. Amikor ugyanis Méliusz József a *Sors és jelkép* függelékének „ötvenes éveket” jellemző soraihoz, „a kétely nélküli, önfeláldozó jóhiszeműség és benső, önként vállalat fegyelem” kritikájához hozzáfűzi, hogy a valóság, a *tényleges* valóság felismerésének és kritikai megfogalmazásának legfőbb szubjektív akadálya „az egyetlen célravezető szépben, jóban és igazban” való „irracionális hit”, amelyre „életünket tettiük fel (...)», »szűkítő» és »beszűkítették» *egyaránt és közösen*”; s amikor ezt az esetleg „fejedelmi többesnek” is tekinthető önkritikát egyes szám első személyben is megismétli, mondván: „Mert hiszen nem hittem-e magam is, irracionálisan is, a szépben, jóban, igazban a meggondolkozhatóan ellentmondásos tapasztalatok ellenére is?”; és végül, amikor egy helyütt megvallja, volt idő, amikor *ő maga is* csakugyan úgy érezte, a dogmatikus manipulációktól összezavartan, hogy könyve „nem szocialista könyv”, mivel nem szól a tömegekhez, túlságosan intellektualisztikus és szubjektíven „irodalmias”, illetve, hogy voltak pillanatok, amikor jórészt *maga is elbítte*, hogy „változtatni és az eredeti könyvtől elidegenedni szükséges, mert szolgálat”, s amikor másutt, ezt a jellegzetes

érzést a *Sors és jelkép* önkezűleg „meggolgozott”, 1958-as változatának korrigálására emlékezve így részletezi: „A levonatokat korrigálva minden mondat valóban katasztrófálisnak tűnt, a jelzők csupa fenyegető, gyilkos kés, beretva, tör, tű. Minden alany és állítmány szörnyként meredt rám, az utolsó pillanatig hideglelősen fúrtam-faragtam, csiszoltam. A mondatok értelme összefolyt, szétfolyt, felbomlott. Már nem értettem meg, hogyan adhatta ki Gaál Gábor ezt a könyvet, hiszen lektorálta, hova lett kritikai érzéke, amit oly szigorúan alkalmazott mindig a Korunk-idejebeli írásaimra” — amikor Méliusz József ezt az összefüggő gondolatsort fixálja, akkor nemcsak önnön deromanizálásának és demitizálásának rokonszenves készségéről tesz tanúságot. Fontos és jellegzetes kortörténeti adatot is rögzít, s megkerülhetetlen adalékot szolgáltat műfajunk irodalomszociológiájához is: ebben az *egyetlen* vonatkozásban legalábbis, a regény regénye „fenti” és „lenti” szereplői, manipulálói és manipuláltjai, áldozatszedői és áldozatai kétségtelenül megegyeztek, egyazon kornak a gyermekei, egyazon korszellemnek a megtestesítői voltak. S az irracionális Hit mindkét fél esetében már-már tárgyatalanná tette az erkölcsiség kérdését. Hisz *egyazon* „egyetlen célravezető szépben, jóban és igazban” való lelkes, vakbuzgóan lelkes elmerülés, *egyazon* csakugyan emberséges — csakhogy időközben eltorzult — emberi Ügy feltétlen szolgálatkészsége képesítette őket a mocskolódásra és a nem létező mocskok „bevalására”, a megalázásra és a nem is mindig pusztán kierőszakolt megalázkodásra, a gonoszság érvényesítésére és a vele való, sokszor önkéntes megalkuvásra! Van-e tehát akkor, egyáltalán, valami megbízható mértéke a felelősségnek?

Kérdésünkkel virtuális irodalomszociológiánk utolsó lényegesnek tűnő műfajkérdéséhez érkeztünk: ha a jóakarásban és rosszat tevésben, a nemes cél szolgálatában és a hozzá méltatlan eszközök alkalmazásában a „regény regénye” íratatói és szenvedőalanyai a *fenti vonatkozásban* rokonok, beszélhetünk-e akkor a műfajt létrehozó, éltető és fölvirágoztató tényekről szólva valami lényegesebb *individuális* hatóerőről is, vagy csupán egy általános, kivételt is alig tűrő *korszellemről*? Más szóval: a „regény regénye” műfajának gondos ápolgatásáért korunkon kívül illet-e lényegi dicséret és hála *személyeket* is, vagy csupán azt a személytelen absztraktumot illeti ez meg, amit „kor”-nak nevezünk? — Regényeink regényének szörnyű „fabulájából” kihámozhatjuk az adekvátnak látszó feleletet. Igen, korszellem, történelmi idők általi determináltság, az emberi egyed, a szuverén erkölcsi személyiség kíméletlen bezúzása a nagy általános felelőtlenségbe stb. stb., ez mind áll a két regény regényének időtartamára vonatkozóan is, csakhogy közelebről nézve a dolgot, ezekről az irodalomtörténeti „időkről” is kiderül, hogy ezeket is, akárcsak az „időket” általában — emberek csinálják. Determinált emberek, de emberek, s nem öntudatlan és szó szerint is erkölcs-telen, erkölcs nélküli mechanizmusok, afféle „társadalmi masinák”. Vagy legalábbis nem *csak*

azok és nem *csak* ilyenek. Hisz nem egy és ugyanazon „időket” élt-e például, eddigi példatárunkra korlátozódva, Geo Bogza és Miron Constantinescu egyrészt, s az általuk kieszközölt miniszterelnökségi rendelkezést gyáván kijátszó és ellazsáló emberek másrészt? A Várost a hatvanas évek végén is rendületlenül elfektető kiadófunkcionáriusok az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadóban egyfelől, s az Ifjúsági Kiadó ugyanezen regényt ugyanezen időben megjelentető lelkes szerkesztői és önkéntes lektorai másfelől? S a *Sors és jelkép* második, rehabilitáló kiadását a Város megjelenése után is tovább halogató szerkesztők nem ugyanazon „időket” élték-e, mint Domokos Gézáék a szomszédos szerkesztőségben? S ugyanígy, a műfajunk sorsába sorsdöntően belejátszó mozgalomtörténet vonatkozásában is: vajon a Méliusz-lakásban és a házigazda közvetítésével aféle honi *front populaire* — csúcstalálkozót szervező emberek, Călugăru, Bányai László, Sălaján, Valeriu Novacu és mások nem *ugyanazon* mozgalom kötelékében éltek, dolgoztak és nevelődtek-e, mint a hónapokkal későbbi mozgalmi inszINUÁTOR, a Gestapóval és az Intelligence Service-szel való méliuszi „együttműködés” koholmányának tréfás kiagyaloja? — Nem, példánk is a régi igazságot tanúsítják: sem a politikában, sem az irodalompolitikában nincsenek olyan éjfékete „rossz idők”, amelyekben a „jó emberek” is, úgymond, „evele” satanizmusra volnának kárhoztatva. Embere válogatja! S ha igaz az, hogy a „rossz idők” megsokszorozzák, láncrendszerben termelik a „rossz embereket”, hatványozottan igaz az is, hogy a „jó idők” sem holmi metafizikai Faktorok, holmi Jó Angyalok, hanem a hatalmi egyensúlyozásban feltörő jó, illetve másoknál jobb evilági, köztünk élő és küszködő — emberek csinálják. Más szóval: műfajunk ragyogó irodalomtörténeti múltját nem holmi absztrakt „az időknek”, „a kornak”, „a mozgalomtörténetnek” és „az irodalompolitikának” kell köszönnünk, hanem ugyanezen, csakugyan létező és ható általános tényezőknél és az ezeket megtestesítő, érvényre juttató s kisebb vagy nagyobb mértékben kiszolgáló *konkrét* embereknek. Egyén és kor, egyes és általános, ember és történelem azon szétválaszthatatlan dialektikájának, amelynek előbbi szerves ellentétpárjait csupán a mindenkori kényelmesekek, az erkölcsi tunyák és nullisszizmusok, a „mit lehet itt tenni” komfortábilis „életfilozófiájának” mindenkori vallói szeretnék abszolút mértékben, a teljes emberi felelőtlenségig minorizálni.

S voltaképpen ugyanez mondható az „egyetlen célravezető szépben, jobban és igazban” való, kivétel nélküli általánosnak látszó fanatikus elmerülésről is. Hisz persze hogy általános volt ez a jelenség is, de ezen általánosságon belül mennyi a konkrét-emberi, lényeges, politikailag és erkölcsileg egyaránt disztingválható és értékelhető eltérés! Mint Méliusz József írja a *Sorok és jelkép* függelékében igen találó szellemességgel, tömör iróniával: „Mert az opportunizmustól, karrierizmustól és félelemtől eltekintve, voltak persze árnyalatok: más azt vallani, hogy a Korán jó és más azt állítani, hogy ami nincs a Koránban, az rossz, tehát üldö-

zendő.” S mert így van, ezért kívánkozik oda valamennyi, maximális őszinteségre törvő „regény regényébe” a méliuszi tiszta beszéd: „Ne há-
rítsunk hát minden felelősséget a külső világra, a körülményekre. Nem
voltunk szüzek, hófehérek. (...) mert szülhet-e valaha is nemzedékeket
az emberi nem, amelyek a lét és a gondolat, a relációk és a determi-
náltság kínzó ellentmondásain kívül élhetnek, e földön is a mennyeknek
országában?” — Természetes, hogy nem szülhet, ezt tanúsítják e két
regény regényében fölsejlvő nemzedék-szerepek is, ám egyidejűleg másról
is tanúskodnak. Arról, hogy e „nem-szúzi”, „nem-hófehér” egyéni és
nemzedéki moralitásokon belül is megannyi árnyalat és igen lényeges
egyedi eltérés lehetséges. A *mérték* tehát, a viszonylagos emberi tisztesség
szerencséjére és a mindenkori amoralitás szerencsétlenségére, ez esetben is
adva van.

*

Végigjártuk szövegeink cselekmény-labirintusait, megkíséreltük egybe-
fűzni és együtt-láttatni azt, ami a két Méliusz-regény négyéves időközben
íródott függelékeiben filológiailag elkülönült, új rendet próbáltunk be-
vinni a történesekbe (már csak az egységben-szemléltetés miatt is), ke-
restük, s olykor példa-szövegeinknél is kifejezettebben kiéleztük a látszó-
lag pusztán-irodalmi események mögött rejlő „rendezőelveket”, beszél-
tünk korról, történelemről, irodalmi életről és irodalompolitikáról, alko-
tói és íróársadalmi erkölcsiségről, műfajunk sajtósági „irodalomszocioló-
giájáról” s egyéb magántanulmányokról, s ha most végezetül a kérdéssel
szembesülünk: milyen végső, alapvető rezonját látjuk ennek az újra be-
járt és némi saját akcentusokkal újraértelmezett írói odisszeának, akkor
mi sem adhatunk lényegileg más feleletet, mint adott maga a szerző.
„Ha itt, függelékben, talán szokatlan módon, megmaradt dokumentumok
tükrében megírom a *Város a ködben* kéziratának regényes történetét, nem
azért teszem, mert így vagy amúgy értékelem harminc év előtti munká-
mat (...) Az értékelés pedig az olvasó dolga; ezt a könyvet elfogadja
vagy elutasítja. Nem befolyásolhatja őt a szerző semmilyen érvelése. Más-
ról van szó. A kézirat története, legalábbis szerintem, kegyetlenül tanul-
ságos és nemcsak »regényes«. Tanulságos egy viszonyulás történeteként
az írói vízió és az irodalmi erkölcs, a politikai kényszerhelyzetek és az
irodalmi, irodalmon kívüli közszellem között az idő változásaiban” —
írta Méliusz József az első regény regénye útrabocsátásaként, s miután
nem áttalott — 1969-ben — attól a „pragmatikus” inteletmtől sem, hogy
a *Város* története figyelmeztetés arra vonatkozóan is, mekkora a felelős-
ség a mai harmincesztendősök irodalmi munkáival, a sokszor emberi sor-
tot fedő kézirat-sorsokkal szemben, műfajunk rezonját e tömör megha-
tározásba foglalta: „ami itt kövörkezik: *memento — memento mori!* —
testvéri kéziratok pusztulására.” Példáiból megtudjuk aztán, hogy Szilá-

gyi Andrásnak eposza, Kovács Katona Jenőnek szilágysági szociográfiája, Csehi Gyulának Diderot-regénye semmisült meg a szó *teljes* értelmében . . .

Emlékezni — és emlékeztetni — tehát a pusztulásra. A veszendőre, az okatlanul, értelmetlenül, emberi rezon nélkül elveszőre és elveszhetőre. Persze, nemcsak az irodalmira, sőt; mindenekeelőtt és elsősorban az *emberi* veszendőségekre. Nemcsak a mások és más idők, a múlt és a rég-múlt iránti, minimális emberi szolidaritás fölmutatásáért, hanem — önmagunkért is. Hisz ahogy Méliusz írja, immár a második regénye regényében s a „memento mori” vonatkozó értelmét kitágítva: „A változókra és állandókra visszapillantani szüntelenül szükséges. Különben honnan tudnánk meg, mik vagyunk és mire jutottunk? Mit tudnánk önmagunkról, ha nem vennők számba, hogy honnan jöttünk? Sem a jó, sem a rossz, de a változtató küzdelem sem szűnik meg attól, ha elfordítjuk tekintetünket a lét folyamától.”

Íme, a „regény regénye” írásának, s ezzel az „emberi, nagyon is emberi” műfajjal való kritikusi foglalkozásnak minden szakmaiságot és szakszerűséget meghaladó rezonja. Emberi értelme. Hisz csakugyan: honnan tudnánk, mik vagyunk és mire jutottunk, honnan jöttünk és merre tartunk, ha szüntelenül nem élnénk az emlékezés és emlékeztetés alapvetően emberi kötelességével is?

(1976. május—június)

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

VISSZFÉNYEK JÁTÉKA

Tolnai Ottó: *Verseik*, Symposion Könyvek 45, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1975

Verseinek zömét állandó szellemi nyugtalanság, makacs kitartás, fölény jellemezte jó egy évtizeden át, s az ironikus vagy fájdalmas felhangok ellenére is: gyönyörködés és megnyugvás a születő műben. Költészetének tanúságaként időről időre félelmek és válságérzetek kerítették ugyan hatalmukba, de sohasem oly mértékben, hogy alkotó munkáját komolyabban veszélybe sodorták volna. Előbb „bele akart fulladni” minden versbe, majd néhány évvel később, miután utolsó „fegyverét” is elvesztette, az „akasztva még élélhettem volna” háborzongató paradoxonát fogalmazta meg, szerencsére azonban egyetlen versbe sem fulladt bele, hacsak a félresikerültekbe nem, s utolsó fegyverét sem vesztette el valójában soha, hiszen egzisztenciális mélypontjait ismételten művekkel tudta ellensúlyozni. Költészete és életérzése között tehát egy sajátos inkongruencia volt megfigyelhető. Bármilyen messzire sodródott vagy merészkedett is pokoljárása során, a megnevezett, leírt élmények nem szabtak sorsszerű irányt útjának, nem fordultak ellene, nem kezdték a fejét követelni. Minden alászállását új és rendszerint nem várt kitörési kísérletek követték, ám e jelenség alapján tévedés lenne arra következtetnünk, hogy költői világában a szerepjátszás tünetei jutottak túlsúlyra. Valahány maradandó képsora, emlékezetes metaforája tényleges élményekben gyökerezik, ezek azonban formába kényszerítve, elvesztették hatalmukat a költő felett, válságnöveltető retroaktív erejük megcsappant, egyszerűen visszaszorultak az emlékezet mélyére, legszebb bizonyosságaként annak, hogy Tolnai Ottó hazamos időn át szinte maradéktalanul költészete jövőjében tudott élni, még akkor is, midőn a megtorpanás, a falakba ütközés pillanatait kellett kibeszélnie. Éppen ezért nem véletlen, hogy minél bonyolultabb helyzetek elé állította őt a lét, annál lázasabban kutatta az összetett, esszenciális lírai képleteket, melyeknek révén továbbra is önnön jövőjében próbált „maradni”. E törekvése már az *Agyonvert csipke* néhány, később pedig a *Legyek karfiol* több versében oda vezetett, hogy a nemegyszer egész ver-

seket magukba sűrítő szóképeket igen nehéz megközelíteni, felbontani, racionalizálni, különösen, ha rendszerük nem mutat túl a költő egyéni élményeinek körén. A torlódó gazdaságban sokszor megfoghatatlanul lapang a lényeg.

Ilyen előzmények után következett be Tolnainál az első nagyobb törés, az első olyan huzamosabb válság, amelyen már nem tudta magát „egyszerűen” túltenni, amely megtorpanásra készítette, s ezzel párhuzamosan átmenetileg lezárta előtte a jövő útjait. A jelen pillanatok foglya lett, minek következtében természetyszerűleg lépett fel nála a rekapituláció igénye, miként a *Versek* alcíme is jelzi. Visszapillantani a pályára, eltöprengni annak egy-egy szakaszáról, levonni néhány tanulságot, mert hiszen „elmúlt az élet”, ez a gondolat lehetett a kötet nagyrészt azonos ihletésű, egymásba kapcsolódó verseinek életre hívója, nemkülönben pedig annak a vágya, hogy az emlékeket felszínre hozó lélek minél meggyőzőbben definiálja adott helyzetét. A lefékeződés, a múltba fordulás azonban változásokat idézett elő Tolnai Ottó versbeszédében is. Az emlékezés szükségképpen folyamatos, epikus felidézést kíván meg, hiszen a sejtető, nagy asszociációs távolságokat egybefogó képi gondolatközlés helyett az egykori helyzetek minél teljesebb rekonstruálása a célja. Logikus tehát, hogy ahol a versíró kedv vagy kényszer tartósan az emlékeknél állapodik meg, ott a költő messze eltávolodik a nyelv maradandó megszervezésének lehetőségeitől, s műve az egysíkú élménybeszámoló szintjére süllyed, mint pl. a kötet 51. verse is. Hiába járja be ez a vallomásos, kissé érzelmes számotadás Tolnai addigi életének és művészetének fontos állomásait, a prózaián laza mondatszerkezetek nem versként életik meg velünk a benne végigfutó nosztalgákat, hanem egy lehetséges önéletírás vázlataként. S különös módon ez a nyelvi fellazulás, elernyedés tetten érhető a kötet több olyan darabjában is, amely nem kanyarodik át a múltak térségébe.

Jóval nagyobb érzelmi és gondolati hullámzást vált ki a verseknek az a vonulata, amelyben a közelebbi vagy távolabbi emlékek a jelentől feltelezetten bukkannak föl. Ezekben nem a voltak értékességének felmutatása céljából szegődik a költő az eltűnt idő nyomába, hanem hogy a versírás pillanataiban érzett félelmeiről, kiürültségéről informáljon, hogy hiányérzetének, világa körülzártságának méreteire rámutasson (8., 9., 11. stb.). Az emlékek itt éppen csak megborzolják a szövegek felszínét, elindítják a gondolatot, amely azonban váratlanul hurkot ránt, és másfelé, egy merőben más időbe tereli a képzeletet. A múlt emlékképeivel szemben a versbeli jelen képei sohasem konkretizálódnak, nem ömlik el rajtuk a megnevezés világossága, hanem minden egyes esetben megrekednek a félig kibontottság vagy a távoli célzások ködében. S éppen ez a mozzanat képezi nemcsak az ilyen típusú verseknek, de az egész kötetnek is a sarkpontját. Ha a költő kellő energiát tudott volna föllelni magában ahhoz, hogy az említett pillanatokat a tőle megszokott nyelvi apparátussal megnevezze, egészen biztosan nem hátrált volna vissza a múltba. A rekapitu-

láció ilyenformán már eleve kapitulációt is jelentett számára, annál inkább, mert teljes mértékben tudatában volt, hogy „visszaújtán” jószerével csak felidézhet, rekonstruálhat, de nemigen léphet tovább a formateremtés terén. Ebben rejlik a magyarázata annak, hogy a kötetben jóval nagyobb hévvel és öniróniával kérdez rá önnön verselésére is, a munkája törvényszerűségeit jelző ismétlődésekre, mint korábban, s fintort vág a keserű boldogsághoz, amit e törvényszerűségek (itt valójában részint kényszerűségek!) számára jelentenek. Másfelől azonban helyzetében — amelyet talán a „kitömött varjú hónom alatt / számban pörkölt disznó-farokíz / mit mondjak még / mielőtt lemos a víz” sorok érzékeltetnek a legplasztikusabban — minden régebben meghódított formaelem, versszerkezet újjáélesztése vagy inkább csak föllemegetése a félre nem állás, a tudatos mindent vállalás gesztusa is egyúttal. Áthidalhatatlan ellentmondások, egymást lerontó erők munkálnak tehát a *Versek* mélyén, amelyek távol tartják önnön lehetőségeitől a költőt, ugyanakkor pedig erőteljesen jelzik, hogy egy korszak most már végképp lezárult munkásságában. De csak egy korszak, hiszen, mondtuk már, Tolnai Ottó sokáig költészete jövőjében tudott élni, s nyilván újra átlendül majd oda, még ha a *Versek* intermezzójának tartós, nehezen fakuló nyomai lesznek is.

UTASI Csaba

ALAPOZÁS

Pató Imre: *A Híd repertórium*a (1934—1941). Hungarológiai Intézet, Forum Könyvkiadó, Híd, Újvidék, 1976

A huszadik századi magyar irodalom történetének kutatása számos nehézségbe ütközik. E nehézségek felsorolása jelentős teret foglalna el, ezért ez alkalommal elég, ha arra célzok, hogy a magyar irodalom földrajzi egysége 1918 után felbomlott s irodalmunk öt ország társadalmi, politikai és kulturális keretei között él és alakul, hogy ebből a megosztottságból jelentős bibliográfiai problémák is adódnak. Erről kellene néhány szót ejteni.

A magyar irodalomtörténet (újabb keletű szakszóval: irodalomtudomány) és filológia 1876-tól kezdve folyamatosan megjelentette kurrens szakbibliográfiáját. E bibliográfiai gyűjtő és rendszerező munka szerkezetében többször is változott, a módosulást kiváltották a már jelzett történelmi események és nem utolsósorban a szakmai fejlődés. A tartalmi és formai szempontok gyakran váltogatták egymást, s megnehezítették ezzel az irodalomtörténeti/irodalomtudományi kutatást. Az egységes kurrens szakbibliográfia létrehozására napjainkban történt kísérlet. A budapesti

Országos Széchényi Könyvtár kiadásában megjelent *A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája*. E próbafüzet több mint kétezer adattával egy adott időszakon belül (1975. október—november) majdnem teljesen tükrözi a magyar irodalmat és irodalomtudományt, beleértve a geográfiai megosztottságot is. Várható, hogy ez a publikáció rendszeressé válik, s ezzel számos égető kérdés megnyugtató megoldást talál.

A kurrens bibliográfia mellé az összegező retrospektív szakk bibliográfia sokáig nem társult, elmaradt. A hetvenes évek elején jelent meg *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* két kötete, amelyeket a tervek szerint további hét kötet fog követni. Ez a munka a bibliográfiai szintézisre vállalkozott. Ide kapcsolódnak a *Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei*, amelyek egy alakulóban levő bibliográfiai rendszerbe illeszkednek szervesen, feldolgozzák sorozataikban a magyar irodalmi folyóiratokat (minden számban vehető országot figyelembe véve), a magyar irodalom történetét, az első kiadások problematikáját, és évről évre közlik egy-egy jelentősebb irodalmi folyóirat repertóriumát. A retrospektív rendszer részét képezik még a különböző személyi (írói) könyvészetek, eddig *Móricz-*, *Ady-* és *József Attila-*bibliográfia jelent meg önálló kiadvány formájában. Amint a fentiekből látszik ezek az összegező, felmérő bibliográfiai munkák csak parciálisan érintik a kisebbségi magyar irodalmak múltját és a nemzetiségi magyar irodalmak jelenét.

A jugoszláviai kisebbségi magyar irodalom bibliográfiai feldolgozását Szenteleky Kornél kezdeményezte A Mi Irodalmunk hasábjain, s gyakorlatilag Szirmai Károly valósította meg a *Kalangya Könyvészetünk* c. rovatában. E rovatban minden Jugoszláviában megjelent magyar nyelvű könyvet és folyóiratot igyekeztek feldolgozni, de figyelembe vették az itt élő magyar írók és szerzők 1918 előtt kiadott, más nyelven és más országokban megjelent publikációit is. A második világháború után, a hatvanas évek elején a jugoszláviai magyar irodalom bibliográfiai kérdéseivel B. Szabó György foglalkozott. Megállapította, hogy „a jugoszláviai magyar irodalom teljes bibliográfiájára szükségünk van, és annak elkészítése alapvető fontosságú feladat irodalomtudományunknak”. B. Szabó György tanulmányában a retrospektív és a kurrens bibliográfia szükségességét hangsúlyozta, de arról is szót ejtett, hogy nincs olyan intézményünk, amely ezt a munkát teljességgel vállalhatná és végezhetné. A Hungarológiai Intézet megalapításával részben ez a kérdés is rendeződött. Irodalmi, kulturális és humántudományi életünket kurrens bibliográfiai publikáció követi, s a retrospektív összegezés első kézikönyvei is előtűnik állnak. Csáky Sörös Piroška az 1945 utáni jugoszláviai magyar könyvkiadói tevékenységet mérte fel (*A jugoszláviai magyar könyv, 1945—1970*), Pató Imre pedig irodalomtörténetünk egyik jelentős folyóiratát, a *Hidat* dolgozta fel.

Nem véletlen, hogy jugoszláviai magyar folyóiratok repertoriális feldolgozását a *Híd* nyitja meg. A *Híd* a két háború között az ifjúsági mozgalmak folyóirataként indult, 1936-ban megkezdődött balratolódása, és 1938-ban már Jugoszlávia Kommunista Pártja magyar nyelvű orgánuma, amelynek célkitűzéseit Pap Pál fogalmazza meg (*Az ár ellen*). Az igaz, hogy a *Híd* elsősorban mozgalmi lap volt, hogy az osztályharc kérdésével foglalkozott, s ennek nemegyszer nemzeti és nemzetiségi vetületeivel, hogy a népfront politikáját képviselte következetesen: a háború és a béke kérdésében foglalt állást, s harcolt a fasiszmus minden megnyilvánulása ellen. Az is igaz, hogy a *Híd*ban a szépirodalom csak másod-, sőt harmadrangú szerepet játszott. A *Híd* szépirodalmi anyaga a másodközlésekben jelentős. A két háború közötti *Híd* szellemi produkciója mind politikai-társadalmi, mind irodalmi és kulturális téren a második világháború után döntő módon befolyásolta életünket; ezért a régi *Híd* tanulmányozása nemcsak a múlt kutatását, hanem a jelen adott kérdéseinek a jobb és teljesebb megválaszolását is jelenti.

Pató Imre a *Híd* repertóriumához nagyon helyesen odacsatolta a Világkép repertoriális feldolgozását és a *Híd* Könyvtár adatait is. A *Híd*-mozgalomnak így teljesebb képe áll előttünk, igaz, hogy ezt a körülményt a munka címe és szerkezete sem tükrözi elég világosan. A *Hídnak* a két háború között hét évfolyama jelent meg (1934—1940 között), a nyolcadik évfolyam formailag a *Világkép* második évfolyamával teljesedik ki. A *Világkép* Képes népújság alcímmel indult 1940-ben Láták István szerkesztésében, s a *Híd* betiltását követően veszi fel a Társadalmi, irodalmi és kritikai szemle alcímet, s itt kapcsolódik tartalmilag a betiltott *Híd*-hoz, hasábjain a *Híd* munkatársainak munkáit, sőt be nem fejezett cikkeiket folytatja. Kár, hogy Pató Imre a *Világkép*nek csak a második évfolyamát (három számot) dolgozta fel, s az első évfolyam anyagát (tizenegy szám) nem tárta fel. Sajtótörténetileg ugyanis két kiadványról van szó, s a határokat — bár azok formai megfontolásokon alapulnak — nem kellett volna így elmosni. Nem igazolt, hogy a *Világkép* jelzett anyaga a *Híd* anyagának folyamatos számozását viselje. Így talán nem is várható a *Világkép* repertoriális anyagának teljes feldolgozása. Az összefoglalás mellett szól az a körülmény is, hogy a *Világkép* indulásától kezdve a *Híd* társalapja, eszmei kiegészítője volt.

A bibliográfiai munkák haszna abban jelölhető ki, hogy megjelenésük után az adott tárgykörből megélnkülnek a kutatások. A *Híd*-repertórium esetében is ez várható, s nemcsak az irodalom, hanem a társadalomtudományok területén is. A bibliográfiai feldolgozás sok olyan eddig homályba vesző részletre, problémára irányítja a kutatást, amely eddig elkerülte a kutatók figyelmét. A bibliográfia alapos elemzése sok termékeny ötlettel, meglátással gazdagíthat bennünket, de arra is feleletet adhat, hogy milyen témákat, jelenségeket és mozzanatokot dolgoztak fel részletesebben az eddigi kutatások, mi az, amit kevésbé kell kutatni.

A *Hid*-repertórium jó műszere annak az elvégzendő felmérésnek is, amely azt vizsgálja majd meg, hogy a *Hidról* eddig kialakított kép és értékelés mennyiben pontos; a bibliográfia megkérdőjelezi a megcsontosodott véleményeket és ítéleteket, elősegíti a friss meglátásokat, az eddigi szakirodalommal való kritikai szembeállítását.

A *Hid* repertóriumra olyan kérdésekre is választ ad, hogy milyen volt a *Hid*-mozgalom történelmi és irodalmi hagyományszemlélete. Milyen történelmi eseményekhez fűzte jelenje égető kérdéseit, a magyar irodalom évszázadaihoz hogyan viszonyult? Érdemes megjegyezni, hogy a kuruckor költészete volt a legtávolabbi múlt, ahol a *Hidasok* termékenyítő hagyományt kerestek és találtak. A magyar irodalom klasszikusai közül leggyakrabban Petőfivel, Adyval és — szinte egyedülállóan az egyetemes magyar irodalmon belül — József Attilával foglalkoztak. József Attila korai kultusza azért meglepő, mert a költőnek eddigi tudásunk szerint nem voltak jugoszláviai kapcsolatai, s a kultuszba itt az életművön kívüli más elemek nem játszottak bele.

A feldolgozás olyan kérdések felvetését is sugallja, hogy milyen volt a *Hid*-mozgalom kapcsolata a romániai, a csehszlovákiai és a magyarországi irodalom képviselőivel és csoportosulásaival. Kérdés, hogyan tükrözte a *Hid* a harmincas évek magyar irodalmát. A bibliográfia adatai erre is segítenek választ adni.

Beszédeselek azok az adatok is, amelyek a jugoszláv népek irodalmáról tanúskodnak. Bár ezen a téren történt kutatás, az alaposabb vizsgálódásra azonban most már van kellő segédlet.

A *Hid*-mozgalom világirodalmi érdeklődése szintén feldolgozásra váró téma.

A felsorolást még lehetne folytatni, a repertórium szakrendje az egyes területeket és témákat szinte kínálja. A hazai és a nemzetközi munkásmozgalom kérdéseinek feldolgozása a történészekre vár. A *Hid* hasábjain ezek a problémák jelentős helyet foglaltak el.

*

A repertórium tartalmi vonatkozásai után néhány szót kell szólni a formai megoldásokról, a szerkezeti felépítésről, néhány apróbb hibáról és hiányosságról. Ezek a megjegyzések a munka egészét nem érintik, csak részletkérdésekről van szó.

A *Hid* repertóriumra több nagy fejezetből áll. A Bevezető a lappal és a feldolgozó munkával kapcsolatos legfontosabb ismereteket közli. Tömör és információkban gazdag áttekintés. Hiányolnám a repertórium használatát leíró utasítást, mert a bibliográfiai munkában kevesébb jártas — de még a szakmabeli is! — használó nehezen tájékozódik a repertórium egyes fejezeteiben és az ezek közötti összefüggésekben. A bevezető végén a szerző közli a *Hidról* szóló fontosabb irodalmat. A lista nagyon tetszőleges,

talán a „teljes” irodalmat kellett volna idecsatolni. Néhány fontos adat nagyon hiányzik, Szirmai Károly írása a *Kalangyából*, Bori Imre irodalomtörténetének fejezete, valamint Kolozsi Tibor és Lévay Endre könyveinek adatai. S mivel a könyv csak 1976-ban került ki a nyomdából, a negyvenedik évforduló kapcsán íródott tanulmányokat is meg lehetett volna említeni. A bibliográfiák feladata, hogy minél több információt szolgáltassanak. Ez az elv itt csorbát szenvedett.

A *Híd*-repertórium további két fejezete a *Híd* könyvészeti adatait és a bibliográfiai egységek időrendi felsorolását adja. Az időrendi felsorolás pontos, minden részletre, minden apró közleményre, sőt szerkesztői üzenetekre is kitérő munka. A feldolgozásról a *Világképpel* kapcsolatban már ejtettem néhány szót. A könyv további fejezetei az időrendi feldolgozás adatait a szakrend kívánalmai szerint rendszerezik. Ezzel a munka többféle szempontból is megközelíthető, a bibliográfiai keresést könnyíti. A szakrendbe sorolás finomabb és alaposabb elemzést kívánna, itt csak annyit jelezhetek, hogy nagyobb hibával, a közlemények helytelen besorolásával nem találkoztam. Ezek felsorolása és kiértékelése filológiaiabb bírálatot követelne. A Híd Könyvtár kiadványaival külön fejezet foglalkozik. Érdemes megjegyezni, hogy két háború közötti magyar nyelvű könyvkiadásunknak ez az első bibliográfiai jellegű jelzése. A kötet bibliográfiai anyaga az ismeretlen szerzőjű és jelöletlen írásokkal zárul. A további eredményes kutatás ezen a területen a mai ismereteink szerint kétséges. A repertórium a *Híd* hazai munkatársainak életrajzi adatait is közli. A feldolgozás a rendelkezésre álló adatok természetéből fakadóan nagyon egyenetlen. A szerző a tényeken kívül néha felesleges minősítésekbe is bocsátkozik. Az apróbb hibákat a nevek következetlen írásmódja és a sajtóhibák teszik. Kár, hogy a hosszú nyomdai megmunkálás ezen a téren ennyit mulasztott.

Hisszük, hogy Pató Imre munkája irodalmi és kulturális életünket nagyban gazdagítja, a múltat segíti a jelenbe épülni. Reméljük, hogy kézikönyvünket újabbak is követik!

PASTYIK László

IKAROSZ, A CLOWN

Borislav Pekić: *Uspenje i sunovrat Ikara Gubelkijana*, Slovo Ljubve kiadás, Beograd, 1975

Ikar Gubelkijan, a műkorcsolyázás Európa-bajnoka 1945-ben, a felszabadulás első esztendejében egy kórházban tollba mondja visszaemlékezését életének leggyászosabb szakaszára. S ez a szakasz úgy kezdődik, hogy Ikar Gubelkijan a II. világháború idején, a német megszállás kellős közepén, a jégpályán Armin Saxendorf német vezérőrnagy színe előtt, negy-

venezer hazafi szeme láttára az *Ikarosz repülése* című műsorral meg akarja idézni a lázadás, a tiltakozás szellemét. Az Ikarosz-legendát akarja újraértelmezni, aktualizálni. A legenda tulajdonképpen csak azt bizonyította, hogy örültség bármiféle hatalommal szembeszállni: ha valaki ezt megkísérli, annyit jelent, mintha öngyilkosságot kísérelt volna meg. Tudjuk, hogy Ikarosz apja, Daidalosz, hogy megszökjön Krétáról, viasszal összefogott evezőstollakból szárnyakat készített magának és fiának, Ikarosznak. De hiába figyelmeztette a fiát, hogy legyen óvatos, ne repüljön túl magasan, nehogy a Nap megolvassa a viaszt, Ikarosz megszegte az apai parancsot, és a Nap felé kezdett repülni. A Nap melege megolvasztotta a viaszt, és Ikarosz a tengerbe zuhant. Ezt a mítoszt utasította volna el Ikar Gubelkijan műkorcsolyázó-száma, amely azt példázta volna, hogy igenis, a Napot meg lehetne hódítani.

Borislav Pekić elbeszélése ennek a mítosznak az átértelmezéséből következő tragikus ars poetica. A novella szerkezetében esszéisztikus elemek dominálnak; a legfontosabb részleteit Ikar Gubelkijan meditációi képezik, s ezek a meditációk a művészet, a hatalom, a tömeg, az egyén erkölcsi viszonyát világítják meg.

Gubelkijan száma ugyanis *politikai jelentésű*, a stadionban létrejövő feszült csend azt jelzi, hogy könnyen incidensre is sor kerülhet. Vagy legalábbis ezt érzi a művész, aki a jégpályán, a *művészet eszközeivel* próbál beleszólni a világ dolgaiba. Bukása akkor kezdődik, amikor a Nap felé való szökkenés figurájának kirajzolásakor leül. A stadionban nevetnek és tapsolnak. Újra kezdi a jelenetet, és újra elcsúszik a jégen. A mítoszt nem sikerül átértelmeznie, mint ember másképpen gondolkodik, eszközei azonban az adott pillanatban csődöt mondanak. A stadionban mindenki azt hiszi, hogy e két bukás szándékos, előre eltervelt, és — ez az első meglepetés — frenetikus tapssal köszöntik. A lázadás vereségének művészi leírása elragadtatást szül. A negyvenezer rab — Gubelkijan szempontjából azokról van szó — köszönti a vereséget szenvedettet. S köszönti őt Armin Saxendorf vezérőrnagy is, akinek éppen ez a végkifejlet felel meg. Szerinte a mítosz Ikarosza visszaélt a szabadsággal; csak gyöngé szárnyakkal volt felszerelve, és a halandó öntelten akart szembeszállni az istenekkel. Ezért lett a halak tápláléka: minden más befejezés hazug lett volna. „... nyújtson még ilyen ellenállhatatlan bukásokat, és ezek az Ön tökéletes kivitelezésében megszerzik Önnek a jövőt.” A német vezérőrnagy még egy dologra figyelmezteti: *a mítosz ma csak Ikaroszt, a céljatevésztett embert ismeri el, Daidaloszt, a tökéletes mesterembert, aki tisztában volt a lehetőségekkel, azokkal a határokkal, melyeket nem ő szabott meg magának, aki tudta, hogy csak ember, más nem.* Saxendorf tehát a realitásokra figyelmezteti a főhőst, aki a következő időszakban számol is azokkal. Nem tragikus hős immár, hanem a jégpályák bohóca, clown, egyszerű komédiás, aki a bukást szemléleti, míg hazája és Európa közönsége jót mulat rajta.

Az erkölcsi kérdések azonban nem hagynak nyugtot neki. Érzi, hogy fantáziája a tökéletes mesterember szűk világában raboskodik, és még egyszer megpróbálkozik az igazi Ikarosz repülésének műsorba iktatásával. De addigra már mindenki a komédiást ismeri benne, művészete azzá alakította át. Amikor a tragikus szerepet vállalta volna, a közönség tiltakozott ellene, anarchia keletkezett a stadionban, edzője kérte, hogy bukjon már fel, ő azonban összeszorított fogakkal ki akart tartani, de újra csak elvágódott. A nézők újra frenetikus tapssal jutalmazták.

Gubelkijan parabolája szerint az életnek a mítoszokban kifejezett szimbólumai egybeesnek a valósággal, ez ellen a művészet nem tiltakozhat, ám a művészember elképesztő ellentmondásban van saját művészetével. De ugyanilyen ellentmondásban áll azzal az erkölcsi imperativusszal is, melyet fontosabbnak tart az örök emberi szimbólumoknál. S ezek az ellentmondások hozzák oly közel egymáshoz ebben az elbeszélésben a *bohózatot és a tragikumot, s ennek a közelségnek az eredménye a művészlét többszöri megszegyenülése*, amelyből csak akkor kerülhetne ki, ha az alkotóban lenne olyan erő, mely késztené, hogy önmagától vállalja el azt a mesteremberi alázatot, melyet így vagy úgy, de vállalnia kell. S mivel erre Gubelkijan csak úgy tudott vállalkozni, hogy közben állandóan perben volt magával, nem maradt más hátra, mint a komédiási szerep, továbbá azok az álmok, melyeket élete utolsó napjaiban szőtt: gipszbe kötözve „gyakorolta” a tökéletes mozdulatokat, melyekkel elkerülheti a megszegyenítő bukásokat.

VÉGEL László

HAGYOMÁNY ÉS HAGYOMÁNYÉRTÉKELÉS

Balogh Edgár: *Itt és most. Tanulmány a régi Korunk-ról.* Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1976

Kettős jubileumra: a legendás romániai magyar folyóirat indulásának 50. és a szerző születésének 70. évfordulójára jelent meg e négy összefüggő tanulmány s elő- és utószót tartalmazó kis gyűjtemény. Amely — előrebocsáthatjuk — méltán reprezentálja mindkét alkalmat.

Az „Oka ezen írásnak” című bevezető szerint a könyv törzsanyagát képező s most fejezetekké átminősített négy tanulmány 1964—1972 között látott napvilágot, de az egyik utalás tanúságaként 1964-re nyilván a teljes sorozat is elkészült már. A gyűjtemény tehát — mely a bevezető szerint csupán néhány új *adattal* módosított az eredetin — mindenekelőtt azt dokumentálja, milyennek látta a folyóirat hőskori evolúcióját Balogh Edgár, a régi *Korunk* munkatársa, majd pedig az 1957-ben újra-induló folyam főszerkesztő-helyettese, a hatvanas évek derekán.

A szerző eredeti értelmezésében a *Korunk* dienesi évfolyamai „a polgári liberális, legjobb esetben polgári radikális gondolkör”-ben mozogtak. Ezt követte — immár Gaál Gábor jegyében — az 1929-es marxista fordulat, majd az eszmei kiforrás időszaka (1930—1933), hogy a népfronti korszakon át (1934—1937) a folyóirat eljusson az eszmei-ideológiai szintézishez (1938—1940).

E korszakok közül a szerző legkeményebben a dienesit ítélte meg. Nemcsak túl könnyű, de igazságtalan is lenne, ha az alapszöveg megírása óta kibontakozott *Korunk*-kutatás újabb eredményeit kérnénk most számon — a hatvanas évek derekán írt tanulmánytól. Azt azonban mégiscsak meg kell jegyezni, hogy — e kutatás szintéziseként — a romániai magyar irodalom mai orgánumai a *Korunk* idej jubileuma során az indulás éveit már közel sem állították olyan mereven szembe a Gaál Gábor-i évfolyamokkal, mint az *Itt és most* szerzője annak idején. Ezekből a legújabb értelmezésekből ugyanis nemcsak az tűnik ki egészen egyértelműen, hogy a folyóirat dienesi időszakának szellemisége egészében véve jóval progresszívebb volt, mint ahogy azt a dogmatikus szemlélet egykoron sugallta, hanem az is, hogy a legelső évfolyamok már egyféléképp anticipálták a „balos”, túlzásokat és merev szektásságot meghaladó népfronti orientációt is. Ezért állítja például Méliusz József A *Hét*nek adott interjújában: értetlen az az interpretáció, amely szerint a *Korunk* a szóban forgó időszakában „valamiféle »kozmpolita«, gyökértelen, népellenes zavarkeltés, burzsoá krízistermék” volt, hisz „a modern, huszadik századi tudományos világkép meghonosítására berendezkedő Dienes-féle Korunkban már megjelentek a szerkesztői intencióinak megfelelő marxista tendenciák” is, és csakis ennek a folyamatnak a kibontakozásával vezethette át a lapot Gaál Gábor a marxizmusba. Másrészt pedig az a jelenség, hogy polgári radikalizmus és marxizmus a Dienes-orgánumban *kiegészítette* egymást, „már előrevetíti a Gaál-féle »tisza osztályvonal« messianizmusának tévedéseit korrigáló, az ugyancsak a Gaál által erélyesen szorgalmazott népfronti Korunkat”. Az is az igazsághoz tartozik azonban, hogy Balogh Edgár az *Itt és most* utólag írt előszavában részben maga is figyelembe veszi már ezt az újabb, valóságserősebb álláspontot.

A második és harmadik *Korunk*-időszak eszmetörténeti minősítésével kapcsolatban viszont — ismét csak nem saját kutatásainkra, hanem az újabb romániai *Korunk*-filológiára alapozva — azt kell megállapítani, hogy Balogh Edgár annak idején — nyilván nemcsak önhibájából — nem eléggé szigorúan s a mozgalomtörténet egykori tényeitől némiképp elvonatkoztatva ítélte meg a lap harmincas évekre jellemző szellemiségét. Tanulmány sorozatában ugyanis a dienesi és a kiteljesedett népfronti szakasz között fel-feltörő dogmatikus tendenciákat csak az *irodalompolitika*val kapcsolatban nevezte nyíltan is nevének, míg e tendenciák általános-politikai jellemzéseként csak annyit állapított/állapíthatott meg, hogy

a folyóiratból ezekben az években „kiütközött a neofitaság s az ebből eredt túlbuzgás”... Az viszont még áttételes utalásként sincs jelen az *Itt és most*-ban, ami pedig — a korabeli mozgalomtörténet *mai* ismeretének birtokában ezt sem nehéz megállapítanunk — nélkülözhetetlen a folyóirat „balos”, időszakának adekvát, *történelmi* megítélésénél. Az ti., hogy ez az átmeneti irányvétel nem a *Korunk* törzsgárdájának, s főként nem Gaál Gábornak valamiféle pusztán-személyi „jeltévelyedése” volt, hanem logikus *következménye* az egy központból irányított — ott pedig tragikus zsákutcába futó, „sztalinizálódó” — világmozgalomnak. Konkrétabban: a Komintern Dimitrov-beszédet megelőző nemzetközi politikájának, taktikájának és stratégiájának.

Irodalomtörténeti megállapítássá lett Balogh Edgár, a vérbeli publicista alapötörekvése: „...*hogy valaki átvegye látásomat s a valóságban vigye tovább*”. Akár külön tanulmányt is lehetne szentelni annak kimutatására, milyen ismervei vannak e praxis-intenciójú Balogh Edgár-i *látás*nak konkrétan e kismonográfia lapjain. Ehelyett itt csak azt valljuk meg, hogy számunkra e látás egynémely „szöge”, perspektívája a kelletténél mintha jobban függetlenítve lenne egymástól, s ebből kifolyólag e szemlélet eredményének — „képének” — rész-elemei között is áthidalhatatlan szakadékok tátongnának. Még olyankor is, amikor az összefüggés, egymásrautaltság, dialektikus *kapcsolat* kétségtelennek látszik. Más szóval, olykor túl merevnek érezzük a szerző *Itt és most*-beli fogalmi ellentétpárjait és antinómiáit, a szellemi és mozgalmi értékek és értéktelenségek általa történő szembeállítását, életelveinek pozitív-negatív polarizációját. Polgári talajvesztés — szocialista gyökéresztés; „sajátos honi begyökerezés és népszolgálati magatartás” — „utópista-kozmopolita általánosítások”-ba vesző nemzetköziség; „néptől-nemzetiségtől és földrajzi hovatartozástól távol(i), időtlen absztrakciókban tárolt vagy terjesztett, társadalmilag meddő szellemi értékek” — „egy új történelmet valló és vállaló, éppen ezért népben-hazában gondolkodó” szellemi irányzat; „a »lebegő értelmiségi« spekulatív »itt és most«-tagadása” — „a társadalmi-nemzetiségi magatartás reális alkalmazkodása a mindenkori »itt és most« tájékozódási és cselekvési követelményeihez a jövő tudatos alakítása végett”... Vagy: tomboló fasiszta nacionalizmus — baloldali „védekező anacionális felfogás”; dogmatizmus — divatliberalizálódás... Ilyen és ezekhez hasonló „tisza” ellentétek és antinómiák sejlének föl e kismonográfia lapjain, egy leegyszerűsítő, a történelmi valóság s az emberi magatartás- és cselekvés-lehetőségek szövevényes gazdagságát némiképpen szimplifikáló szemléletmód kísértéseként. Elvi-elméleti opponálás helyett, mely meghaladná recenzióink kereteit, itt csupán arra a *gyakorlati/történelmi* tényre utalunk, hogy pl. Gaál Gábor „kulturális népfrontja” — melyről Balogh Edgár is egyértelmű elismeréssel értekezik — nyilván maga sem lett volna megvalósítható a fenti és hozzájuk hasonló ellentétek és antinómiák „lazább”, rugalmasabb szembesítése és dialektikusabb egy-

másra-vonatkoztatása nélkül. Mindezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy az *Itt és most* szemléletmódját, ama sajátos látást csupán és csakis a fentiek jellemzik; de *tendenciaként* jelen van ez a látásmód is, és a Balogh-opus átfogó vizsgálata majd nyilván megtalálja e jelenség adekvát mértékét és történelmi helyét a szerző marxista gondolati evolúciójában.

Balogh Edgár egy helyen a marxizmus azon közismert elméleti/gyakorlati tapasztalatára utal, hogy a valóság nem változtatható meg másként, mint magából e valóságból kiindulva. A szerző magatartás-krédója, az „itt és most” következetes respektálásából kiinduló aktivitás-programja voltaképpen erre a marxista axiómára épül, s mint ilyen, kétségtelen elvi/gyakorlati megalapozottsággal bír. Amit e programból — vállalása *közben* s vállalásán *túl!* — olykor hiányolunk, az az „anti-magatartás”, a blochi „konkrét utópia”, illetőleg — hogy egy „ott és most”-i, ti. romániai magyar értékfogalomra hivatkozunk — a Breter György affirmálta „itt és mást” jóval megértőbb respektálása lenne. Vállalásnak és tagadásnak, valóságba-ágyazódásnak és más valóság anticipálásának, realizmusnak és utópizmusnak, praktícizmusnak és spekulatív praxisnak, egyetlen nép elsőrendű szolgálatának és „kozopolita” emberiség-nosztalgiaíknak ugyanis épp a marxizmusból következően nem lehet széttegni a dialektikáját. Legalábbis anélkül nem, hogy ennek valamiképp ne szenvedné kárát maga a múltat-jelent-jövőt egyaránt magában hordó, mindenkori — „itt és most” is . . .

Balogh Edgár az „Oka ezen írásnak” említett bevezetőjében s a „Kérdés és felelet” című zárószóiban is utal rá, hogy a régi *Korunk* szemle-rajzáinak fölvázolását számára mindenekelőtt az *új*, 1957-ben induló *Korunk*-folyam szerepének a tisztázása tette elodázhatatlanná. Nyilván egy újabb kismonográfia feladata lehetne immár annak kimutatása, hogy az új, mai *Korunk* hogyan és mennyiben érvényesítette az elmúlt két évtized során a Balogh Edgár által (is) értelmezett és átértelmezett egykori *Korunk*-örökséget. Amikor tehát e hagyomány *Itt és most*-beli interpretációjának kérdéseitől eljutottunk, a benne érvényesített írói szemléletmód *mai* értékelhetőségének a kérdésköréhez, voltaképpen mi sem tettünk mást, mint hogy e látszólag pusztán-irodalomtörténeti „téma” mai — és jövőbeli — fontosságára utaltunk.

Balogh Edgár hatvanas években írt tanulmányorozatának *életességét* is bizonyítva ily módon.

BOSNYÁK István

HÁROM DRÁMA — MAGÁNKIADÁSBAN

P. Horváth László: *Sánta hintaló*, Budapest, 1976. Felelős kiadó: P. Horváth László

P. Horváth László első magánkiadásban megjelent kötetét, a hat színpadi művet tartalmazó *Pütkösdi királyt* három évvel ezelőtt olvastam és ismertettem a *Híd*-ban. Mindenekelőtt azért, mert izgalmas gondolati anyagot, nem utolsósorban pedig eredeti formai, illetve színpadi megoldásokat véltem felfedezni darabjaiban, úgyhogy némileg még afelett is elcsodálkoztam, amiért szerzőjük magánkiadásra kényszerült. Mint ahogy ugyanezért reméltem azt is, hogy P. Horváth drámakötete, valamint ezután írandó drámái révén, helyet kap majd a magyar drámairódalom köztudatában.

Reményeim ellenére nem így történt. P. Horváth drámáinak színre vitelére tudomásom szerint sehol sem került sor, újabb drámakötete, a *Sánta hintaló* pedig ismét csak magánkiadásban látott napvilágot. Ennek ellenére mégsem érzem szükségét a korábbi darabokról elmondottak módosításának, mint ahogy a *Sánta hintaló* elolvasása után is többet látok P. Horváth Lászlóban kudarcaiba belenyugodni nem akaró dilettánsnál. Meggyőződésem szerint darabjaival P. Horváth egészen másvalamit képvisel: a tiszteletreméltó konoksággal maga útját járó kísérletezőt.

Akkor is, ha, némileg meglepetést okozva, új kötetében érezhetően csak részben kívánt azon az úton továbbhaladni, amely a korábbi kötetébe foglaltak alapján ítélve a leginkább ígéretesnek látszott. Első kötetének néhány darabja esetében ugyanis a tágabb értelemben vett s jobb híján abszurdnak mondott drámaműfaj sajátosan egyénített változatával találkozhattunk, mondanivalóként pedig, hol közvetlen felvetésben, hol pedig történelmi köntösbe öltöztetve, jobbra általános emberi-egzisztenciális kérdések feszegetésével, olyképpen, hogy témaként a legkevésbé sikerült, de címadónak választott Pütkösdi királyban találkoztunk csak munkástémával. Ezért a meglepetés tehát, amiatt, hogy új kötetében P. Horváth voltaképpen az e darabban felsejlő fonalat veszi fel újra, s bizonyos egyszerűsítéssel szólva „munkásíróként” folytatja tovább.

Szerencsére nem ugyanúgy, hanem sokkal alapvetőbb kérdésfeltevésből kiindulva. Olyan alapállásból, amely a *Sánta hintaló* mindhárom darabja esetében körülbelül így összegezhető: mennyiben van a szocializmus jelenlegi fejlettségi fokán valóban a munkásosztály kezében a hatalom, illetve mennyire tudja a munkásosztály érvényre juttatni érdekeit, s mennyire lesz képes a jövőben betölteni történelmi küldetését, eljátszani szerepét. Inkább kiindulópontként, semmint tézisként voltaképpen mindhárom darab esetében erre az összetett kérdésfeltevésre bukkanhatunk, egymástól eltérő, de egymást kiegészítő aspektusokból, kettőben a jelen, egyben pedig a jövő síkja felől megközelítve.

Legkevésbé kifejezetten egyébként a Fuccs címet viselő első darabban nyilvánvaló a fenti kérdésfeltevés. Témájából fakadóan inkább csak a munkásszarmazású értelmiség eredeti osztályához-környezetéhez való hűségére, illetve a munkásosztály életfelfogásával szembekeverülő életstílusára vonatkoztatva jut kifejezésre, s ilyen formában is inkább csak keretként, kiinduló- és végpontként megnyilvánulva. Annyiban, hogy a darab kezdetekor mintegy in medias res, rögtön a főszereplő házaspár osztálykérdéseket is érintő ingerült vitájába cseppenünk, amelynek során a foglalkozására nézve könyvtáros feleség, Ilon, csinál voltaképpen osztálykérdést munkásból mérnökké lett férje, Rudi életmódjából. Egyebek mellett a külföldi turistákat alaposan megvágó, de barátainak csekély ezer forintért is szerelmi szolgáltatokat tevő Beával folytatott viszonyát is felhanyagatva, majd pedig kijelentve, hogy mától kezdve ő is csak ezer forint díjazás ellenében hajlandó házastársi kötelességét teljesíteni. Ezután pedig, hogy önmagát férje szemében minél kívánatosabbá tegye, a szerelem tudományának tanulmányozásába kezd. Ehhez kapcsolódva lépnek aztán színre Fotis, Apuleius Aranyszamarának szobalánya, Vátszjájana, a Kámaszutra szerzője, s a kínai Aranylótusz, egyszóval az ókor erotikus irodalmának és szexológiájának megtestesülései, s részesítik Ilont olyan eredményes szakoktatásban, hogy Rudinak nem csupán minden készpénze fogy el, hanem lakásuk valamennyi bútordarabja és egyéb berendezési tárgya is Ilon kizárólagos magántulajdonába megy át. Vagyis hát Rudi minden tulajdonának éppen „fuccs”, amikor kiderül, hogy csupán „kitágított pillanat” tanúi voltunk, valójában semmi sem történt, a darab elején felcsapó vita vagy inkább veszekedés látszólag ott folytatódik, ahol abamaradt, helyesebben ugyanoda tér vissza, ahol azt megelőzően tartott, ahelyett, hogy imaginárius síkra terelődött volna át. Ezt követően játszódik le a darabot lezáró kibékülés, melynek végén olyan, osztályra, illetve osztály nélküli társadalomra vonatkozó dialógusba tördelt reflexiókat is olvashatunk, mint: „Lehet, hogy nem is vagyunk már, vagy nem is vagyunk még. — De voltunk, mert a voltunk fáj. — Lennünk is elég! — Egykor hozzánk hasonul a polgár! — Az egész emberiség! . . .” E gondolatokkal kapcsolatban azonban nem csupán azt illetőleg támadhatnak kételyeink, hogy vajon a Rudi által képviselt házastársi magatartásnak ilyenformán történő azonosítása a polgári erkölccsel nem jelenti-e a dolgok nagyfokú leegyszerűsítését, illetve, hogy mint ilyen, irodalmi műben nem hat-e szólamszerűen, hanem azt illetőleg is — márpedig ez a lényegesebb —, hogy vajon a darab, mindenekelőtt a képzeletbeli játék alapszituációja és annak egész menete kellőképpen indokolja-e ezt a konklúzióknak is tekinthető zárórezonanciát. Mint ahogy a kitűnő alapötlet, a „házastársi prostitúció” kapcsán is felmerülhet, hogy a tulajdonképpen elég frappáns nyelvezet ellenére, csakis a benne rejlő groteszk lehetőségek nagyobb fokú kiaknázása esetén bontakozhatott volna ki igazán. Túl a

nyelvi leleményességen, a színpadi helyzetek fokozottabb kiélezése segítségével is, ami alighanem magára a nyelvre is visszahathatott volna.

Vitathatatlanul lényegesebb problémát feszeget a címadó darab, maga a Sánta hintaló. Belőle, valóban a munkásosztály, illetve a munkásság egy részének hangját érezzük kicsendülni, nem is akárhogyan megszólaltatva. Pusztán a színpadi megoldás által is valós helyzetet szimbolizálva. A darab kezdetén ugyanis megjelenik a színpadon Vacsó Kálmán nyugdíjaztatás előtt álló idős szövőgyári munkás, és tudatja a közönséggel, hogy két „fentről” érkezett „tekintélyes valaki” felkérésére ő most önmagáról, életéről, a lakhelyét képező régi gyári lakótelepen élő társairól, illetve az ott uralkodó állapotokról kíván beszélni. Mindenekelőtt munkás- és lakótársainak, akik azonban névsorolvasására a nézőtérrel közlik vele, hogy „nincsenek jelen”, sőt mivel nem tudni, mi lesz az egészből, arra kéri, őket hagyja ki a játékból, némelyek meg éppen a remélt színdarab, „valami jó kis röhögtető marhaság” elmaradása miatt méltatlankodnak. Mégis, ahogy a darab továbbperog, éppen a „jelen nem levők” egymással és az öreg Vacsóval folytatott párbeszédeiből, olykor civódással fajúló vitáiból bontakozik ki a lakótelepiek egy sajátos, szociográfiainak is mondható tablója, gyakran az ijesztően ható elmaradottság, a kisszerűség, a békátávlal tüneteit, a körülmények által meghatározott szűklátókörűség megnyilatkozásait, de egyben sérelmeket és megaláztatásokat is felszínre hozva. Némelyek szemében, úgy tetszik, „veszélyes talajra” is tévedve, mivel a darabot két részre osztó szünet előtt „tekintélyes valakik” telefonon rászólnak az öreg Vacsóra, hogy „egyelőre hagyja abba kísérletét”. Vacsó azonban a szünet befejeztével némi várakozás után ismét megjelenik, s közli, hogy, bár egy ideig „süllyesztőben” is volt, de miután a félreértést sikerült eloszlatni, az illetékesek még a ruháját is leporolva kértek tőle bocsánatot, hogy aztán újra a színpadra küldjék, majd pedig lényegében ott, ahol abbahagyta, de most már nagyobb magabiztossággal folytatja. Mint ahogy a nézőtérén ülők is mindinkább nekibátorodnak. Éppen csak a szerző kissé talányos, de ügyes fogása következtében először úgy érezzük, nem egészen azonosulnak önmagukkal, szerepeket játszanak, később pedig ki is derül, hogy a nézőtérén tulajdonképpen nem is a lakótelepiek vannak jelen, hanem csak az őket alakító színészek, akik néha ki is lépnek szerepeikből. Olykor kifogásolják, más-kor összecserélik őket, később azonban mindinkább megkedvelve azokat, fokozatosan azonosulnak velük, úgyhogy végül is valódi munkásokként vonulnak föl a színpadra, s foglalják el az őket megillető helyet az öreg Vacsó társaságában. Vele együtt mondván el a „Munkáshiszkegyet” és a „Munkásmiatyánkot”, melyek közül az utóbbit talán érdemes ideiktatni: „Mi atyánk, ki megcsináltál bennünket, / mi anyánk, ki megszültél bennünket, / kik lapultatok, / féltetek, / vagy harcoltatok értünk, / szenteltessék meg a ti nevetek, / mert általatosok élünk, / és akarjuk, / hogy ez legyen a mi országunk. / Ez itt a földön! / És megdolgozunk a minden-

napi kenyérünkért, / és megszerezzük mindazt, ami kell. / És megbocsátjuk egymás vétkeit, / ha azok megbocsáthatók. / Miképpen megbocsátjuk azok vétkeit is, akik ellenünk vétettek, / ha nem akarnak minket átverni többé! / És vigyázunk, / hogy ne vigyük egymást kísértésbe, / hogy megszabaduljunk a gonosztól, / mert miénk az ország, / a hatalom, / és a dicsőség, / mindörökké. / Ámen.”

Ezzel a mintegy a hit kicsit mindig sebezhető fogalmára épülő apoteózissal fejeződik be végül is ez a némileg oratóriumszerű színpadi mű, amelynek kétségtelen értékei egyrészt a munkásfigurákat adekvát módon megszólaltató sajátos realizmusából, másrészt iróniával is átszótt lírájából fakadnak. Éppen ezért kár, hogy színpadra állíthatósága problematikus kissé, mert a darab első részében, de még a második rész több mint felében is, a színpadon egyedül az öreg Vacskót látjuk, míg a többi, nem kevesebb, mint tizenkilenc szereplő a nézőtérben alakít, szól fel a színpadra vagy folytat párbeszédet egymással. Ez pedig, bármennyire is rég polgárjogot nyert, úgy is mondhatnánk, „formává lett” formabontásnak számít már a színészek nézők közötti elhelyezése, s bármennyire is a szimbólum szerepét töltse is be esetünkben, az egyensúlynak ilyen arányú eltolása a nézőtér „javára”, valamennyire mindenképpen az előadás realizálásának nehézségeit növeli. Akkor is, ha kellő rendezői leleményesség esetén a Sánta hintaló nagyon hatásos előadásban is elképzelhető.

A Frászkarika című harmadik darab viszont, mint már utaltunk rá, a jövő perspektívája felől közelít, pusztán a színpadkép által is nyomban felkeltve az olvasó (illetve az esetleges néző) érdeklődését. A színen ugyanis kiégett füves síkságot látunk, mely közepén kis buckában csúcsoodik ki, pontosan a bucka középpontjában derékig eltemetve alszik a Színésznő, a Színész a bucka mögött hever, egyszóval annak rendje és módja szerint Becket Ő, azok a szép napok című darabjának előadása kezdődne, ha váratlanul meg nem jelenne Sági és Kesző, két tagbaszakadt munkásfigura, kijelentve, hogy nekik ne játszanak ilyen katasztrófadarabot, mivel ők a jövőt egészen másmilyennek ismerik. Mégpedig azért, mert nemrég horgászás közben váratlanul „új időszámításunk szerint” kilencszázhetvenötben találták magukat, vagyis most érkeztek vissza egy tökéletesen humanizált világból, ahol egyebek mellett még az iparvidékeken is üdítő fenyőillat lengedez, és a Duna kristálytisztá vize annyira tömve van hallal, hogy a horgászás már nem is igazán érdekes szórakozás. Ekképpen indul tehát a darab és válik — helyenként éppen a beckettien groteszk, de inkább jókedvre hangoló bohóctréfáknak és mulattató párbeszédeknek köszönhetően — nem csupán sikerült Becket-paródiává, bizonyos értelemben pedig a katasztrófairodalom ellen tiltakozó szatirikus művé, hanem érdekes és nyilván tudatosan ellentmondásos kérdésfeltevése révén gondolatébresztő színpadi alkotássá is egyben. Annak következtében, hogy P. Horváth úgy helyezi szembe két egészségesen optimista munkásfigurájának jövőbe vetett hitét Becket katasztrófahangu-

latával, hogy azt bizonyos szempontból meg is kérdőjelezi. Mivel a darab vége felé kiderül, hogy az ezer esztendő utáni tökéletes világban Ságít és Keszőt azért küldték vissza a jövőből a jelenbe, hogy kiderítsék, miképpen jött létre az a társadalmi állapot, amelyben ők élnek, vagyis a hozzá vezető történelmi utat a boldog jövő lakói sem ismerik. Úgy is mondhatnánk tehát, hogy a Beckettel szembehelyezett hit voltaképpen dialektikus ellentétpárjával, a kétellyel együtt van itt jelen, lényegében a „Credo quia absurdum” képletének megfelelően. És amint legvégül nyilvánvaló lesz, a Becketet játszó két színész gondolatvilágában csupán. „Tamás — mondja ugyanis ekkor a Színésznő pályatársának —, talán mégis egyszerre kaptunk mind a ketten rövidzárlatot. Úgy látszik, a közönség semmit sem vett észre. És ez az egész nem volt semmi más, mint egy különös látomás.” Ezután valóban elkezdik a Becket-mű előadását. Olyképpen fejezve be ezt a valóban kitűnő kis darabot, hogy annak olvasója még akár olyan színházi estét is el tud képzelni, amelynek folyamán P. Horváth műve után csakugyan sor kerül az Ó, azok a szép napok előadására is. Vagy akár fordított sorrend is elképzelhető — aszerint, melyiket kívánjuk a másikkal ellenpontosítani.

Végző fokon tehát P. Horváth László új kötete nem csupán három, lényegében sikerült, s bizonyos nehézségektől eltekintve színpadképes darabot tartalmaz, hanem ami ennél is fontosabb, egyéni hangvételű színpadi művet is. Korábbi darabjaihoz viszonyítva pedig, főleg a mondanivaló tekintetében, egyfajta letisztulást is tapasztalhatunk. Ez azonban bizonyos kétélűséget is magában hordoz, hiszen az első kötet több darabjában éppen a látszólagos zavarosság keltett szuggesztív hatást, és ellensúlyozta valamennyire azt a retorikusságot, amit a groteszk és lírai elemek csak részben tudnak semlegesíteni, s ami nem mindig a színpadi helyzetekből fakadónak hat. A helyenkénti túlzottan vitázó-filozofáló párbeszéddek pedig főleg az első és a harmadik darab alapvetően komédiajellege folytán tűnnek, még a sajátos, rövid sorokba tördelt, alapjában véve ritmikus prózának tekinthető, néha azonban rímekbe is csendülő nyelv ellenére is, lelassító tehertételnek.

VARGA Zoltán

EREDMÉNYEK
ÉS FELADATOK

Az etimológia elmélete és módszere, szerkesztette Benkő Lóránd és K. Sal Éva, Nyelvtudományi Értekezések 89. szám, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976

Régebben az etimológiát a végső etimont (valamelyik szó alapformája, őse, amelyből származik) kereső szófejtés jelentette. Ma már az etimológiai kutatások terén jelentős változások történtek, maga a fogalom kitágult, szemléletbeli, módszertani változások álltak be, melyek új eredményekkel gazdagították az etimológiai kutatásokat.

Az etimológia elmélete és módszere címmel 1974-ben Budapesten nemzetközi konferenciát tartottak, e kötetben a konferencia anyagát jelentették meg. Ez az anyag átfogja a szótörténeti-etimológiai kutatások minden lényeges kérdését. 53 előadás szövege található meg a kötetben, melyek konkrét kutatási eredményeket, tudományelméleti megállapításokat tartalmaznak, továbbá észrevételeket a továbbfejlesztés perspektíváiról. A jövő feladatairól kerekasztal-megbeszélést tartottak, erről is találunk összefoglalást.

A tartalom igen változatos, és ez megnehezíti a tematikai csoportosítást. Benkő Lóránd bevezető előadása alapján megpróbáljuk vázolni, melyek azok a legfontosabb kérdések, melyek a konferencián elhangzottak.

Benkő áttekintést ad az etimológiai kutatások újabb fejlődéséről, s

hogyan fejlődés milyen eredményeket hozott, az egyes előadások szemléltetik. Az újabb kutatások alakulásának pozitívumai között elsőséggént az etimológia kitágulását említi. A pusztán szófejtés átadja helyét a szavak életét teljesebben, komplexebben átfogó vizsgálatoknak, tehát az egyes szócsoporthoz újat vizsgálják a társadalmi és nyelvi közegben, számba veszik az adott társadalomban használt, másfelől az adott nyelvi rendszerben élő szavak fejlődését, mert ezek történelmileg meghatározzák, sokszor jelentékenyen módosítják a szót a végső etimontól képest. Világossá vált tehát, hogy „a szókincs eredetének vizsgálata akkor tudományos, ha a szavakat az anyagi és szellemi kultúra egy-egy területén meghatározott fogalmi körben történelmileg-társadalmilag elhelyezve vizsgáljuk” (Köpeczi Béla).

Ehhez kapcsolódik a másik pozitív irányú fejlődés: gyakoribbá válik a művelődéstörténeti kérdésfeltevés. Korábban is ismerték a szó története és a művelődéstörténet közötti kapcsolatokat, előbb is vonta le ezekből az érintkezésekből művelődéstörténeti következtetéseket, a viszony azonban most megváltozott, komplex kapcsolattá alakult, a művelődéstörténeti ismeretek nagyobb szerepet kaptak. Az etimológiai vizsgálatba beépítik az anyagi és szellemi kultúra más tudományágak által már feltárt tényeit, de mivel a kapcsolat kétoldalú, más tudományágak is felhasználják az etimológia eredményeit. Ilyen jellegű előadások: Györffi György: *Etimológia és településtör-*

ténet, Heckenast Gusztáv: *Etimológia és technikatörténet*, László Gyula: *Szófejtés és régészet*, Barabás Jenő: *Tárgytörténet és etimológia*, Tálasi István: *Etimológiai tanulmányok az anyagi kultúra vizsgálatában*.

A kutatásban bekövetkezett változások tematikailag is éreztetik hatásukat. A vizsgálatok kiterjednek a belső keletkezésű szavakra (Balázs János: *A belső keletkezésű szavak etimológizálásának problémáiról*, Nyíri Antal: *A belső keletkezésű szavak szófejtésének módszertani problémái*), a formaszókra (S. Hámosi Antónia: *A formaszók etimológiai vizsgálatának néhány kérdése*), a tájszavakra (Kiss Jenő: *A tájszavak etimológiai vizsgálatairól*), a hangfestő szavakra (Szilágyi Ferenc *Ügynevezett hangfestő szavainkról*).

A jövevényszavak egyes rétegeinek feldolgozásáról konkrét eredmények tanúskodnak. Megismerkedhetünk a germanisztika, romanisztika, turkológia etimológiai problémáival, a magyar—szláv érintkezések kérdéseivel stb. Ezekben a munkákban is láthatók a felfogásbeli, módszertani változások. A töcentrikusság és hangcentrikusság helyett az alaktani és jelentéstani kérdések iránti figyelem felerősödésének vagyunk tanúi. A történeti háttér vizsgálata, az időrendi, tárgy- és szóföldrajzi körülmények figyelembe vétele is fontossá válik, a szemantikai jegyeket a kontextusban is vizsgálják.

A további feladatok között sze-

repe az elméleti-módszertani tanulmányok rendszerezése, publikálása, ugyanis a munka megalapozott módszerekkel folyik, összefoglaló munka azonban még nem született. Sürgős feladat a történeti-etimológiai szótár tömörített kiadása, etimológiai adattár létesítése, hogy az összegyűjtött anyag a további kutatások számára hozzáférhető legyen, szükséges a jövevényszavak monografikus feldolgozása (pl. a török jövevényszavak problematikájának részletes feltárása), a nyelvtörténeti forrásanyag körének bővítése stb.

A modern nyelvészet módszertani elveit is hasznosítani lehetne, pl. a szavak alaki és jelentésbeli struktúrájának modern felfogású elemzését. Ez is hozzáadhatna valamit az eddigi módszerekhez. Statisztikai módszerek is kapcsolódhatnak etimológiai-nyelvtörténeti kérdésekhez. Papp Ferenc *Etimológia és statisztika* c. munkájában beszámol arról, hogy az etimológiai statisztika eredményei hogyan alkalmazhatók a nyelvtörténeti-grammatikai kutatásokra.

Láthatjuk, hogy a kutatás terén eddig is szép eredmények születtek, de a feltárára váró anyag gazdagsága miatt ez még nem kielégítő. Az adott feltételek között pedig — ahogyan a nemrég elhunyt Bárczi Géza mondta —, arra kell törekedni, hogy a lehetőségek fokozottabb kihasználásával az etimológiai, kutatások feladataiból minél több valósuljon meg a közeli jövőben.

LÁNCZ Irén

A REGÉNY SZÜLETÉSE

Alfred Andersch: *Efraim*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1976

Gide óta olykor sematikussá lett írói fogás, hogy a szerző a romantikát megelőző kor regényirodalmához hasonlóan, de ahhoz képest programmszerűen s ezért elmélyültebben, ahelyett, hogy stílusa varázspálcájával egy megnyugtatóan zárt világ foglyaivá tenne bennünket, s irányítója lenne a játéknak, melyben mi az ő mindentudó hatalma révén csak elbűvölt szemlélők, gyönyörködők lehetünk, — elfáradva a színpadi követelmények már-már rutinná vált teljesítésében, bocsánatkérő mosollyal mutat rá a háttér kulissza voltára s a gördülékeny szerepmondást megelőző kínlódó tanulásra. Más szóval, nincs már lelkierije, hogy egyetértsen az alkotók többségére még a forradalmi romantikára is vonatkoztatható szálkóigével, melyet Arany János úgy fogalmazott meg, hogy a költő hazudhat, csak rajta ne kapják. Ma már az igazság megfoghatatlanabb az egyértelmű állításoknál, a tanult vagy kitalált mesterségbeli rutinnal egyenműekké tett műfajoknál és írói világképeknél.

Kosztolányi a műfordítást a gúzsba kötve táncolással azonosította. A hasonlat azonban a mai regényírásra is vonatkoztatható. A tánc az elengedhetetlen cselekmény, az érzékeltetett időbeli folyamat. Ami visszafog: a műfaj (átmeneti?) kimerültségével szoros összefüggésben a bármilyen cselekmény értelmességébe és érvényességébe vetett hit hiánya. Lehet-e evilági mesét írni, ha ma írói naivitás már nincs, vagy ha van, szükségszerűen a giccс áldozata? A lírának van kiútja: ki tilthatná meg neki, hogy külső élményekről, az „én” pereméről a magjába húzódjon vagy a lélek legújabb szenzációit hajhássza szómágiával vagy a fogalmak eklektikus kollázsával. Mi mást tehet a regény, mint hogy nyelvében és bensőségességében feléje közeledik, esetleg a tudományoktól nyer támogatást, a filozófiában lel szövetségesre vagy a mitológiában bukkan életető forrására. Néha azonban a felfokozott írói önmegfigyelés formájában az antropológia közvetlen cél is lehet. Ennek az iskolának nemcsak híve, hanem eredeti képviselője is Alfred Andersch nyugatnémet író, a nevezetes Gruppe 47 egyik alapító tagja.

Andersch jellegzetesen gyanakvó író. Legutóbbi regényének hőse nemcsak a társadalmi élet törvényszerűségeiben nem hisz (ez a mai polgári irodalom egyik közhelye, mely Efraim részéről cinikus kézlegyintéssel, ironikus megjegyzéseként intéződik el), hanem — nyilván az előbbi csak ennek következménye — az ember és a világ ésszerű kapcsolatteremtésében, az ember érzékelőképességének hitelességében, az események összefüggésében rejlő szükségszerűségben sem. Alaphelyzetében és számos vonásában Saul Bellow *Herzogjának* közeli rokona. Nemcsak azért, mert zsidó (egyébként is egyikőjük jellemében sem az etnikai hovatartozás nyomatéka a zsidóság, hanem a mindenben kívül állásé, az elidegenültségé),

hanem azért, mert Efraim is élete egyik váratlan, de nem indokolatlan percében egy rejtélyesnek látszó belső kényszer hatására, neves újságíró létére regényírásba kezd, ahogyan Herzog sem tud ellenállni a kísértésnek, hogy írási rohaibaiban élőkkel és holtakkal egyaránt vitába szálljon. Efraim „betegsége” enyhébb lefolyású, mondhatná a világhoz maradéktalanul alkalmazkodni tudó, a tudomány észérveivel vizsgálódó és kiegyensúlyozott pszichiáter. Ennek következménye, hogy Efraim mondatainak gejrjei nem fakadnak olyan mélyről, mint a Herzogéi, s ezért nem is annyira forróak vagy ritka anyagban bővelkedők. Az ő esete csupán azt példázza, hogyan fullad ki egy derék polgári újságíró abban, hogy az egyéni véleményét örökké elválasztja a tárgyilagosan leírt tényektől; hogy belső lényét mindvégig inkognitóba szorítva, állandóan megalkudva utazgassa körül a földgolyót, az országok és földrészek között zajló hideg- és fegyveres háborúk színtereit. A személyes élmények zsilipjét egy felemás baráti kapcsolat, egy kommunista nő iránti vonzalma szakítja át benne. Andersch, aki fiatal korában maga is kommunista volt, sokkal tapasztaltabb annál, semhogy az ötödik évtizedébe lépett férfit egy nála húsz évvel fiatalabb, kissé fanatikus fiatal nővel neveltesse át. Az iskola mégsem díjtalan (hősünk vég nélküli kínos töprengésekbe szédül) s nem is haszontalan: a műkedvelő jegyzetelgetés és az írói ambíció közötti két-három éves ingadozás regényt eredményez. Andersch szerkesztésének ötletes sajátossága, hogy — s itt az első bekezdésem gondolatához kanyarodok vissza — a regényírói eljárást, ahelyett, hogy tiszteletet parancsoló ködbe, mítoszba burkolná, az alkotó demiurgusszal a háttérben, — inkább leplezi. Az övéhez hasonló technikát alkalmazó regényekben az élményeit utólagosan elmesélő hős helyzete rendszerint statikusabb és meghatározottabb, mert a kalandokban szerzett tapasztalatok tiszteletre méltó erkölcsi fölényt szereztek a számára, nem is beszélve arról, ha a múltja eseményei a nevelődésével voltak azonosak. Ezzel szemben Andersch regényében a cselekménynek és a színtérnek a változása, az elbeszélő időponthoz közeledése az utóbbi elmozdulásához vezet, majdnem úgy, ahogyan ez az időnként vezetett naplónál szokott történni. Nem az írói különökődésre lehetőséget nyújtó öncélú játék ez, hanem lényeges, a tartalom kibontakozását elősegítő formai kellék, amely azt érzékelteti: a szemérmes polgárban hogyan győzedelmeskedik az életösztön; hogyan oldódnak fel gátlásai. Efraim ugyanis végül veszít, hogy nyerhessen: belátja, hogy társadalmában az író anyagi fennmaradásához az is szükséges, hogy — József Attila szavait megfordítva — az írónak a valódit is mondania kell, nemcsak az igazat.

Más szempontból is az *Efraim* a bizonytalanság állapotának és az olvasó elbizonytalanításának regénye. A főhős a talajtalan világpolgárnak az a típusa, melynek mindegy, hogy melyik nagyvárosban húzhatja meg magát, csak egzisztenciális és világnézeti kérdések ne gyötörjék. Efraim többnyire Rómában tartózkodik, de arra is ráállna, hogy a puritán kül-

sőségeiben rokonszenves Kelet-Berlinbe költözzön, esetleg ha pillanatnyi szeszélyére hallgatna, férfikora városában, Londonban vagy talán Izraelben kötne ki. Egyedüli sebezhető pontja férfiúi hiúsága, mely a felesége mellett vereséget szenvedett. Szexualitásban kimerülő kapcsolatukban gyöngébbnek bizonyult, s vesztere a felesége éppen a főnökében, Keir főszereplőben talált partnerra. De az angol puritán ősök kéjenc utóda is csak látszólag és csupán külsőleg hasonlóan robosztus, mint Thomas Mann Peepernkornja, ám ezt csak a regény végén vehetjük tudomásul, amikor a megoldatlanság és a már említett bizonytalanság az erkölcsi túlelmelkedést lehetővé tevő megismeréssel kárpótol bennünket. Azzal, hogy kiderül: Keir Efraimmal szembeni fölénye nem volt több látszatonál, mert az angol polgár szellemi nehézkességéből eredő jóvátehetetlen bűnt rejtegetett. Keir a harmincas években nemtörődomségből s mert képtelen volt felismerni a náciizmus veszélyét, nem volt hajlandó apai jóváhagyását adni, hogy zsidó nőtől származó törvénytelen lánya még idejében Angliába menekülhessen. Az öregedő magános férfi mindent megtesz, hogy élőnek remélt lánya nyomára bukkanjon. Ennek köszönhető, hogy már a világháború idején a déli fronton, gyermeke lehetséges ismerősét kutatva megismerkedett Efraimmal. Ezért küldi a főhőst — immár a regénybeli cselekmény idején — Berlinbe, hogy Esther eltűnésének színhelyén próbálja meg utoljára a lehetetlent. Közvetve tehát nem Efraim, hanem Keir, pontosabban *Keir bűne* áll a regény középpontjában. Az ő egykori vétke a regénybeli szereplők semmi felemelővel nem kecségtető találkozásának okozója. Nélküle a mű emberi kapcsolatai egyáltalán nem jöhettek volna létre. Ez világít rá a Julien Greentől vett mottó konkrét értelmére: „Az önmagával vívott küzdelemben megbénul az elbeszélő képzelőereje, egyszerűen azért, mert tehetsége a bűnbe ereszti gyökereit, nem úgy értem, hogy a bűnös életbe, hanem igenis a bűn fogalmába. Tisztátalan forrásból fakad a regény.” Valóban: Keir egykori közönyössége fogalommá vált és a cselekmény kibonyolíthatatlanságának ősokeként hat a regény jelenében. De nem csak így.

A greeni „bűn” fogalmát, a keresztény gondolatot azonban Andersch — a marxizmus szóhasználatával — mesterien állította talpra, mikor főhősének tudatalattijába ültette. Efraim ugyanis, a világi élvezetek mérsékelt tisztelője, folyóiratok és könyvek nagy étkű, bár ikkissé felszínes fogyasztója, életelve érvényesítésének érdekében meggyőződéses nihilista, s nem hajlandó semmilyen szempontú magyarázatot elfogadni arra vonatkozóan, ami a haláltáborokban többek között az ő szüleivel is történt. Minden esetleges, hajtogatja Efraim többször is a regényben, teljesen véletlen, hogy ő zsidónak született, s hogy az elmúlt világháborúban a zsidóságot irtották a legkegyetlenebbül. Ugyanúgy lehetne az ember néger, farkas vagy akár autó is. Csakhogy e pesszimista világnézet nem más, mint kompromisszum a kétségbeesés és a polgári vitalitás között, az utóbbi érdekében — sugallja félreérthetetlenül az író. Tudniillik: ha tagad-

jük annak a lehetőségét, hogy ésszerű okokat találjunk az utóbbi világháború „ésszerűtlenségeire”, akkor saját magunkat is megnyugtattuk, hogy értelmetlen és lehetetlen bármit is tennünk a jövő egy újabb, de végzetesebb katasztrófájának megelőzésére. Hogy mennyire naiv, hogy ne mondjam: primitív Efraim életfelfogása, saját maga bizonyítja be önkéntelenül, mikor egy berlini fogadáson tréfaként, nem rossz értelemben elhangzó „elgázosítás” szóra örülten gyors ökölcsapással válaszol az az énje, akiről — s ez a legjobb! — még tette után sem hajlandó tudomást szerezni. Céltalan magányának lehet-e megoldása, ha a pillanatnyi jó közérzet érdekében képtelen feltenni magának az action gratuit-ben önmagáról már korábban hírt adó alapvető kérdést?

Ezzel kapcsolatban Bor Ambrus eredeti gondolatokban bővelkedő utószavához egy megjegyzést fűznék. Szerintem két Efraimről csak akkor lehetne beszélni, illetve a cselekmény középpontjában állót és az elbeszélőt csak akkor lenne érdemes elválasztani egymástól, ha a jelentéktelen időbeli távolságon kívül *minőségi* tapasztalat is lenne közöttük. A regényt ugyanis nem a beilleszkedett, hanem a még csak alakuló író alkotja. Egyébként is: az ő alkalmazkodása csupán formális, pusztán a szemérmén kellett erőt vennie, hogy elfogadja a kiadó feltételét s a bestseller esztétikáját.

VAJDA Gábor

Z E N E

NAPLÓJEGYZETEK EGY ZENEI FESZTIVÁL ÜRÜGYÉN

Október 22.

Az Újvidéki Rádió-televízió M-stúdiójának előcsarnokában kiállítás nyílik, üdvözlő beszédek hangzanak el, majd megkezdődik az alkalmi műsor. Régi kották, fényképek, a hajdani folyóirat lapjait látjuk, s a rövid koncert programjának műkedvelő előadói a vajdasági zenekultúra sokat emlegetett múltját idézik. Bevezetőjében Dušan Mihalek, a Rádió zenei szerkesztője méltatja a százéves fennállását ünneplő kikindai zenekedvelő egyesület, a Gusle tevékenységét, köszönti az egyesület mai gárdáját, Radivoj Terzić karnagyot, néhány szóval ismerteti a cseh származású Robert Tolinger sokrétű munkásságát, melyet a neves zeneszerző, publicista, előadóművész és pedagógus a múlt század végén Kikindán végzett, majd rátér a kiállítás anyagát képező *Gudalo* című zenei folyóirat mindössze egyestendős történetére s az ide vonatkozó zeneműkiadói vállalkozásokra. Megállapítja, hogy ma — pontosan kilencven évvel azután,

hogy Kükindán megjelent az első szerb nyelvű vajdasági zenei folyóirat — nyoma sincs vidékünkön hasonló kezdeményezésnek.

Gondolatébresztő bevezetője volt ez a most másodszer megrendezett NOMUS-nak (az újvidéki zenei ünnepegeknek), ennek a sokáig nélkülözött zeneművészeti szemlének, amelyet a szervezők elképzelése szerint ezentúl minden év októberében, a felszabadulási ünnepek keretében rendeznek meg, hogy minél jobban feltárják a vajdasági muzsika múltját, elemezzék jelenét, az alkotók és előadóművészetünk értékeit. A fesztivál kezdeményezése Anton Eberst nevéhez fűződik, megvalósítását pedig közösen vállalta az Újvidéki Rádió-televízió és a zeneművészek, valamint a zeneszerzők tartományi egyesülete.

Tavaly, az első ilyen jellegű rendezvény alkalmából a kiállítás mai vajdasági zeneszerzők alkotásainak kottáit, lemezeit s publicisták, folkloristák munkáit mutatta be, az idén pedig a múltba vetett pillantást, önkéntelenül is összehasonlításokra ösztökélve, sajnós, a mostani helyzet rovására.

*

Az újvidéki zenei ünnepek megnyitóján Jovan Dejanović, az újvidéki községi képviselő-testület elnöke üdvözlő beszédében többek között foglalkozott a vajdasági zeneművészet problémáival, bizonyítékaul annak, hogy a kedvezőtlen helyzetre végre komolyabban felfigyeltek a közvetlenül érdekelt zenei körökön kívül állók is. Egyébként a megnyitót követő koncerten, itteni előadók hiányában, a Jugoszláv Néphadsereg belgrádi művészegyüttesének kórusa és zenekara lépett fel Angel Šurev vezényletével. A műsoron Beethoven, Franck és Bruči egy-egy alkotása szerepelt, szólistaként Gordana Sremčević fiatal újvidéki zongoraművésznő működött közre. A program tartalmi súlypontját Rudolf Bruči *Vajdaság* című, Miroslav Antić költeményére komponált kantátája képezte, melyet Mira Banjac és Gordana Jeftović kivételével eléggé hiányosan szóltattak meg. Általában véve az ünnepi külsőségek (a Rádió pl. helyszíni közvetítést adott a koncertről) sem tudták feledtetni a hétköznapien átlagos, közömbös előadás fogyatékoságait.

Október 23.

Az előző nap két protokolláris rendezvénye után egy valódi hangverseny! Nemcsak formájában, hanem színvonalasságában is. Az est vendége hazánk legjobb mai zenéjét ápoló kamaratestületének egyike, a ljubljana-i Slavko Osterc együttes, a „helyi érdekeket” pedig Ivan Kovač újvidéki zeneszerző *Prelúdium, változatok és fuga* című alkotása képviseli. Gondosan megkomponált, jó zeneszerzés-technikai ismeretekről tanúskodik ez a mű.

Felcsendült még Slavenski, Petrič (az együttes művészeti irányítója és karnagya), Ramovš és Lebič (az egy-egy szerzeménye is).

A kiváló előadásokat hallgatva eltűnődünk azon, hogy miért nem kapott helyet ezen az egy hétig tartó szemlén Király Ernő vagy más vajdasági zeneszerző opusa is. Elfogadható-e az olyan műsorkoncepció, amelynek keretében egyetlen estén több szlovéniai mű hangzik fel, mint amennyit az egész rendezvénysorozat a vajdasági termésből bemutat? Félreértés ne essék, nem a saját zenekultúrájukat beszédesen ápoló, érvényesítő vendégművészek elhivatottságát bírálja ez a megjegyzés.

Október 24.

A programban Európai koncert néven egy eléggé homályosan szerkesztett hangverseny is helyet kapott, melyet sehogyan sem tudunk beilleszteni a fesztivál kereteibe, koncepciójába. Az ötletes, naponta más-más színű, zongorafedélre emlékeztető szűkszavú műsorlapokból csupán annyi derült ki, hogy a fellépő fiatal muzsikusz-palántákat a Zeneiskolák Európai Szövetségének tagállamai küldték Újvidékre. Belgium, Ausztria, a Német Szövetségi Köztársaság és Jugoszlávia képviselői léptek fel dicséretre méltó igyekezettel — közöttük az újvidéki Dragan Kozarčić, aki Haydn Es-dúr trombitaversenyének második tételét játszotta. Az egybehangelatlan, indokolatlan műsor végül is egy zeneiskolai diákkoncertre hasonlított, és így a rokonszenves fiatal muzsikuskok hibáján kívül a NOMUS legyengébb rendezvénye maradt.

Október 25.

A fiatal művészek szerződtetése, már a tavalyi újvidéki zenei ünnepeken is, a sikeresebb kezdeményezések közé tartozott. Az idén pedig a fiatalok koncertje volt a fesztivál egyik legemlékezetesebb eseménye. A Toplák Imre vezényelte kamarazenekar kíséretében a külföldön tanuló vajdasági zeneakadémisták, valamint az újvidéki akadémia tehetséges növendékei egy-egy versenyművet szóla'ttattak meg.

A koncert első számaként Ninoslav Petronje (a Belgrádi zeneakadémia hallgatója) Mozart D-dúr divertimentóját vezényelte. Ninoslav Živković (Újvidék) J. S. Bach d-moll zongoraversenyét, Fernbach Gábor (Stuttgart) Devienne G-dúr fuvolaversenyét játszotta. Ezután Varga István (Budapest) előadásában Boccherini B-dúr gordonkaversenyét hallottuk, az est befejező számaként pedig Ljiljana Gligorijević tolmácsolásában Mozart A-dúr hegedűversenyét.

A fellépő muzsikuskok valamennyien igen tehetségesek, tudásukkal, átszellemült, lendületes játékukkal magukkal ragadták az M-stúdió népes közönségét. Ismét felvetődött az elkerülhetetlen kérdés: vajon hová vezet majd pályafutásuk útja ezeket a fiatal művészeket, akiknek az iskoláz-

tatására közösségünk jelentős pedagógiai segítséget biztosított és tetemes pénzüsszeget áldozott, s akiknek a jelenléte zenei életünk újjászervezésekor nélkülözhetetlenül fontos volna?

A válasz elvben egyszerű lenne, a gyakorlatban azonban sokkal bonyolultabb. Mégis van kilátás arra, hogy ezt a problémát megoldjuk, ugyanis a Vajdasági Filharmónia (ha a tervek időben megvalósulnak) megteremtheti azokat a feltételeket, melyek fiatal, képzett muzsikusainknak biztosíthatnák a művészi tevékenység és a megfelelő érvényesülési lehetőség alapjait.

Október 26.

A Szerb Nemzeti Színház operatársulata is bekapcsolódott az idén a zenei ünnepségekbe: Rossini *Sevillai borbély* című vígoperájának felújított bemutatójával. Az előadás legsikerültebb elemeit a színpadi megvalósítás, a rendezés, a scenográfia és a kosztümök képezték. Borislav Popović vendég rendező utasításai nyomán, Toplák Imre karmester vezetésével derűs, hangulatos alakítást nyújtottak a magánénekesek is: elsősorban Németh Rudolf, Svetozar Drakulić, Gordana Kojadinović, Vojislav Kukulović és Franc Puhar.

Október 27.

A vajdasági művészek hangversenyeként meghirdetett koncerten, miután a szabadkai közreműködők lemondták részvételüket, csak újvidéki előadók léptek dobogóra. Vittkainé Kovács Vera énekelt, bemutatkozott a Djuro Rajković—Gál Gyula zongorakettős, Mihajlo Kelbli klarinétművész és a Collegium musicum vonósnégyes. Az est érdekességét az újonnan alakult zongorakettős jelentette, amelynek minden jel szerint jó távlatai lehetnének. Az est előadóművészi csúcspontját Mihajlo Kelbli interpretációja képezte — ismert klarinétosunk a vonósnégyes kíséretében Weber Klarinétkvintettjének szólóját tolmácsolta kiválóan.

Ismét elgondolkodhattunk azon, miért nem sikerült a szervezőknek túlsúlyban vajdasági jelleget biztosítani ennek a rendezvénynek. Jóllehet városainkban nincs olyan fejlett zenei élet, hogy csak a reprezentánsokat lehetne meghívni, mégis rejtély marad, hogy a kivételt képező Szabadkáról sem szánja rá magát egy-egy előadó az újvidéki bemutatkozásra. Bizonyára ezúttal is a kritériumok és a hozzáállás tisztázatlan kérdéséről van szó.

Október 28.

A hangszereslistákkal, énekművészekkel, zenekarokkal ellentétben a kórusmuzsikának számos kitűnő előadója van tartományunkban. Tavalý

a Becsei Kamarakórus, az idén a szabadkai Pro musica énekkar jeleskedett a NOMUS-on. A néhány évszázad kórusmuzikájának remekműveit felölelő műsor Égető Gabriella vezényletével a szabadkai vendégek kialakult ének módjára jellemző tolmácsolásban csendült fel. Finom művű, aprólékos gonddal kidolgozott, a hatásvadásztól tudatosan óvakodó interpretációik, mint annyiszor, most is megnyerték ennek a nálunk elterjedt zenei műfajnak a híveit. Az est második előadójaként a belgrádi Collegium musicum énekkar lépett fel Darinka Matić-Marović vezetésével. Az ismert egyetemi női kar egészen más stílust ápol, a szabadkaiaktól eltérően a hatásos, közönségsikert eleve biztosító, mozgékony szereplés" formáját választotta. A kizárólag hazai kompozíciókból összeállított műsor előadását remek egyéni és kollektív megvalósítások jellemezték.

Október 29.

Az eléggé egysíkú kamarapest nem felelt meg egy fesztiváli sorozat zárókoncertjének. Fimcsó Muratovszki szkopjei vendég karmester vezényletével az Újvidéki Kamarazenekar főleg régi, már több ízben bemutatott repertoárjából újított fel néhány számot. Hasonlóan cselekedett az újvidéki származású, Svájcban élő hegedűművész, Oskar Puhan is, aki már másodszor szólaltatta meg az M-stúdióban Mendelssohn ifjúkori, d-moll hegedűversenyét.

Akár a megnyitó koncerten, itt is éreztük egy nivós vajdasági szimfonikus zenekar hiányát.

*

A NOMUS többnyire mégis felsorakoztatta a vajdasági muzsika pillanatnyi értékeit, de ugyanakkor felvázolta a zeneművészet válságos helyzetének képét is. Ez a kép a zenei élet előadási formáinak és tartalmának elszegényedéséről tanúskodott. A vajdasági zenekultúra fejlődésének útja korántsem olyan egyszerű és zökkenőmentes, hogy alaposabb művészettörténeti és szociológiai kutatások, elemzések nélkül, csupán a látszat alapján, bármilyen következtetésekre is juthatnánk, annál inkább, mert az újabban elért egyéni eredmények egyike-másika európai viszonylatban is igen figyelemreméltó.

Nyilván a zenei életben bekövetkezett belső, minőségi átalakulás bizonyult folyamatáról van szó, a mai kornak megfelelő előadóművészi színvonal követelményeiről, amelyek szükségszerűen magukkal hozták a nem eléggé életképes, környezetükben nem eléggé támogatott zenei testületek felbomlását. Zenei dolgozóinknak a nagy múltú együttesek fenntartását szorgalmazó törekvéseik talán túlságosan is szívósak voltak, olyannyira, hogy elnapolták az új, hivatásos alapon megszervezett reprezen-

tatív vajdasági zenei intézmények szerepének felismerését, de elkendőzték a műkedvelés lényegét, igazi létjogosultságának indítékait is.

A jelek szerint ezeken a felismeréseken túljutottunk. Ha késéssel is, sor kerül a Vajdasági Filharmónia és koncertiroda megalapítására, ami nemcsak egy gyökeresen felfrissült zenei élet kezdetét helyezi kilátásba, hanem új távlatokat nyit az előadóművészek és zenei alkotók érvényesülése előtt is.

PÁNDI Oszkár

S Z Í N H Á Z

IN MEMORIAM MILIVOJE ŽIVANOVIĆ

A belgrádi *Borba* 1976. november 5-ei számában jelent meg a Jugoszláv Drámai Színház igazgatójának évad eleji nyilatkozata, melyben többek között ezt olvashattuk: „... szóba került továbbá Milivoje Živanović azon kívánsága, hogy színházunkban ismét eljuttassa Jegor Bulicsovot... Megállapodtunk, hogy erre majd akkor kerül sor, ha Živanović egészségi állapota ezt megengedi, valószínűleg jövő év tavaszán.”

Alig két héttel később, amikor az esti Tévéhiradóban megjelent Milivoje Živanović fényképe, s mielőtt még a bemondó bármit mondott volna, tudtuk, éreztük, hogy Živanović tavasszal már nem kelti, nem keltheti újra életre fél évszázadosnál is hosszabb színészi pályája legnagyobb szerepét.

Milivoje Živanovićyal a szerb nyelvű színjátászás talán legnagyobb egyénisége távozott, most már nem ideiglenesen, nem nyugdíjba, hanem örökre a világot jelentő deszkákról.

Pontosan a századfordulón született, már 1920-ban színpadra lépett, de monumentális tehetsége az 1948-ban alakult Jugoszláv Drámai Színházban ért be és teljesedett ki.

Itt játszotta nagy szerepeit, a drámairodalom tragikus apafiguráit. Leart, Jegor Bulicsovot, Strindberg Kapitányát Az apából, O'Neill James Tyront, az Apát Sartre Az altonai foglyok című drámájában és emlékezetes többi nagy szerepét, Kreönt az Antigonében, a Macbeth címszerepét, a Ványa bácsi Asztrovját, Laza Kostić Pero Segedinac című művének címszerepét és a címszerepet Ibsen nagyszerű darabjában, a John Gabriel Borkmanban, a sötét lelkű Kantort a Betajnova királya című Cankarműben, Szatyint az Éjjeli menedékhelyben, Života Cvijovićot Nušić Drájában és Agatont a Gyászoló családban.

Az utóbbiért kapta a Sterija-díjat, 1964-ben. Nyilván a Szerb Nemzeti Színház akkori nézői közül még sokan emlékeznek erre az alakításra.

Számomra ma is felülmúlhatatlanul példázza egy nagy művész komikus alakításának csúcását. Agaton, ez a külsőleg tisztességes, becsületesnek látszó hozományvadász-hiéna látszólag éppolyan, mint mindenki más, a megtévesztésig hasonlít a bizalomgerjesztő úriemberekhez, de Živanović szemének, hangjának játékaival, alakoskodó sírásával, romlottan kétszínű nevetésével, egyszerre tartózkodást és mérhetetlen vagyonvágyat sajtető mozdulataival nemcsak jellemezte a figura silány emberségét, hanem nevetéssé is tette, elérulta. Egyszerre volt Agaton és Agaton karikatúrája. Drámái magasságokba emelte és a földre pottyantotta. A tragikus szerepek nagy alakítója találta meg a művészi egyensúlyt a két szélsőség között, nagyszerű és félelmetes harmóniáját teremtve meg így a komikusnak és a tragikusnak, a látszattisztességnek és a tisztesség álarca alól előbújó romlottságnak.

De nemcsak a hazai kritika és közönség, hanem a külföldiek elismerését is joggal érdemelte ki. Jegor Bulicsováról, amelyért a külföldi művészek közül elsőnek kapta meg a Sztanyiszlavszkij-érmet, Živanović remek apaszerepei közül is a legjobbról, így írt a moszkvai kritika: „A régebbi előadások egyetlen Bulicsova sem szerette ennyire őszintén a lányát, és ugyanakkor egyik sem volt ennyire kínosan tudatában saját közelgő vége elkerülhetetlenségének, mint Milivoje Živanović.” Kiváló drámái ereje Sartre-t is lenyűgözte. Az altonai foglyok után így nyilatkozott a *Politikának*. „Alkalmam volt gyönyörködni egy nagy színész játékában, Milivoje Živanovićéban, aki bizonyosan nemcsak jugoszláv viszonylatokban nagy művész, hanem bármelyik európai színpadon is az lenne.”

Könnyű lenne szavakat, jelzőket találni Živanović elementáris erejű, magával sodró, lenyűgöző játékára, könnyű lenne megállás nélkül sorolni szerepeit, idézni a kritikákból, ehelyett elég ennyit mondani, hogy *színész* volt, a hivatás már régóta nem termő őstehetségei közül. A színész meghalt, de emléke, alakításai még sokáig élnek, nemcsak a kritikák sárguló lapjain, hanem a színházi közönség felejthetetlen élményemlékei között is.

GEROLD László

VISSZHANG

CSAK EGY PÁLYÁZAT, VAGY KÁDERPOLITIKA IS?

Napilapunk október 31-i számában megjelent az Újvidéki Színház pályázati felhívása, melyből megtudjuk, hogy második magyar nyelvű színházunk hat színészt, két nőt és négy férfit, vesz fel állandó munkaviszonyba. Nem kell különösképpen beavatottnak lenni ahhoz, hogy tudjuk,

mit jelent ez a pályázat. Semmiképpen sem *csak* hat munkahelyet. Sokkal többet. Épp ezért az alábbiakban — szem előtt tartva a pillanat fontosságát még a pályázat lezárása előtt — erről a felhívásról kívánok írni, s mindarról, ami vele kapcsolatban felmerül(het), lényegesnek mutatkozik.

A pillanat jelentősebb, mint gondolnánk. A pályázat, majd a színészek felvétele azt jelenti ugyanis, hogy *most konstituálódik* valóban az Újvidéki Színház. Tehát semmiképpen sem mellékes vagy ahogy egyesek mondják — parciális kérdés ez, hanem óriási jelentőségű művelődéstörténeti pillanat, amilyenben — nem nehéz utánagondolni — nemigen volt része a jugoszláviai magyar színházi életnek. Következésképp egész szellemi életünknek, ennek a színház — minden hibái ellenére is fontos tartozéka — vitathatatlanul lényeges kérdése, eseménye ez.

Amikor mintegy három évvel ezelőtt megalakult az Újvidéki Színház, mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy a kezdeti korszakban tiszteletdíjas s később állandó munkaviszonyban levő színészeket mindenekelőtt az Újvidéki Rádióban levő Rádiószínház együtteséből kell szerződtetnie, verbuválnia. Most érkezett el az a pillanat, amikor hat színész átmehetne a Rádiószínház együtteséből az Újvidéki Színház munkaközösségébe. És a színház nemrég megtartott munkaközösségi értekezletén arról értesültünk az igazgatói beszámolóból, hogy a „...jelek szerint... a rádió társulatának színészei nem hajlandók munkaviszonyt vállalni a színháznál... a színház igazgatója különben tárgyalt néhány vezető színésszel arról, hajlandók lennének-e munkaviszonyt kötni a színházzal. A válasz egyértelműen tagadó volt”. A helyzet — ezt személyes beszélgetésekből is tudom — azóta sem változott.

S a pályázati felhívás ténye mellett ez a második mozzanat, amelynél feltétlenül hosszabban kell időzni.

Az Újvidéki Színházat nem csak a jugoszláviai magyar szellemi, kulturális élet fellendítése érdekében alapították, nem csak a közönségnek csinálták, hanem az itt a — Rádiószínház együttesében — levő színészeknek is. Ezt az is bizonyítja, hogy amikor ebbe az együttesbe verbuválták a színészeket és rendezőket, legtöbbszörüknek felhívták a figyelmét arra, hogy itt, Újvidéken — valószínűleg — színház is alakul majd. Tehát ők erre számítva szerződtek színházaktól a láthatatlan színház, a rádió csak színészt foglalkoztató, de igazi színházi embert teljesen soha ki nem elégíthető munkakörébe. Számos nyilatkozatból tudjuk, hogy ezek a színészek mennyire igényelték, kívánták a színházat, mondván, hogy igazi helyük mégiscsak a deszkákon és nem a mikrofon előtt van. S most, amikor ez a régi vágyuk valóra válhatna, egyszer csak arról értesülünk, hogy a színészek nem hajlandók felcserélni a rádiót a színházzal. Nyilván nyomós okaik lehetnek. Próbáljunk közülük néhányat — gondolom, a legsúlyosabbakat — számba venni.

Végiggondolva és ismerve a szempontokat, nem nehéz megérteni közülük a legtöbbet. Érthető, hogy megszokták a rádiós munkát, tudják,

hogy ez kényelmesebb, sőt mondhatnánk azt is, hogy könnyebb, mint a színházi. Igaz, hogy itt majdnem hetente újabb és újabb hangjátékok vesznek szalagra, s emellett még más műsorokat is felvételeznek, de nem kell kívülről tudni a szerepet, nem kell hónapokig kemény, sokszor igen komoly fizikai fáradságot okozó munkával próbálni. Az sem lehet titok, hogy végre valamelyest rendeződött a rádiós színészek anyagi helyzete, s a színházban valószínűleg kisebb fizetés várná őket — keményebb munkáért. Érthető az idegenkedés, mert legtöbbször a tízévi jó működés után megszüntetett topolyai színházból vagy a rövidebb életű, de szintén megszüntetett, illetve reamaterizált zrenjanini Madách Színházból jöttek a rádióhoz. Bizalmatlanságuknak tehát alapja van: ki szeretné magát bizonytalanságnak kitenni, főleg, ha már a negyedik vagy az ötödik év-tizedet tapossa, s ezért jól meggondolja minden újabb lépését. Érthető továbbá, hogy nem akarnak átmenni, mert nagyon is közlő, túlságosan is jól, a saját bőrükön érezték azt a szervezetlenséget, bizonytalanságot keltő kapkodó-rögtönző munkát, ami az Újvidéki Színház eddigi tevékenységét — minden kezdetre jellemző természetesség és minden vitathatatlan sikere ellenére — eddig jellemezte. (A próbák tartama és a bemutatók időpontja megengedhetetlenül sokáig elhúzódott, a műsorterv elég gyakran változott, mindennek következtében lehetetlen volt megszervezni a bérletrendszert, eddig egyetlen jugoszláviai magyar művet sem mutattak be, nem használták ki azokat a hónapokat, amikor csökkent a rádiós munka, s a színészek jobban ráértek; ugyanakkor tudni kell, hogy a színészek viszonyulása sem volt mindig hibátlan.) De azt sem szabad elfelejteni, hogy rengeteg objektív nehézséggel küszködött és még mindig küszködik ez a színház, s hogy munkatársai néhány valóban kulcsfontosságú (terem, újabb munkahelyek, felszerelés stb.) problémát sikeresen oldottak meg. Vitathatatlan azonban, hogy a színház működése, az a bizonyos színházi mechanizmus még nagyon zakatol, nem nyújtja azt a biztonságérzést, ami a zavartalan művészi munkához szükséges. S nem nehéz kitalálni, hogy a rádiós színészek idegenkedésének ez a mozzanata is végtelenül jelentős, ha nem éppen legjelentősebb, oka. Volt is, aki megmondta, ha rendeződnének a viszonyok, gondolkodás nélkül átmenne a színházba. Mert: érzik, tudják, hogy ott a helyük. De nem mennek. Legalábbis egy ideig még nem mennek.

S mi történik? A színház megkapta a hat munkahelyre a pénzt, a pályázatot ki kell írni, így határozott a közgyűlés, mert különben a pénz is elvész. Természetes, hogy pályázó is lesz. (Talán a rádiósok közül is meggondolják magukat néhányan.) S az is természetes, hogy elsősorban a másik színházból, Szabadkáról kell várni a jelentkezőket, sőt onnan is valószínűleg a fiatalabbakat, akik még könnyebben cserélnek környezetet. S talán még örülni is kellene, mert végre megindulna a jugoszláviai magyar színjátszásban eddig ismeretlen, de nagyon fontos fluktuációs folyamat. De vajon fluktuáció-e, ha csak az egyik helyről mennek a másikra,

ha egyirányú a mozgás; ez inkább afféle migráció. Ami viszont már nem jó, nem egészséges. A szabadkai színészeket is könnyen megérthetjük. A motívumok ismerősek: elégedetlenek a fizetéssel, véleményük szerint nem kapnak tehetségüköz illő, megfelelő szerepet, hiányzik a megértés stb., s úgy gondolják, az új környezetben másként lesz.

És miért kell ezzel külön foglalkozni, mondhatnák sokan. Nagy eset, néhány színész eljön Szabadkáról, no és mi történik. Eljött már évekkel ezelőtt Szilágyi László, Santa Sándor, Fejes György, Romhányi Ibi, s a közelmúltban Pataki László is otthagya a társulatot. A színház mégsem dőlt össze. Ez igaz, s az is igaz, hogy senki sem pótolhatatlan. De vitathatatlan, hogy a jugoszláviai magyar színjátszás nagyon is megérezte hiányukat. Egy sor jó művet nem lehet színre vinni Pataki nélkül, s az előadások színvonala is megsínylette Sterija-díjas színészeink hiányát. Gondoljuk csak meg, hány nagy színházi élménnyel lennének szegényebbek, ha Pataki nem játszott volna Szabadkán. Vagy hány jelentős drámai művet nem lehet színre vinni, mert pillanatnyilag nincs olyan drámai erejű színésze a színháznak, mint Romhányi Ibi. Tehát *mégis jelentős veszteség minden színész távozása; minőségi veszteséget jelent.*

De térjünk vissza a mostani pályázathoz. Bármennyire is ellentmondásosnak látszik, nem az: még nagyobb veszteség, ha most a fiatalok szánják rá magukat, hogy színházat cseréljenek. Igaz, hogy még kialakulatlan profilú, önmagukat kereső színészekről, minden sikerük ellenére még nagyjából pályakezdőkről van szó. De vitathatatlan, hogy a rájuk váró feladatok nagyobbak, mint hihetnénk, mint ők maguk is gondolnák, mint pillanatnyi színészi erejük, tehetségük alapján tudnánk. Néhány év múlva ugyanis nekik kell majd vállukra emelni, tehetségük tartópillérein tartani a szabadkai színházat, a jugoszláviai magyar színjátszás legjelentősebb intézményét, bázisát. *Az egyetlen igazi színházunkat.* S ez nem kevés. Rájuk vár az a feladat, hogy néhány év múlva művészetükkel kiérdemelt vezetőszerepet játsszanak. Tehát végtelenül fontos, azt is mondhatnám, sorsdöntő pillanathoz értettünk el. Évente jönnek az akadémiaírók a fiatal, képzett, tehetségesnek mutatkozó színészek, minden ráció azt sugallja, hogy ezeket kemény munkára kell fogni, hogy minél előbb beérjenek, egy társulatban kell őket foglalkoztatni, s jól kell foglalkoztatni, ami viszont, sajnos, nem mondható el maradéktalanul a szabadkai színházról, mert még mindig nem sikerült kialakítani egy alkotásra serkentő légkört, nincs kellő harmónia a különféle korosztályok között stb. Erthető tehát, hogy majd egyesek eljönnek, szerencsét próbálnak a másik színháznál.

Ha meg minden érthető, akkor miért kell háborogni, cikkezni? Azért, mert a jugoszláviai magyar színjátszás káderproblémái nem oldhatók meg ilyen egyszerűen. Mert nem lehet rendező elv, hogy ha az egyik együttes, a rádiós, kijelenti, hogy nem megy át az Újvidéki Színházba, akkor a másik társulattól verbuválunk. Minden említett és méltányolható indok

ellenére is *jogosan tehetjük fel az újvidéki színészek erkölcsi, művészi felelősségének kérdését*. Nem lenne okosabb, érettebb művészi, emberi magatartásra vallóbb, ha igenis megpályáznák azt a hat színházi munkahelyet, s ha ezt éppen azok tennék, akik eddig is főszerepeket játszottak az Újvidéki Színházban, *s ha mint a színház egyenjogú, önigazgató tagjai próbálnának odabatni, hogy színházzá változzon, ami még nem az*, hogy színházi fegyelmet, munkatempót kényszerítsenek azokra, akik eddig erre képtelenek voltak? Persze a színháznak is legalább jelezni kellene, hogy változások lesznek, hogy felismerték a rögtönző munka (amelyről már a szezon elemző szeptemberi *Híd*-cikkből is szóltunk, s melyről a közgyűlésről tájékoztató újságcikkekben is olvashattunk) további tartathatatlanságát. Nem lenne ésszerűbb, ha a Rádiószínház legjobbjai a színházhoz szerződnének, s ha, mondjuk, jövőre, amikor az újvidéki akadémián végez az első nemzedék, az a négy fiatal is ehhez a színházhoz jönne? Ha *természetes úton* alakulna meg a második társulat, ha így kerülne sor idővel arra a bizonyos szükséges fluktuációra? Ha nem egy erősödő társulattól csinálnánk két gyengét, hanem ha kissé messzebb látnánk az orrunknál, ha nem a pillanatnyi kényszerállapot, hanem a jugoszláviai magyar színjátszás egésze és jövője lebegne a szemünk előtt?

Ezért írtam ezt a cikket, arra gondolva, hogy még idejekorán figyelemzetletlek néhány fontos mozzanatra, hogy azok, akik ezután szólnak hozzá színjátszásunk kérdéseihez — nyilván lesznek ilyenek, első sorban az érdekeltek véleményét lenne jó nyilvánosan hallani —, szélesítik a kérdéskört, s közösen hozzájárulhatunk a jugoszláviai magyar színjátszás egyik legégetőbb kérdésének a rendezéséhez. Ezért nem tekinthető a színház pályázati felhívása csak egyszerű munkahelyhirdetésnek, s ezért nem tartom szerencsés megoldásnak, hogy éppúgy várjuk a jelentkezőket, mint bármelyik más hat munkahelyre. Nem hat színészt kell felvenni, állandósítani, nem törődve vele, hogy honnan jönnek, hanem káderpolitikát kell folytatni, széles területen, s abban a művészeti ágban, ahol a közelmúltig inkább a véletlen, mint a szervezett viszonyulás volt a jellemző.

Újvidék, 1976. nov. 4.

GEROLD László

Ez az írás eredetileg a *Magyar Szó* Kilátó című rovatának készült, gondolván, hogy a napilap a legalkalmasabb hely a várható vita lebonyolítására, de a művelődési rovat nem mutatott sem a cikk, sem a benne felvetett probléma iránt érdeklődést. Ezután ajánlottam fel a cikket a *Hídnak*, melynek — bár nyilvánvaló, hogy a folyóirat megjelenési üteme folytán inkább kísérője, mint hatékony irányítója lehet ebben a pillanatban a jugoszláviai magyar színházi kultúra olyan jelentős kérdésének, mint amilyen a káderpolitika — feltétlenül köszönettel tartozok, hogy lehetőséget adott a nyilvános véleménymondásra. (G. L.)

KRÓNKA

A BAZSALIKOM-DÍJRÓL. Az 1976-os esztendő Bazsalikom-díja Mladen Leskovac akadémikusnak, az újvidéki Szerb Matica elnökének ötvenesztendő műfordítói munkásságát kívánja megjelölni. Éppen ötven esztendővel ezelőtt jelentek meg ugyanis első Ady-fordításai, s már készülöben volt az első szerb nyelvű Ady-kötet is, amelyet Szenteleky Kornéllal tervezettek, ám amely az egykori mostoha körülmények miatt mégsem jelenhetett meg. „Tudom jól — írta a sziváci orvos a belgrádi egyetemistának, különben Szivác szülöttének —, hogy Ady igazi ismertetése nem tőlem, hanem egyedül Öntől függ, akinek ez művészi hivatására válik. Nagyon, nagyon boldog lennék, ha megérném, azt, hogy egy kötetnyi Ady-fordítás jelenik meg az Ön finom, megértő árköltésében...” S ahogy négy-öt versből álló kis ciklusokban rendre megjelennek Mladen Leskovac Ady-fordításai, amelyek 1931-ben összesen 25-re egészülnek ki, úgy szaporodnak Szenteleky Kornél leveleiben is az elismerő sorok. „Úgy találok, hogy Ön komoly megértője Ady hatalmas, de homályos nagyságának. Ezt tulajdonképpen nagyon kevés Ady-olvasóról lehet elmondani...” — olvassuk Szenteleky Kornél levelében. A kései méltató tehát abban a szerencsés helyzetben van, hogy a maga gyöngébb szava helyett Mladen Leskovac Ady-fordításairól a legilletékesebbnek, Szenteleky Kornélnak a szavait idézheti: „Az én két asszonyom for-

Elhangzott a sziváci Szenteleky-napokon, november 13-án.

dítását sokszorosán és csodálkozva olvastam és olvasom. Ezt tartom az eddig ismertek közül a legsikerültebbeknek. Csodás ihletettségek szükségesek ilyen egyszerű és tiszta fordításokhoz, s úgy látszik, ez a fordítás ilyen ihletes, boldogságos percek szülötte...”

A műfordítói igény, amely ötven esztendővel ezelőtt adott hírt magáról, Illyés Gyula remekművének, a *Puszták népének* fordításában példamutató magasságba emelte a magyar nyelvű szépirodalmi alkotások tolmácsolásának a mércéjét. A hűségre való törekvés, a műalkotás iránt érzett feltétlen tisztelet találkozott ebben a fordításban a kifejezés szépsége, eleganciája iránti érzékenységgel, ihletettséggel, „szépmivességgel”, hogy ősbibb szóval határozzuk meg a Mladen Leskovacban is dolgozó belső művészi igényt. Ilyen tolmácsolásban ismerkedük évről évre a szerb tanulóifjúság *A Pál utcai fiúk* című Molnár Ferenc-regénnyel, és ezt látjuk lobogni Mladen Leskovac legújabb fordításaiban is: a szerb nyelvű Pap József-versekben. Bizonyosága ez annak, hogy Mladen Leskovac, aki egykor Szenteleky-verset tolmácsolott, nem szűnt meg figyelni a jugoszláviai magyar irodalom életét sem.

A mai napon a Bazsalikom-díjnak sajátosan bensőséges csengése van — hadd szögezzük le méltatásunk végén: Mladen Leskovac ugyanis tevékenyen, cselekvően járult Szenteleky Kornél és Debreczeni József antológiája elkészüléséhez, ahogy erről Szenteleky Kornél levelei tanúskodnak. Tanácsadója, adatközlője, véleményezője, könyvek, versek küldője volt Szenteleky Kornél-

nak, aki a máig is egyedülálló gyűjteményt tervezte és szervezte. Köszöntjük tehát most Szenteleky Kornél barátját, munkatársát, Ady Endre verseinek, Illyés Gyula prózájának, a jugoszláviai magyar költészet jelentős alkotóinak, Gál László és Pap József költeményeinek magas szintű tolmácsolóját.

A SZENTELEKY-DÍJRÓL. Az olvasót szoktuk emlegetni hol elkeseredetten az irodalom iránti közömbösség láttán, hol lelkesedve és lelkesülten, amikor az érdeklődés jelei melegítik szívünket. Az olvasóra hivatkozunk irodalmi vitáinkban, esztétikai perpatvaraink során is, a végső instanciára abban a folyamatban, amelynek az irodalom élete a neve. Vannak pillanatok, amikor látványos vállalkozásokkal akarjuk meggyőzni az olvasás szükségességéről, a művelődés hasznosságáról. Rendezünk irodalmi estéket, író—olvasó találkozásokat, hogy szemtől szembe láthassuk, akire a írás magányosságában szoktunk gondolni. Mindig ott tudjuk, amikor az irodalmi kommunikációról beszélünk, ennek a kommunikációnak utolsó láncszemeként, mert végeredményben az olvasó az a befogadó, aki felé az írói érzélem- és gondolatáramok indulnak.

Az 1976-os Szenteleky-díj az olvasóvá nevelés egyik nagyon jelentős és nagyon eredményes műhelyének munkájára akarja felhívni a figyelmet, a *Jó Pajtás* évtizedek óta végzett irodalomnépszerűsítő tevékenységére. Nem szabad ugyanis elfelednünk, hogy az irodalmi alkotások befogadására való nevelés letéteményese az iskolai oktatás mellett éppen a *Jó Pajtás* a jugoszláviai magyar irodalom életműködésében. Mert a felnőtt olvasó befolyásolható ugyan, hathat rá divat és kritika egyaránt, olvasót nevelni azonban csak az iskola tud és az olyan újság, amelynek a gyerekek és az ifjúság az

olvasója. A *Jó Pajtás* céltudatos tevékenysége a legjobb példa erre. A lap állandónak nevezhető irodalmi rovataiban találkozik irodalmunk jövőndő olvasója először írónk nevével és műveivel, ismerkedik irodalmunk eredményeivel, de az írás barátai is a *Jó Pajtás* Rügyfakadás című rovatában próbálgatják tollukat s tehetik első kísérleteiket a szépszerűlésben. S aztán itt vannak a nagy számok: a nyelv-műveléssel összekötött irodalmi versenyek 163 000 résztvevője, a 118 000 kötet kiadvány csak az elmúlt tíz esztendőben a látható mérlege ennek az irodalom-népszerűsítő tevékenységnek. A láthatatlanról és mérhetetlenről pedig nem is szóltunk, holott az irodalom iránti szeretet, a könyv, az olvasás megszerettetése az, ami a *Jó Pajtás* munkájának a lényeges részét képezi. Vágy- és gondolatcsírákról van szó, amelyek majd évtizedek múltán szökkennek virágba és hoznak termést. Feledhetjük-e, hogy jövőndő irodalmunk letéteményesei ülnek ma az iskola padjaiban és olvassák a *Jó Pajtást*, a jövőndő írók és az elkövetkező évek olvasói is, akikben még látszólag szunnyad a szó és alszik a igény talán, de ha majd évek múltával ismerősen cseng egy-egy írónk neve és könyvének címe a fülekben s nagyobbat lobban az olvasókedv, mint ahogy manapság még látjuk, akkor ezt a *Jó Pajtás* munkájának is tulajdoníthatjuk.

BORI Imre

TANÁCSKOZÁS AZ IRODALMI ROVATOKRÓL. Minden bizonnyal helyesen választott témát a szervező bizottság, amikor az idei sziváci Szenteleky-napok tanácskozásán a *Magyar Szó* és a három hetilap (*Dolgozók, 7 Nap* és *Képes Ifjúság*) irodalmi rovatáról indított vitát, mert, mint a szerkesztői beszélőkből is kiderült, problémák vannak. Alapvető, hogy nem mindenütt, azaz nem minden szer-

kesztőségben mérik azonos mércével az irodalmat, s így az olvasónak sokszor az lehet a benyomása, mintha lapjaink nem azonos ügyekről, problémákról folytatnának eszmecserét, nem azonos kritériumok alapján mérnék az irodalmi alkotásokat. A problémák a szerkesztési koncepciótól a rendezetlen anyagi helyzetig igen sokrétűek.

Talán csak a *Magyar Szóban* — halottuk a tanácskozáson — kap elegendő helyet az irodalom és a kultúra, mintha csak napilapunkban történt volna meg az, ami minden irodalmi rovat feladata lenne, hogy komoly szellemi erőt képviselő munkatársi gárdát toborozzon, törekedjen minél több eredeti jugoszláviai magyar író alkotásának közlésére, ezenfelül pedig a műfaji sokrétűsége, az információk tömegére stb. A hetilapokra ugyanis szinte kivétel nélkül a kissé öreguras szerkesztés jellemző, ami nyilván abból az elfaltságból ered, hogy a hetilapokban szükséges rossznak tekintik a művelődési és irodalmi rovatot. Erre utal a tény, hogy csak a minimális anyagokat biztosítják, ami nem elegendő egy szélesebb alapokra helyezett rovatkoncepció megvalósítására.

AZ ÚJ SYMPOSION REPERTÓRIUMA ÉS ÚJABB BIBLIOGRÁFIAI FÜZET. A háború előtti *Híd* repertóriumának megjelenése a jelek szerint ösztönzőleg hatott hasonló munkák elkészítésére. Már folynak az előkészületek folyóiratunk háború utáni számai repertóriumának megjelentetésére, az *Új Symposion* szerkesztősége pedig a gyors egymásutánban megjelent június—júliusi kettős és augusztusi számának mellékletként már közzé is tette a folyóirat elmúlt tíz évének (1965—1975) repertóriumát, valamint e folyóirat elődjének, az akkori *Ifjúságban* (ma *Képes Ifjúság*) Symposion címen megjelent irodalmi mellékletének anyagát.

Örvendetes, hogy a folyóirat már most, amikor számai sok helyütt még teljes komplettekben is megtalálhatók, elkészítette repertóriumát, hiszen tudvalevő: folyóiratot csak évi tartalomjegyzék alapján aligha lehet gyorsan és jól használni. Ezt a célt csakis funkcionálisan csoportosított, műfajokat és szerzőket számba vevő repertóriummal lehet elérni. Úgy tűnik, az *Új Symposion fiatal* munkatársai — Polyák Márta, Silling István és Szabó Márta — alapos munkát végeztek, s jól használható irodalmi adattárt készítettek azoknak, akik a folyóirattal és a jugoszláviai magyar irodalom történetével foglalkoznak.

November első felében még egy értékes, művelődéstörténetünk tanulmányozása szempontjából fontos és nélkülözhetetlen forrásjegyzék jelent meg, Pastyik László *A jugoszláviai magyar irodalom 1974. évi bibliográfiája*. Pastyik 1969 óta kíséri figyelemmel a jugoszláviai magyar kultúrának a könyvvel, könyvkiadással (könyvtárüggyel, sajtóval, valamint a nyelv- és irodalomtudománnyal, a színművészetrel, a filmmel, a televízióval és a rádióval kapcsolatos publikációkat, pontosabban könyveket, tanulmányokat, recenziókat stb., és tematikailag feldolgozva rendszerezi, közli az információk lelőhelyét. Junger Ferenc a *Magyar Szóban* írja Pastyik legújabb füzetéről: „Ha figyelembe vesszük a tényt, hogy irodalmi — és általában művelődési — életünk fejlődése során elérkezett abba a szakaszába, amikor egyre nagyobb szükségét érzi a szintézisnek, az összefoglalásnak és az áttekintésnek, a füzet és egyben a sorozat jelentőségét a jelenlegi és a majdani kutatások szempontjából nem kell, nem is lehet elégséges hangsúlyozni.”

ÚJABB NOVELLAPÁLYÁZAT. Felénk eddig igen ritkák voltak a novel-

lapályzatok, most pedig alig zárult a *Magyar Szó* Majtényi Mihályról elnevezett novellapályázata, máris egy újabb akciót hirdettek meg. Ezúttal a fennállásának 25. évfordulóját ünneplő eszéki *Magyar Képes Újság* tette közzé felhívását. A pályázatok mindig serkentőleg hatnak az irodalomra, ezért minden bizonnyal szükség van rájuk, de e pályázat kapcsán felvetődik a kérdés: nem lett volna-e célszerűbb vagy a *Magyar Szó*val párhuzamosan vagy pedig legalább egy évvel később meghirdetni a pályázatot. Félő ugyanis, hogy a *Magyar Szó* zsürije által kirostált pályaművekkel halmozzák el majd a *Képes Újságot*, s így ez a pályázat célját téveszti. Íróink termékenységét ismerve, a háromhónapos időszak nem valami sok ahhoz, hogy több, pályázatra is érdemes alkotás szülessen.

ODAITÉLTÉK A NAGYAPÁTI KUKAC PÉTER-DIJAT. A két háború között élt topolyai festő, Nagyapáti Kukac Péter emlékére alapított képzőművészeti díjat az idén a vajdasági képzőművészeti életben már több mint fél évszázada mindig aktívan jelen levő, éppen 70. születésnapját ünneplő Pechán Bélának és egy, a fiatal festőnemzedékhez tartozó képzőművésznek, Baráth Ferenonek ítelték oda.

Pechán Béla munkássága minden bizonnyal méltányosabb helyet érdemelne a vajdasági képzőművészet értéklisztáján, de a szakkritika mindeddig nem fordított kellő gondot művészetének tanulmányozására. Legfeljebb csak addig jutott, hogy összevetette Pechán Béla és édesapja, Pechán József (1875—1922) munkásságát, s a fiatalabb művészről úgy nyilatkozott, hogy mindvégig apja festészetének árnyékában maradt. Minden bizonnyal lehetetlen Pechán Béla művészetéről édesapja munkásságának figyelembe vétele nélkül beszélni, mert az valóban so-

kái érezte hatását fia művészetében, az ötvenes évek elején mégis megtörtént a teljes elszakadás az akadémiai realizmustól és az utóbbi két évtizedben elsősorban *Quo vadis, genus humanum?* című sorozatával sajátos képzőművészeti műfajt teremtett, amelyet festői tragikomédiának nevezhetnénk. Ebben a sorozatban Pechán Béla a világ eseményeit igyekszik bemutatni az őskortól egészen egy esetleges atomháború utáni korig. A görög mitológia, a bibliai mesék, valamint a történelmi események kerülnek vásznain mai megvilágításban.

Reméljük, hogy e díj az eddigiekénél jobban feléje irányítja majd a szakkritika figyelmét, s lesz, aki vállalkozik e rendkívül gazdag életút kritikai felmérésére.

HAZAI FOLYTATÁSOS REGÉNYEK. A *Magyar Szó* állandó olvasói bizonyára felfigyeltek arra, hogy a folytatásos regények számára fenntartott oldalon a közelmúltban (október második felében) egyszerre két vajdasági szerző műve, egy regény és egy történelmi jellegű, ismeretterjesztő munka indult. Burány Nándor *Sós Péter boldogsága* című szociográfikus regényéről és Szekeres László szabadkai régészünk *A hunok és Attila* már címében is izgalmasnak ígérkező tanulmányáról van szó. A *Sós Péter boldogságáról* egyelőre még korai nyilatkozni, mert e sorok lejegyzésekor a regény mindössze egynegyede futott le, *A hunok és Attila* című írásnak viszont előzményeit mindeddig eléggé elferdítve ismerjük elsősorban belerádi és zágrábi, valamint néhány külföldi lap szennzációhírhászó jelentése alapján. A félreértések tisztázása végett személyesen kértük meg Szekeres Lászlót, hogy ismertesse kutatásainak és a *Magyar Szóban* megkezdett sorozatának lényegét.

— Két évvel ezelőtt — írja Szekere-

res László — részt vettem egy jelentős régészeti vállalkozáson. Akkoriban erről a vállalkozásról a sajtó révén az a hír terjedt el, hogy Attila sérjét keressük, sőt hogy nyomon is vagyunk. Így találkozott tulajdonképpen Attila neve régészeti ténykedéssel, ami számomra sok esetben kellemetlen volt, de ugyanakkor fel is keltette érdeklődésem a téma iránt, és eldöntöttem (mint egykoron Móra Ferenc), hogy „leszámolok” a kérdéssel. Ehhez a leszámolóhoz nagy lendületet adott tavalay a zentai Mákos-parton lefolytatott ásátás, ahol bizonyos megfigyelések révén, úgy érzem, nagyon közel jutottam a hunokhoz és legendás hírű vezérékhöz. (Erről egyszer részletesen is beszámolok.)

Talán említenem sem kell, hogy a zentai ásátás is úgy csendült a nagyközönség előtt, mintha ismét Attila nyomában járnánk, s a figyelmet ismételtén a hármas koporsó felé irányította. Nem kívánom elmarasztalni az érdekesebb témák után kutató hazai és külföldi újságírókat, inkább a saját hibám látom ebben, hiszen a régészeti kutatásokról kimerítően sohasem tájékoztatjuk a sajtó képviselőit.

Tény viszont, hogy most már komolyan hozzáfogtam a hunokról még hiányzó adatok gyűjtéséhez. Alapvetően a minél nagyobb adathűség és közérthetőség volt. Nem tagadom, a hunokat igyekeztem kissé rehabilitálni. Kutatásaim során igyekeztem megfejtetni azokat az indítókokat, amelyek a hunokat arra predesztinálták, hogy úgy viselkedjenek, ahogyan tényleg viselkedtek és úgy jelenjenek meg, mint amilyeneknek őket a IV. a V. században a civilizált európai népek látták. A történelemkönyvekben ugyanis sok esetben ferde képet festenek a hunokról, és elfogultak is irántuk. Ez természetesen nemcsak a hunokra, hanem Európa több más népére is vonatkozik.

Egyébként a publicisták és írók az utóbbi évtizedekben mintha elhallgatnák a hunokat. A nagy összefoglaló munkák — a tudományosak is — és az Attila-regények úgyszólván kizárólag csak Nyugaton jelennek meg. Ez év első felében épp egy osztrák publicista aratott nagy nemzetközi sikert egy Attila-témájú munkájával.

Örölnék, ha a hun történet feltárásában egy lépéssel közelebb kerülnénk az igazsághoz.

KÖZVITÁN A SZABADKAI NÉPSZÍNHÁZ MŰSORTERVE. „Elgondolkodtató, hogy a magyar társulat, amely évekkel ezelőtt produkcióival sikert sikerre halmozott a jugoszláv szemléken, az utóbbi időben sehol sincs jelen, jóllehet a társulat tagjainak fiatalos lendülete, tehetsége és végzettségi szintje soha ennyi lehetőséget nem kínált” — nyilatkozta a Gondolat munkatársának Bicskei Antal, a Szabadkai Népszínház újonnan megválasztott igazgatója, majd hozzátette: — „Talán téves felfogás alapján, az utóbbi időben közönségsiker céljából fércműveket tűztek műsorra. Úgy vélték, hogy könnyű faislályú darabokkal rá lehet kényszeríteni a színházat a közönségre. Közben az az igazság, hogy ezt kiemelkedő darabokkal lehet elérni. A feladatunk tehát kialakítani egy igényes, fiatalos műsorpolitikát, amely a közönséghez szólva időserű kérdéseket vet fel, és ha lehet, megfogalmazza a válaszokat is.”

Nem sokkal az idézett nyilatkozat után Biacsi igazgató a 7 Napban közvitára bocsátotta a színház 1977. évi műsortervét. A 27 címből álló kereterv arra enged következtetni, hogy valóban színvonalasabb művek kerülnek majd a Szabadkai Népszínház színpadára. A terv ugyanis megvalósítani igyekszik azt az igazgatói elképzelést, hogy színháza mindenekelőtt

időszerű, fiatalos és politikus, de ugyanakkor igényes is legyen.

A színházi előadás vizsgálata mindig kétirányú kell hogy legyen, irodalmi és színházi. Tekintettel arra, hogy az irodalmilag rangosabb szövegek megjelenítése leginkább színházi tekintetben is színvonalasabb, joggal várhatjuk, hogy az elmúlt két-három évnél igényesebb repertoárt állítsanak

össze. Örvedetes az is, hogy a széles kerettrvből elsőnek vajdasági magyar szerző, Kopeczky László Don Juan utolsó kalandja című verses komédiáját és egy olyan igényes alkotást választottak, mint amilyen Németh László Győzelem című drámája. A többi öt, még bemutatásra kerülő darabot a közvita eredményei alapján határozzák meg.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

Varga Zoltán: Ezópusz mesél (mese-hangjáték)

Kopeczky László: Születésnap (jelenet)

Brasnyó István: História (kisnovellák)

Zsivko Csingo: Hófúvás (novella)

Kovács Nándor és Veszteg Ferenc versei

Bori Imre: Ady Endre a szerbhorvát irodalomban (1906—1944)

Bodor Anikó: Az „Árgírus nóta” dallama környékünkön

Kerékgyártó István: Erotika, pornográfia, szexuális tárgyiasítás

Varga István: Három arckép Thomas Mannról

Szombathy Bálint: A képregény a jugoszláviai magyar sajtóban
1492

Bosnyák István: Két regény regénye (II.) 1500

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Utasi Csaba: Visszfények játéka 1520

Pastyik László: Alapozás 1522

Végel László: Ikarosz, a clown 1526

Bosnyák István: Hagyomány és hagyományértékelés 1528

Varga Zoltán: Három dráma — magánkiadásban 1532

Láncz Irén: Eredmények és feladatok 1537

Vajda Gábor: A regény születése 1539

Z e n e

Pándi Oszkár: Naplójegyzetek egy zenei fesztivál ürügyén 1542

S z í n h á z

Gerold László: In memoriam Milivoje Živanović 1574

V i s s z h a n g

Gerold László: Csak egy pályázat, vagy káderpolitika is? 1548

KRÓNIKA

Bori Imre: A Bazsalikom-díjról; A Szenteleky-díjról

Bordás Győző: Tanácskozás az irodalmi rovatokról; Az Új Symposition repertóriuma és újabb bibliográfiai füzet; Újabb novella-pályázat, Odaítélték a Nagypáti Kukac Péter-díjat; Hazai folytatásos regények; Közvitan a Szabadkai Népszínház műsorterve

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1976. december. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. — Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-196-os folyószámára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 50, fél évre 25, egyes szám ára 5, kettős szám ára 10 dinár, külföldre egy évre 100, fél évre 50 dinár; külföldön egy évre 6 dollár, fél évre 3 dollár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.
